

НАЦІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

Навчальний посібник

НАЦІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

*Навчальний посібник для студентів
вищих навчальних закладів*

Київ - 2009

УДК 332.1(075.8)
ББК 65я73

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів.
Лист № 1.4/18-Г-16 від 09.01.09.

Рецензенти:

Малий І.Й. - д.е.н., професор, професор кафедри обліково-економічного факультету КНЕУ

Федорищева А.М. - д.е.н., професор, головний науковий співробітник Ради по вивченню продуктивних сил України НАН України

Кукурудза І.І. - д.е.н., професор, завідувач кафедри економічної теорії Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького

Авторський колектив:

д.е.н. Петкова Л.О. (розд. 2, 5, 9, 11, 12);

д.е.н. Пустовійт Р.Ф. (розд. 4); к.е.н. Ходжаян А.О. (розд. 7, 8);

к.е.н. Єрмоленко В.А. (розд. 1); Халда Н.О. (розд. 3, 10);

Задувайло Л.М. (розд. 9, 13); Пасенко В.М. (розд. 6).

НИ **Національна економіка** [Текст] : Навч. посіб. / Л.О. Петкова, Р.Ф. Пустовійт, А.О. Ходжаян та ін.; За заг. ред. проф. Л.О. Петкової. - К.: «МП Леся», 2009. - 288 с.

ISBN 966-8126-57-2

В навчальному посібнику в доступній формі узагальнено основні теоретичні засади та найбільш ефективний практичний досвід розбудови національних економік. Розглядаються питання теорії та методології їх аналізу, особливості функціонування економіки України.

Навчальний посібник відповідає нормативній програмі з «Національної економіки», призначений для підготовки бакалаврів з економіки і підприємництва.

ISBN 966-8126-57-2

ЗМІСТ

Передмова.....	7
Частина I. Методологія та теорія аналізу національної економіки.....*	8
Розділ 1. Національна економіка: загальне і особливе.....	8
1.1. Загальні передумови формування національної економіки.....	8
1.2. Напрями змін державних утворень.....	13
1.3. Прояви загального та особливого в Україні.....	23
Розділ 2. Економічні теорії та базисні інститути національної економіки.....	29
2.1. Основні теоретичні концепції формування національної економіки.....	29
2.2. Проблеми пріоритетів в умовах перехідного періоду.....	31
2.3. Формування базисних інститутів в умовах трансформаційного періоду.....	34
Розділ 3» Теорія суспільного добробуту та соціальної ринкової економіки.....	42
3.1. Теорія суспільного добробуту.....	42
3.2. Соціальна ринкова економіка - приклад Німеччини.....	47
3.3. Напрями та можливості використання досвіду в Україні.....	52
Розділ 4. Інституційні чинники розвитку національної економіки.....	57
4.1. Поняття та сутність інститутів та інституційного середовища.....	57
4.2. Динаміка зміни інститутів у трансформаційній економіці.....	60
4.3. Аналіз ключових сегментів інституційного середовища національної економіки.....	68

Розділ 5. Державність та державне управління економікою.....	78
5.1. Державність в контексті національного розвитку.....	78
5.2. Роль державного управління в процесі трансформації економіки.....	80
5.3. Проблеми становлення державного управління в економіці України.....	82
Розділ 6. Демократія, економічна свобода та економічний порядок.....	86
6.1. Поняття та зміст демократії.....	86
6.2. Основні принципи та ознаки демократичної організації суспільства.....	89
6.3. Економічна свобода - основна передумова суспільного розвитку.....	95
6.4. Економічний порядок.....	99
Розділ 7. Програмування та прогнозування національної економіки.....	107
7.1. Сутність та значення прогнозування розвитку національної економіки.....	107
7.2. Поняття і види макроекономічного планування.....	111
7.3. Програмування як форма державного регулювання економіки.....	114
7.4. Зарубіжний досвід планового регулювання ринкової економіки.....	117
7.5. Становлення національної системи планування.....	122
Розділ 8. Методологічні засади макроекономічного прогнозування.....	129
8.1. Класифікація макроекономічних прогнозів.....	129
8.2. Характеристика методів прогнозування.....	133
8.3. Роль системи національних рахунків в аналізі економічних процесів.....	136
8.4. Система показників, що характеризують динаміку соціально-економічного розвитку національної економіки.....	141

Частина II. Функціонування національної економіки.....	151
Розділ 9. Характеристика економічного потенціалу.....	151
9.1. Зміст та значення економічного потенціалу.....	151
9.2. Природно-ресурсний потенціал України.....	155
9.3. Людський потенціал економічного розвитку.....	159
9.4. Науково-технологічні та інформаційні чинники економічного розвитку.....	162
9.5. Фінансовий потенціал.....	165
Розділ 10. Функціонування інфраструктури національної економіки.....	173
10.1. Поняття інфраструктури національної економіки та її структура.....	173
10.2. Інформаційна інфраструктура національної економіки.....	179
10.3. Інфраструктура національного ринку як важлива складова інфраструктури національної економіки.....	182
Розділ 11. Структурна перебудова національної економіки.....	190
11.1. Передумови формування сучасної структури національної економіки.....	190
11.2. Пріоритетні напрями структурних зрушень на макрорівні.....	196
11.3. Зміни регіональної структури національної економіки.....	201
11.4. Перспективні інноваційні форми регіонального економічного розвитку.....	205
Розділ 12. Політика економічного зростання в національній економіці.....	215
12.1. Концепції економічного зростання.....	215
12.2. Досвід економічної політики для забезпечення зростання економіки.....	220
12.3. Економічна динаміка України в перехідний період.....	227

Розділ 13. Інституціональні форми інтеграції у сві-	
тве господарство.....	234
13.1. <i>Зміст та значення економічної інтеграції</i>	
у сучасному світі.....	234
13.2. <i>Розвиток інтеграційних утворень в Європі.....</i>	239
13.3. <i>Взаємовідносини між Україною</i>	
<i>та Європейським Союзом.....</i>	244
13.4. <i>Євразійські інтеграційні процеси</i>	
<i>та участь у них України.....</i>	248
13.4.1. <i>Співдружність Незалежних Держав (СНД).....</i>	248
13.4.2. <i>Єдиний економічний простір (СЕН).....</i>	250
13.4.3. <i>Чорноморське економічне</i>	
<i>співробітництво (ЧЕС).....</i>	252
13.4.4. <i>ГУАМ.....</i>	254
13.4.5. <i>Азійсько-Тихоокеанський регіон</i>	
<i>та можливості для України.....</i>	258
13.5. <i>Міжнародні економічні організації.....</i>	260
Термінологічний словник.....	275

ПЕРЕДМОВА

«Національна економіка» - нова нормативна дисципліна циклу природничо-наукової та загальноекономічної підготовки майбутніх фахівців економічного профілю. Головним її завданням є вивчення закономірностей та особливостей функціонування національної економіки порівняно з економіками інших країн. Структура навчального посібника повністю відповідає галузевому стандарту вищої освіти України.

Авторський колектив навчального посібника ставив на меті дослідити всю сукупність внутрішніх та зовнішніх чинників розвитку економіки України, на основі кращого світового досвіду⁷ визначити такі напрями її інтеграції до світового господарського простору, що сприятимуть захисту національних інтересів.

Весь навчальний матеріал викладений в двох частинах - «Методологія та теорія аналізу національної економіки» та «Функціонування національної економіки», які об'єднують тринадцять розділів. Розділи викладені в одному форматі і включають основні теоретичні відомості, перелік питань для самоперевірки, питання для обговорення, перелік використаної та рекомендованої до вивчення за даною темою літератури.

При роботі над навчальним посібником автори намагались відобразити власне бачення передумов, шляхів та перспектив розвитку економіки України з тим, щоб не лише запропонувати певний інформаційний матеріал для своїх читачів, але залучити їх до активної участі щодо ідентифікації існуючих в національній економіці проблем та пошуку⁷ реальних шляхів їх подолання. Будемо вдячні за Ваші побажання і пропозиції.

Частина I
МЕТОДОЛОГІЯ ТА ТЕОРІЯ АНАЛІЗУ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Розділ 1
НАЦІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА:
ЗАГАЛЬНЕ І ОСОБЛИВЕ

- 1.1. Загальні передумови формування національної економіки
- 1.2. Напрями змін державних утворень
- 1.3. Прояви загального та особливого в Україні

1.1. Загальні передумови формування національної економіки

Людина - це своєрідна, але все-таки частина природи. Природна різноманітність віддзеркалювалася на людській спільноті етнічним різноманіттям, яке поширилось по всій земній кулі. Причини такого розповсюдження, як і все, що стосується людини, до кінця невідомі ні науці, ні іншим формам пізнання (за винятком специфічного релігійного та утопічного комуністичного світосприйняття).

Гіпотези, згідно з якими людство розселилося по всій земній кулі, внаслідок Cy^{T0} економічної доцільності задля фізичного виживання, на думку історика радянської доби Б. Поршнєва, виявились помилковими. Він висловив гіпотезу, згідно з якою основною причиною поширення людства всією планетою стали антисугестивні перестороги людей задля того, щоб зберегти свою життєдайну різноманітність в мові, культурі, побуті, традиціях тощо. В цьому процесі «розвиток мислення є основна, генеральна лінія контрсугестії» Кожен етнос, як і кожна людина, має свою своєрідність та неповторність, а також живе в своєму індивідуально-неповторному часі. В цьому відношенні етнічну різноманітність людства слід розглядати і розцінювати як багатство, аналогічно до генетичного різноманіття рослинного та тваринного світу: «всередині тих, або ін-

⁷ ших груп людей, соціальних та етнічних спільнот самооборона від сугестії виливалась в диференціацію оточуючих...»¹.

Ідеологія сучасного неоліберального глобалізму, подібно до інших космополітичних течій, започаткованих в сиву давнину, в своїх ментальних основах має антиприродну, уніфікуючу і, в силу цього, затухаючу спрямованість. Тому пануюча скерованість глобалізації направлена проти етнічно-державних утворень, за розмивання кордонів тощо.

Етнічний чинник є основним інтеграційним чинником в процесі національного державотворення, оскільки, за невеликим винятком (наприклад, Швейцарія, Бельгія), більшість країн в світі утворились на етнічній основі. Так, наприклад, Г. Нельсон в 1981 році поділив всі 164 держави на п'ять груп і з'ясувалося, що 45 держав є єдиною нацією-групою, де одна етнічна група нараховує понад 95% населення (ФРН, Японія, Норвегія, Польща тощо). Держави з однією нацією-групою. Це ті, де етнічна нація нараховує від 60 до 90% населення. Таких держав 62 (Китай, Фінляндія, Великобританія тощо). Таким чином, в переважній більшості - 107 зі 164 держав утворились на основі однієї нації, в них частка титульної нації складала від 60 до понад 95%. В іншій системі координат, наприклад, при розпаді імперій, етнічний чинник виступає вже ж основний дезінтеграційний чинник. Процес дезінтеграції продовжується, хоча і має неоднозначні оцінки сучасників. Разом з тим, кількість країн в світі постійно збільшується і цей процес продовжується. Так, за даними ЮНЕСКО, в світі існує від 4000 до 6000 етносів і лише 800 з них вважаються націями та нараховується біля 240 держав, то далеко не кожна етнічна група є національною, хоча кожна національна група є етнічною.

Протягом всього історичного розвитку людства відбувається безперервний процес нерівномірного розвитку країн та народів, що супроводжується постійним внутрішньо-національним процесом вертикальної мобільності людей. Причини такої нерівномірності остаточно не з'ясовані, але ці процеси та явища безпо-

¹ Поршнєв Б.Ф. Контрсугестия и история. (Элементарное социально-психологическое явление и его трансформации в развитии человечества) // История и психология. Под. ред. Б.Ф. Поршнева и Л.И. Анциферовой. - М.: Наука, 1971.-С. 10,21.

середньо впливають на появу, розвиток, а також на зміни в етнічно-національно-державних утвореннях. Узагальнення історичного досвіду національно-державного розвитку, дозволяє виокремити їх внутрішні та зовнішні чинники.

Внутрішні чинники формування державних утворень:

- > етнічна самобутність та неповторність, як синтез природного багатоманіття з людським різноманіттям, з їх змінами в часі та просторі;
- > природна заданість - необхідність як окремої людини, так і кожного етносу самореалізувати та само ствердити себе;
- > природне середовище, в якому з'являється неповторне етнічне утворення, же частково детермінує, а частково стимулює формування певного національно - державного утворення;
- > неповторна мова, культура, міфи, легенди, національні традиції, звичаї, ментальність, власна неповторна історія, власний час життя та його етапи;
- > генетично - культурно - історичний код та неповторна природа, які створюють синергетичний ефект взаємодії етнічних утворень і все це сприяє започаткуванню розвитку та самореалізації як етносу, так і кожної окремої людини.

Зовнішніми чинниками формування державних утворень можна вважати:

- > географічну ізоляваність (наприклад, Японія, яка є островною державою, Непал, як гірська держава; деякі особливості має в цьому відношенні Англія, Австралія, Нова Зеландія тощо);
- > рівень розвитку сусідніх країн, який буде сприятливим в тому випадку, коли вони ще не набрали сили та міці для зовнішніх експансій, та не створюють загроз для національно-державного суверенітету;
- > послаблення домінуючої ролі країни - метрополії, яка внаслідок різних обставин, в тому числі і в силу вичерпання своїх експансіоністських амбіцій, втрати своєї пасіонарності вимушена надати державну самостійність колоніям та залежним країнам. Наприклад, утворення самостійних Польщі, Фінляндії, Прибалтійських країн в 1917-1918 роках, процеси деколонізації в 50-х-60-х роках ХХ ст.;

- > геополітичний компроміс країн-переможців у великих війнах, коли країна отримує незалежність в результаті узгодження інтересів країн-переможниць для збереження певної рівноваги. Так було в 1815 р. після наполеонівських воєн, в 1945 р. згідно Ялтинських угод тощо.

Оцінка зовнішніх чинників може змінюватися або мати різну шкалу виміру. Н. Маккіавеллі вважав, що легкість отримання незалежності не сприяє гартуванню народу, внаслідок чого цей народ зіштовхнеться з великими проблемами в подальшій розбудові своєї державності. Внутрішні та зовнішні чинники національно - державних утворень знаходяться в тісному взаємозв'язку і взаємозалежності, а інколи і міняються місцями, переходять один в одне. В практичній реалізації часто виникає синергетичний ефект, який проявляється в перемозі тих сил, які вже могли втратити надію на перемогу.

Існують також і внутрішні та зовнішні чинники розпаду державних утворень, переважно імперій. До зовнішніх чинників в цьому контексті можна віднести різку зміну природного середовища. Наприклад, держава може розпастися внаслідок різкої зміни клімату- різкого похолодання або потепління. Але, як правило, державні утворення долають, хоча і з великими труднощами, зовнішні загрози і розпадаються, як і утворюються, завдяки дії людського фактору, внутрішніх чинників.

В історичному плані формування етнічно- національно- державних утворень постійно супроводжувалось жорсткою конкурентною боротьбою, при якій часто виникали елементи громадянської війни, громадського протистояння. Такі внутрішні та зовнішні випробування тільки гартували і зміцнювали національні держави на висхідних етапах їх розвитку, а також - прискорювали занепад і зникнення з історичної арени на нисхідних етапах.

Практично у всіх країнах, які були і залишаються конкурентноздатними, зайняли лідируючі позиції в світі - Велика Британія, США, Німеччина, Японія, Росія, - патріотизм, національна самоповага і гідність цінувались на найвищому рівні, були пріоритетними в державній політиці. В цьому контексті симптоматичним є висновок Р. Тагора в лекції "Душа Японії*" 1916 року: "Обов'язок кожної нації ствердити перед світом. Якщо їй нічим

поділитися з іншими народами, це потрібно розглядати як національний злочин. Це гірше смерті і не прощається людською історією. Нація зобов'язана зробити загальним надбанням те краще, що є в неї, надсилаючи запрошення прийняти участь в святі духовної культури"¹.

Ця різка, але влучна констатація Р. Тагора стосується не тільки конкретної нації, а й кожної людини. Тому всі ті учасники міжнародного простору, хто намагається в своїх експансіоністських цілях знищити чи просто подолати свого потенційного конкурента, завжди спрямовують руйнівні зусилля на основне - етнічно-державну складову: мову, культуру, звичаї, традиції, історичну пам'ять. При цьому, виходячи з реального стану, вони використовують різні тактичні засоби. Один з них полягає в тому, що на початковій фазі вони намагаються посіяти нереальні ілюзії, надії та сподівання, з тим, щоб на переломному етапі підкорити народ, поставити його в залежність. Методами тиску на країни для отримання геополітичних переваг є інформаційне придушення шляхом інфікування комплексу неповноцінності та несамодостатності, зокрема, нав'язування уявних цілей та невірних орієнтирів, пропонування хибних шляхів розвитку, поширення ідей, що сіють розпач і безперспективність. Навпаки, для досягнення власних цілей провідні геополітичні учасники здатні на використання неповної, не завжди достовірної інформації.

Націоналізм - це любов до своєї рідної оселі, мови, культури, батьків, села чи міста, своїх обр'їв, друзів та товаришів, знайомих і незнайомих, своєї країни, всього того, що зробило тебе таким, а не іншим і з чим самотнім та неповторним ти можеш збагатити та ствердити себе і свою країну в світі, а тим самим - і все людство.

Національна ідея повинна синтезувати, об'єднувати критичну масу людей в розбудові нової держави. Комуністичній ідеї свого часу це не вдалося, що зіграло не останню роль в розвалі СРСР.

Переважає більшість національних економік в сучасному глобалізованому світі мають ринкову спрямованість розвитку. Разом з тим, і в дії ринкового механізму, і в особливостях функціону-

вання ринкової економіки існують значні відмінності, що визначаються національними особливостями - традиціями, культурою, ментальністю тощо. Ринкова система господарювання має тенденцію до постійного ускладнення, що обумовлено дією різноманітних як економічних, так і не економічних чинників. В той же час, неможливе повне уособлення економічної діяльності з ринковою економікою, що притаманне для ринкового фундаменталізму. Ринкова економіка досягла свого відносного апогею в епоху домінування індустріального виробництва, основою якого є матеріально-речове виробництво. Основним економічним принципом цього рівня виробництва є жорсткий раціоналізм, основним мотивом - гроші та прибуток. Домінуючим стереотипом ментальності цих людей є вислів: "Час - це гроші", Людину відтіснили на другорядний план. Цей ментальний стереотип привів людство до прірви глобальних проблем, вихід з яких ніхто не знає, а також до депопуляції корінного населення тих країн, які ніби досягнули найбільших успіхів у такому сценарію розвитку.

1.2. Напрями змін державних утворень

Історичні дослідження постійно віддаляють час зародження першої людини, Існують різні точки зору стосовно того, який стан, з якого періоду, за якими параметрами можна вважати часом започаткування, власне, людини. Вважається, що на території України первісні люди з'явилися 1-1,5 млн. років тому.

Непростим є дослідження утворення держав на теренах України і власне Української держави. В силу різних внутрішніх і зовнішніх причин певні колективи - союзи людей утворювалися і розпадалися, знову утворювалися, але вже на новій основі. Природно-шформаційно-соціальний чинник був завжди головним, а суто природно-матеріально-речовий чинник виконував допоміжну роль.

В цьому непростому процесі необхідно, як висловився український націолог та етнополітолог О. Бочковський, «розвіяти романтичну імлу та шовіністичну темряву, що хмарою затемнює національну справу"¹.

¹ Картунов О.В. Вступ до етнополітології: Науково-навчальний пос. - К.: Крок, 1999. - С. 11.

¹ Григорьев Т.П. Путь культуры // Человек. - 2006. - №6. - С. 35-43.

Існують різні класифікації етапів розвитку української держави, але до сьогодні недостатньо дослідженим є період Трипільської культури, яка існувала в центрі сучасної української держави протягом більше 2 тисяч років - від 4,5 до 2,5 тис. років до н.е., тобто від кам'яного віку до бронзового. Існують численні інформаційні та матеріальні докази існування Трипільської культури. Вже відкрито чи знайдено 25 міських поселень, з яких 17 знаходяться в Черкаській області. Більшість європейських країн ще не мали на той час міських поселень, в тому числі - з двоповерховими будівлями.

Більше того, на думку окремих дослідників, на території сучасної України існували і давніші праукраїнські етнічно-державні утворення. В нашій країні, в районі сучасного Запоріжжя, знаходиться Державний історико-археологічний музей „Кам'яна могила“, де були знайдені стародавні тексти, накреслені на стінах кам'яних склепів. Розшифрував ці тексти відомий російський шумеролог А.Г. Кифішин. Вважається, що ці тексти є першим в світі письмом, а отже, на нашій території з'явилася писемність раніше за шумерську.

"Кам'яна Могила" з її наскельними малюнками - це продукт розвинутої духовної культури. Численні вироби із випаленої глини трипільської культури - теж показник духовного розвитку, оскільки в цих виробах втілювалось не тільки бажання утилітарно використати, а й ціле всеосяжне світосприйняття. Вважається, що випалена глина - перший штучний матеріал, створений людиною. Національне підґрунття розвитку українського етносу на той час складало язичництво, з його життєдайним та радісним сприйняттям навколишнього світу, в якому домінували символи родючості - жіночі статуетки, а також зображення не лише природи, що оточувала людину, а й елементів Космосу - Сонця, Місяця тощо. Вцілому, язичництво формувало необхідність гармонії з природою.

На думку Ю. Липи: "Трипільський характер - це підложжя українського характеру. Бо народи-предки - це не тільки архітектура, могили, звичаї, ритуали. Це - характери, що кружляють в крові сучасних українців, і завжди їх діла, їх здобування в них можуть відродитися (...). Від трипільців починаємо історію

української території як єдності і п торгівельних взаємин з іншими країнами, єдності духовної і матеріальної"¹. Отже, при всій умовності класифікації, першоосновою української державності можна вважати Трипільську культуру, яку започаткували праслав'янські племена, які пізніше склали основу Пшеворської, Зарубницької, Черняхівської культур з I ст. до н. е. до VII ст. н. е. На добу Черняхівської культури припадає ще одне праукраїнське державне утворення - Антська держава. На території України проживали також скіфи, які, в своїй більшості, були вільними людьми, що на той час було не було типовим, згодом з'явилися сармати.

В класичному трактуванні історія становлення української державності може мати такий вигляд. Перший період - у VI-VII ст. В ці часи зростала чисельність населення, різноманітні контакти між людьми ставали все більш «щільними», що породжувало синергетичний ефект формування етносу. Східнослов'янські племена або праукраїнці заклали фундамент нової держави - Русі, у сучасному її розумінні - з більш розвинутою економікою, удосконаленими знаряддями виробництва, поглибленою спеціалізацією, а також досить розвинутою торгівлею, як всередині країни, так із сусідніми країнами. Духовною опорою започаткування та становлення слов'янської держави на той час було язичництво. Але через владну еліту з часом поступово став посилюватися вплив християнства, центром якого стала Візантія.

В другій половині IX ст. Київський князь Аскольд вже проводив політику християнізації. Але у 882 р. Київ був захоплений Олегом, якому, за історичними даними, сприяла язичницька опозиція. За князівством Олега (882-912) Київська Русь з центром у Києві стала однією з найпотужніших країн Європи.

Значною подією було прийняття християнства князем Володимиром у 988 році. Зрозуміло, що духовність народу, його вірування неможливо було поміняти своєрідним «декретом», тим більше «згори», з боку влади. Про те, що цей процес проходить складно, свідчить те, що практично не залишились матеріальні

¹ Липа Ю. Всеукраїнська трилогія. В 2-х тт. Т. 1.- К.: МАУП, 2007. С. 155, 157.

носії язичництва. Хоча відомо, що язичництво стародавньої Греції, Риму тощо залишило після себе значні матеріальні носії високого рівня культури, мистецтва тощо.

Східні слов'яни мали свою писемність ще до прийняття християнства. Азбука складалася з 23 грецьких літер і 4 слов'янських. Отже, Кирило і Мефодій успішно продовжили це починання. Значною подією в тогочасному культурному житті став твір "Слово про Ігорів похід" (1187). Такого рівня творів Європа ще не мала. Книжковий фонд України в XII ст. - на початку XIII ст. складав, за підрахунками вчених, 130- 140 тис. томів. Багато етносів, націй, країн та народів зробили значний внесок в скарбницю світової культури, Україна також достойно представлена своїми здобутками.

В подальшому, духовна складова розвитку національної держави продовжується розвитком культури, писемності закріплювався в християнських закладах, а також в світських навчальних закладах. Першим навчальним закладом була Острозька академія (1576 р.) заснована князем К. Острозьким, яка мала своє продовження у братських школах, які виникли у Львові (1586 р.) Кам'янець - Подільському, Галичі, Холмі та інших містах.

Значною подією в цьому напрямку було заснування Києво-Могилянської академії (1701 р.), - єдиного вищого навчального закладу Східної Європи. Києво-Могилянська академія служила базою підготовки інтелектуальних кадрів для Російської імперії. Так, наприклад, 21 з 23 ректорів Московської академії та 95 з 125 її професорів були її випускниками. Окрім вищих та середніх навчальних закладів створювалася система шкіл різного рівня.

З середини XII ст. життя Київської Русі характеризується відцентровими тенденціями, внаслідок яких утворилися 15 князівств з непростими стосунками, що призвело, в кінцевому рахунку, до взаємного послаблення та неспроможності протистояти військовій експансії. Київська Русь потерпіла поразку в протистоянні з татаро-монголами у 1240 році.

На Заході України державницькі традиції продовжило Галицько-Волинське князівство, яке утворилося близько 1199 року і майже сто років зберігало державний статус східних слов'ян. З часом і воно перейшло у васальну залежність від золотоординських ханів.

Згодом населення території колишньої Київської Русі розсіялось по всій сучасній Україні. Спочатку перебувало у залежності Литовської держави, яка в 1377 році підпорядкувавши собі приблизно половину земель Київської Русі і стала найбільшою країною в Європі зі столицею в місті Вільнюс (або Вільно). Це підпорядкування проходило своєрідно, оскільки литовські князі діяли за принципом «захоплюючи, звільняємо» від золотоординських ханів. Литовські князі на практиці втілювали свій принцип: «Ми старини не рушаємо, а новини не вводимо». Згодом Україна потрапила в залежність від Речі Посполитої і після Люблінської унії 1569 р. втратила всі ознаки української державності та автономності.

Другий період державного будівництва в Україні розпочався із заснуванням у XVI ст. Запорізької Січі. Специфіка її утворення полягала в тому, що організатором її виступала не проста еліта, а більшість вкрай різноманітного люду, основним прагненням якого були воля і незалежність.

Однак, козаки мали свої специфічні вади, наприклад, відносно велика частіша з них мала «комплекс втікача». Оскільки Запорізька Січ складалася лише з чоловіків, не можна вважати, що це було повноцінне державне утворення. Специфіка функціонування Січі полягала в її відкритості - вона існувала, в переважній більшості, не за рахунок внутрішніх чинників, а завдяки зовнішньому середовищу. Так, навіть господарська діяльність мала допоміжне значення, оскільки головну роль в економічному забезпеченні грали військові дії, постійним було зіткнення інтересів козацької старшини, що завжди множило нестабільність як при виборі своїх гетьманів, так і в прагненні до незалежності і самостійності.

Згодом козацьке військо під керівництвом гетьмана І. Виговського за допомогою кримських татар одержало переконливу перемогу над росіянами в 1659 році під Конотопом, яка відкрила можливість походу на Москву, але особисті проблеми Виговського виявилися тим наріжним каменем, який унеможливив в подальшому закріпити цю перемогу і перетворити її у виграну війну. Час був втрачений, а з ним - і гетьманська булава.

В подальшому вимушена "хитрість" нового гетьмана Івана Мазепи "заплутала" не тільки чужого Петра I, а й своїх багатьох козаків та, в переважній більшості, козацьку старшину, що і

унеможливило одностайність та єдність в захисті своїх національно-державних інтересів. Бій під Полтавою у 1809 році, в якому на сторону І. Мазепи стали тільки 8 тисяч козаків під проводом К. Гордієнка, є яскравим свідченням того, що "хитрість та лукавість" не є тим напрямком, який несе перемогу.

Разом з тим, необхідно зазначити, що суперечливі дії і Б. Хмельницького, і І. Мазепи, і практично всіх гетьманів, хоча і не досягають головного - самостійності та незалежності, все ж таки не давали згаснути життєдайному вогнищу надій та сподівань Українського народу на самостійну та незалежну Україну, що і показали події 1991 року.

Будь-який прояв самотності несумісний з підлеглим станом, тому духовна творчість народу направлена на боротьбу проти соціального та національного гноблення. Третій період становлення української держави пов'язаний з духовною складовою українського етносу. Найкраще це проявилось в народній творчості і кристалізувалось у таких видатних постатях, як Ф. Прокопович (1681-1736)- письменник, учений, культурно-освітній діяч, що фактично очолив Російську православну церкву; Г. Сковорода (1722-1794)- мислитель, письменник, поет, який створив «філософію серця». Значними віхами національно-державного розвитку було утворення Кирило-Мефодіївського братства, створення Київського університету в 1834 р., започаткування сучасної української літератури І. Котляревським, Г. Квіткою-Основ'яненком, написання «Кобзаря» Т. Шевченком, а також працями П. Куліша, М. Костомарова, О. Маркевича.

Скасування кріпацтва сприяло утворенню української господарської еліти - Терещенків, Симиренків, ін. На другу половину XIX - початок XX ст. приходиться яскрава творчість І. Франка, Лесі Українки, І. Нечуя-Левицького, П. Мирного, М. Вовчка, М. Коцюбинського. В 1862 р. була поставлена перша українська опера С. Гулака-Аргемовського «Запорожець за Дунаєм», опери М. Лисенка «Мазепа», «Богдан Хмельницький» тощо.

Значні зміни відбулись в писемній та музичній культурі українського народу. Видатними музикантами були Д. Бортнянський (1751-1825), М. Березовський (1745-1777) і А. Ведель (1767-1808). В сфері музичної культури Україна досягла значних здо-

бутків, що свідчить про духовний злет народу, реалізацію його потужного внутрішнього потенціалу.

Четвертий етап формування української державності пов'язаний з величезними змінами періоду Першої світової війни і її наслідками. Ця війна призвела до розвалу двох імперій, в складі яких перебував український народ - Російської та Австро-Угорської. В даному випадку зовнішній чинник став основним чинником формування української державності. Після вимушеної відмови царя Миколи II від влади перед українським народом постало основне питання - самовизначення, а також, як і перед російським народом, - пошуки нових шляхів чи їх торування у своєму соціально-економічному розвитку.

Найбільш мобільними і підготовленими до такого повороту подій, який вони і формували, виявилися три партії: Українська партія соціал-революціонерів (М.Ковалевський, П.Христюк, М. Шаповал), Українська соціал-демократична робітничая партія (В.Винниченко, С. Петлюра, М. Порш) та Українська партія соціалістів-федералістів (Д. Дорошенко, С. Єфремов, А. Нікольський). Головою Центральної ради було обрано М. Грушевського. Всі ці три основні партії мали, в першу чергу, соціалістичне спрямування, а питання національного самоусвідомлення для них не були першочерговими. Після падіння Тимчасового уряду в Петрограді Центральна рада пішла на угоду з більшовиками проти прибічників Тимчасового уряду, а потім 7 листопада 1917р., вона ухвалила III Універсал і проголосила утворення Української Народної Республіки (УНР), залишивши федеральний зв'язок із Росією.

Вибори до Всеукраїнських установчих зборів наприкінці 1917 р. в Україні продемонстрували повну перемогу партій українського спрямування. Тільки 10% виборців проголосували за більшовиків, майже 75% - проголосували за українські партії. І тільки 11 січня 1918 р. в ухваленому Центральною Радою IV Універсалі під впливом зовнішніх сил було проголошено незалежність та суверенність УНР. Але навіть в даному документі рішення було не остаточним, оскільки передбачалося, що остаточно це питання повинні вирішити Українські Установчі Збори. На Всеукраїнському з'їзді Рад, який розпочав

роботу 4 грудня в Києві прибічники більшовиків склали 127 осіб з 2,5 тисяч делегатів.

Центральна Рада своєю непослідовністю та нерішучістю сприяла деморалізації, роззброєнню і розпуску військових формувань, в яких домінували проукраїнські настрої, внаслідок чого 16 січня 1918 р. у бою під Крутами спромоглися протистояти більшовикам тільки 450 гімназистів та юнкерів, більшість яких загинуло в нерівному бою.

Так були втрачені можливості отримання незалежності та самостійного розвитку України на початку ХХ ст. І гетьман П.Скоропадський, і Директорія УНР, і Західноукраїнська Народна Республіка - це вже нисхідний етап національно - визвольних змагань, для якого також були характерні нерішучість та непослідовність.

Непослідовність в досягненні головної мети - національно-державної розбудови України була характерна як для еліти, так і для переважної більшості населення. Народна хвиля стихійних повстань проти більшовиків в 1921 р. могла більшою мірою сприяти консолідації державотворення. Однак, стратегія і тактика антинаціональних сил в Україні унеможливила створення міцного ядра критичної маси патріотів України, відтак численні повстання та протести не перетворювалися в "ланцюгову реакцію" національних перемог. Подальші події показали, що і творчо-інтелектуальна еліта, і селяни, як і весь український народ дуже високу ціну заплатили і за свою відносну відстороненість від рішучих дій за свою свободу та незалежність, і за те, що частково піддалися на примари утопічних соціалістичних ідей.

Наступний п'ятий етап формування української державності після громадської війни і перемоги в ній більшовиків проходив в умовах тоталітаризму. На даному етапі багато з тих рис української ментальності, які призвели до поразки в національно - визвольних змаганнях 1917-1921 рр., вже в нових умовах зіграли позитивну роль, оскільки дали змогу вистояти, зберегти прагнення до незалежності. Період національно - визвольної боротьби не пройшов марно. Ця боротьба живила не лише емоційний стан народних мас, а й всі інтеграційні властивості людини - інтелектуальні, моральні, світоглядні тощо.

16

У 20-х р. ХХ ст. відбувалося піднесення творчої активності українського народу в духовній сфері. Особливо це стосувалося літератури, для якої характерним був плюралізм думок, стилей, напрямків тощо. Багато вчених, письменників поділяли ліві погляди, що на той час відображалося в боротьбі з проявами минулого капіталістичного ладу, приватно-власницької психології. Тим самим, ця політика була вигідна більшовикам, хоча і мала українське забарвлення.

Бурхливими темпами розвивались український театр, українське кіно, музична культура та мистецтво, відроджувалася і розвивалася наука. І все це - завдяки глибинним творчим початкам українського народу, його прагненню бути освіченим, культурним, духовно розвинутим. Активно сприяла цим процесам політика коренізації - розвиток національної культури та мови. Всі ці аспекти мали б "спрацювати" у вигляді "переваг" національної політики в майбутній світовій пролетарській революції. З часом проблеми світової революції відійшли на задній план, Й. Сталін розправився зі всякими "націоналістичними ухилами" в боротьбі за владу за допомогою репресивного апарату більшовицького режиму. Освітньо-інтелектуальний рівень населення, між тим, значно підвищувався, що надавало можливість в подальшому успішно проводити політику індустріалізації.

Вцілому, прискорений індустріальний розвиток, як показали подальші події, виявився далеко не оптимальним, оскільки був розрахований не на випереджаючий, а на наздоганяючий сценарій. На початку 30-х рр. ХХ ст. вже був «рощеплений» атом, вирішений цілий ряд технічних задач, які давали принципову можливість в перспективі створення обчислювальних машин тощо. Тобто, відбулись якісні зміни, в яких науково-інформаційна складова стала відігравати вирішальну роль.

Свою основну історичну роль індустріалізація виконала в кінці ХІХ - на початку ХХ ст. Зрозуміло, що в середині першої половини ХХ ст. вона проходила більш швидкими темпами, що спочатку довів досвід СРСР, в другій половині ХХ ст. Японія, потім - «нові індустріальні країни», в наш час - Китай. Лідером залишається США - за своїм інформаційно-науково-технологічним статусом.

21

Більшовики, як переможці, були неоднорідними в своїх поглядах. Хибна цілеспрямована політика більшовиків на знищення «зайвих класів» не передбачила зворотних наслідків. Практично вся, так звана, "ленінська гвардія" була знищена Й. Сталіним ще в довоєнний період. М. Скрипник в 1923 р. - покінчив життя самогубством; О. Шумський - в 1933 р. заарештований, в 1946 р. покінчив життя самогубством; застрелився М. Хвильовий; загинув Юрій Коцюбинський; розстріляний в 1937 р. С. Косіор. Із 62 членів ЦК(б)У, обраного XIII з'їздом (червень 1937 р.), знищено 55. З 11 членів Політбюро ЦК КП(б)У - репресовано 10, з 5 кандидатів в члени Політбюро - 4.

Непроста ситуація склалась на вітчизняній території напередодні Другої світової війни, оскільки Україна стала центром геополітичних інтересів провідних країн тогочасного світу. І Англія та Франція, з одного боку, і СРСР, з іншого боку, намагалися "використати" гітлерівську Німеччину у власних інтересах. Так, політика Радянського Союзу визнавала взаємовигідну можливість готувати німецьку військову еліту на території СРСР, оскільки згідно Версальської угоди Німеччині заборонялося мати велику і сучасну армію. В свою чергу, Радянський Союз закуповував в Німеччині високотехнологічну продукцію, зокрема, оптичні прилади.

Друга світова війна розпочалась і вересня 1939 р., коли німецькі війська перейшли кордон Польщі. Між тим, договір про ненапад Німеччини та СРСР був укладений ще 23 серпня 1939 р., в якому був і таємний протокол про розподіл Польщі. Багато в чому такі дії керівництва СРСР спровокувала недалекоглядна політика урядів Франції та Англії, що проявилось в Мюнхенській угоді. Тим самим фактично Друга світова війна почалась активними діями Німеччини і спочатку пасивними, а з 17 вересня активними діями радянських військ. Війська гітлерівської Німеччини і радянські війська фактично мирно розділили Польщу. Цей процес одночасно став і об'єднавчим для українських земель, що активно використовувалось владою для посилення радянського патріотизму.

Таким чином, позитивним наслідком багатовікової історії української державності стало здобуття свободи та незалежності. Однак, український народ заплатив за довгоочікувану свободу

численними людськими втратами, духовним виснаженням, внаслідок чого значно зменшився потенціал патріотизму та духовності. Значною мірою це обумовило всю глибину руйнації, яка відбулась в Україні в постперебудовчий перехідний період.

1.3. Прояви загального та особливого в Україні

Особливе і загальне взагалі і в національній економіці, зокрема, знаходяться в тісному взаємозв'язку і взаємозалежності. При цьому слід зауважити, що загального без особливого не буває. Спочатку з'являється щось особливе, або новоутворення. В той же час особливе з іншими "особливостями" в загальному набувають синергетичного ефекту - загальне "важить", "грає більшу роль" ніж проста сума цих окремих особливостей. Також треба мати на увазі, що все в цьому світі ієрархічне і плішне. Тобто все в системі ієрархічне, але ця ієрархія знаходиться у відкритому стані і хоча вибірково, але постійно залучає в свою систему нові елементи-особливості. Значення кожної особливості знаходиться в постійній зміні. Між системою (загальним) і новоутворенням (особливим) виникає боротьба на знищення. Але в подальшому розвитку новоутворення "розривають" стару систему і стають центром кристалізації нової системи, яку новоутворення намагаються створити за власним зразком, зі старими елементами.

Прояви загального та особливого можна проілюструвати прикладами: в первісній історії людства було поширене збиральництво - людина збирала і споживала дари природи. Потім, як окремий елемент (особливість), з'являється новоутворення у вигляді першої спроби посадити рослину і виростити її. Через деякий час це новоутворення переростає в систему орного землеробства, а збиральництво стає допоміжним. Орне землеробство потребує особливого елементу - знарядь праці. З часом виробництво знарядь праці стає домінуючим - індустріальне суспільство. Інформація на всіх етапах розвитку людства відігравала вирішальну роль. Особливе значення інформація набуває в ХХІ столітті - процес становлення постіндустріального, а потім власне інформаційного суспільства.

Часто буває так, що особливе з'являється в одній етнічній спільності або країні, але набуває популярності і, в силу цього,

загальності в іншій країні чи країнах. Наприклад, порох, папір були винайдені в Китаї, сталь вперше стали виробляти в Індії та Туркменістані, але європейські країни та Америка ці винаходи втілили в життя краще, ніж ті країни, в яких з'явилися ці винаходи. Численні внутрішні та зовнішні чинники призвели до такого наслідку. Деякі аспекти національного життя зберігаються на досить тривалий час, але живлять самотність розвитку, хоча і повільно, але неухильно.

Україна отримала незалежність у 1991 році за вкрай сприятливих зовнішніх умов. Практично всі країни Заходу на чолі з США були зацікавлені у розпаді СРСР - основного конкурента глобального панування, а також яскравого зразка тоталітаризму комуністичного гатунку. Серед сприятливих зовнішніх чинників здобуття незалежності України - політика керівництва Росії на чолі з Б. Єльциним, урядів інших країн, що утворились на теренах СРСР, соціалістичних країн Європи.

З того часу перед Україною постало складне завдання створити могутню процвітаючу державу, конкурентоспроможну в світовому політичному та економічному просторі, з високою якістю життя суспільства. Розуміння та повага до свого декілька тисячолітнього, в тому числі і 74-річного комуністичного минулого дозволить виокремити весь як позитивний, так і негативний досвід, використати його на благо народу. Особливе, що здатне сприяти національному відродженню - історичний архетип, що живиться народними джерелами, має власні красу та вдачу. Через активну конкурентну боротьбу за лідируючі позиції з іншими країнами та народами, Україна повинна самореалізуватись і тим самим збагатити себе і людство.

Якщо раніше основна увага зверталася на винаходи, які полегшували фізичні зусилля, то тепер на чільне місце виходять духовні здібності людини, персональні комп'ютери, скеровані на підсилення інтелекту. При цьому, все більшого, навіть суто виробничого значення, набуває цінність людини як самодостатньої величини.

Після здобуття незалежності перед Україною дуже гостро стала проблема переходу на природний етап розвитку. Це, в першу чергу, стосувалось свободи в різних сферах діяльності, зокрема, до

необхідності роздержавлення та приватизації власності. Єдина форма власності - неприродний її стан. По-перше, природні ресурси різноманітні та обмежені. По-друге, виробництво також має різні форми, види, обсяги, рівень і не може ефективно функціонувати як єдине підприємство. Головне те, що люди різні за своїми природними здібностями, віком та рівнем розвитку і в силу цього створюють різні види діяльності, торують різні шляхи своєї реалізації, свого самоствердження, а відтак - формують різні форми власності. Ці процеси подібно до природних перебувають в безперервному русі і змаганні. Тоталітаризм унеможливив розробку солідних теоретичних напрацювань переходу на природний, незалежний та самостійний стан соціально-економічного розвитку України. Комуністичні кадри, що залишились при владі, не мали ні необхідного рівня розвитку, не мають вже й особистих якостей, яких вимагає складний перехід до сучасних суспільних відносин.

В цих непростих умовах багато науковців демократичного спрямування вважають, що Україну врятує підприємець. Однак, коло проблем, що вирішується підприємцями, має першочергово кон'юнктурно-практично спрямованість. Ефективний ринковий механізм здатен узгодити існуючі суперечності на рівні матеріально-речового виробництва, однак на рівні інформаційного - його дія має значні обмеження. Відтак, функція вибору, обґрунтування та реалізації довгострокові стратегії суспільного розвитку за умов інформаційного технологічного укладу покладається на професіоналів, мотивованих на трансцендентні потреби.

Труднощі у створенні сприятливої підприємницької атмосфери, крім всього іншого, пояснюються ще принаймні двома важливими обставинами. По-перше, це наша етнічна своєрідність. В силу різних обставин багато етнічних українців живе за кордоном. Багато з них стали видатними людьми. Але жоден з них, наприклад, в Канаді або США не став видатним підприємцем. Та й середнього рівня досягло дуже мало підприємців у порівнянні з іншими націями. По-друге, ринкове середовище, підприємництво, капіталізм формувався протестантським, "силовим полем". Православ'я менш утилітарно спрямоване, однак має більшу міць свого "силового поля".

Природно, що кожен народ у дуже непростих умовах знаходив свої цілі, вибирав свій шлях, у тяжкій праці формував необхідні

засоби. Але перед тим, як стати найбільш могутнім, розвинутим та багатим народом світу, англійці, на думку А. Монтеск'є, перевершили усі народи світу у трьох дуже суттєвих речах - набожності, торгівлі та свободі. "Справа Америки - це бізнес" - сказав ще у 20-ті роки ХХ століття президент США. У бізнесі народ США знайшов своє джерело могутності та процвітання. Той стрибок, який здійснила Японія у справі економічного розвитку був забезпечений, насамперед, етнічною самодостатністю, а також запозиченими іноземними науково-технічними розробками та новаціями у сфері управління, менеджменту, які були модифіковані і пристосовані для неповторного японського духу.

Роздумуючи над вселюдськими проблемами, російський філософ В. Соловйов писав, що краса потрібна для виконання добра у матеріальному світі, бо лише нею висвітлюється та погамовується морок цього світу. Стосовно України Т. Шевченко стверджував: "Наша дума, наша пісня не вмре, не загине ... от де люди наша слава, слава України! Без золота, без каменю, без хитрої мови, а голосна та правдива, як Господа слово". В цій оцінці є великий сенс. Зараз вже очевидно, що за інтелектуальним розвитком - майбутнє. Такі поняття, як добро та справедливість теж мають величезну енергію і мають велику силу. Однак, все перевершує краса, яка виступає як основна антиентропійна сила, і може служити основою для процвітання України в майбутньому.

Баїатомірне, вируюче дійсне життя супроводжується "стисненням часу", прискореним розвитком, зростанням невизначеності, незавершеності, неоднозначності. Прискорений розвиток супроводжується збільшенням відцентрових тенденцій. Цей факт вимагає особливої стійкості індивідуального, особистого. Тільки ті особи, нації та народи, які глибоко "вкоренилися" в своє неповторне природне оточення, можуть утримувати свою цілісність і стати центром кристалізації для інших.

Прискорений розвиток людства досягається, в переважній більшості, за рахунок індивідуалізації людини, розкриття потенціалу її неповторності в процесі самореалізації та самоствердження, Універсалізація людини закріплює цей процес. В процесі систематизації та універсалізації окремі елементи підпорядковуються під загальні вимоги системи. В цьому процесі, з од-

ного боку, втрачається багатоманітність, але індивідуальність отримує нові можливості розвитку завдяки перевагам системи. Постійна суперечлива взаємодія уніфікуючої функції системи та творчої спрямованості індивідуальності створює новий синтез. Ці процеси тільки ззовні здаються несумісними! В реальному житті вони знаходяться в постійному взаємозв'язку і взаємозалежності, як і співжиття різних поколінь людей.

Висновки

Виникнення, становлення та розвиток національних економік супроводжується дією численних викликів та загроз. У їх формуванні вирішальну роль відіграють ендегенні чинники, що залежать від внутрішнього етнічно-національного потенціалу, складових суспільного розвитку. Разом з тим, в окремі історичні періоди суттєвий вплив здійснюють і екзогенні фактори, пов'язані з дією конкурентних сил глобального політико-економічного простору.

Україна має сприятливі для суспільного розвитку геополітичні, природні, факторні передумови, що визначають своєрідність та неповторність нації. Через особистий розвиток людина може сприймати, розуміти і не лише використовувати об'єктивно задані передумови, але знаходити із навколишнім, зокрема природним середовищем, гармонію взаємодії. Несприйняття та нерозуміння коеволюційної складової людської діяльності, поєднане з утилітарним раціоналізмом на основі моністичного принципу, породжує невирішені сучасні глобальні проблеми. Допоки українське суспільство не має надмірної споживацької психології, в нього залишаються кращими передумови іншої парадигми розвитку, спрямованої на удосконалення особистості в тісній взаємодії зі світом. В цьому аспекті вивчення „Національної економіки" націлене на необхідності для українського суспільства самоусвідомлення задля самореалізації, самоствердження в світовому вимірі.

Питання для самоперевірки

1. Назвіть основні внутрішні та зовнішні чинники етнічно-національних державних утворень.
2. Охарактеризуйте основні праслав'янські та праукраїнські державні утворення на території сучасної України.

3. Назвіть внутрішні та зовнішні причини розпаду СРСР, що сприяли перемозі українського народу в боротьбі за самостійність та незалежність.
4. Чим Україна може збагатити себе на людство в умовах наростання глобальних проблем?
5. Назвіть основні періоди становлення української державності.

Проблеми для обговорення

1. В чому полягає сила та слабкість національно-визвольних змагань козацької доби?
2. Які, на Ваш погляд, першочергові вектори інтеграції України: східний чи західний?
3. Чи є в світі країни, які б на початку свого державотворення не проводили політики відносного «ізоляціонізму» та протекціонізму?
4. Чому «варвари» виявились сильніші за Римську імперію, а язичники-литовці підкорили більшу частину Київської Русі?
5. Чи є символічним, як продовження козацького духу волюниці, що Конституція Пилипа Орлика стала основою найважливішого державного інституту?

ЛІТЕРАТУРА

1. Бойко О.Д. Історія України: Посібник.- К.: Академія, 2001. - 656 с.
2. Двойних К.Н. Етнічна основа економіки. - Одеса: Юридична література, 2006. - 495 с.
3. Картунов О.В. Вступ до етнополітології: Науково-навчальний пос. - К.: Крок, 1999. - 300 с.
4. Маслов В.П. Квантовая экономика. - К., 2005. - 68 с.
5. Мирова экономика: глобальные тенденции за 100 лет і Под ред. И.С. Королёва: РАН, ИМЭМО.- М.: Экономисту 2003.- 603 с.
6. Павленко Ю.В. Історія світової цивілізації: Соціокультурний розвиток людства: Навч. посібник. - К.: Либідь, 1996. - 360 с.

Розділ 2

ЕКОНОМІЧНІ ТЕОРІЇ ТА БАЗИСНІ ІНСТИТУТИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

2.1. Основні теоретичні концепції формування національної економіки

2.2. Проблеми пріоритетів в умовах перехідного періоду

2.3. Формування базисних інститутів в умовах трансформаційного періоду⁷

2.1. Основні теоретичні концепції формування національної економіки

Національна економіка є об'єктом економічного дослідження як на макро, так і на глобальному рівні. Активізація національного рівня економічних досліджень обумовлена посиленням глобалізації, що супроводжується прискоренням не тільки доцентрових, але і відцентрових тенденцій світового розвитку, а відтак - потребує системного вивчення закономірностей та специфічних особливостей національної першооснови світового простору.

В історії економічної думки виокремлення національної економіки в усій сукупності її визначальних характеристик можна співвіднести з епохою меркантилізму, коли вперше була запропонована логічна послідовність заходів державної протекціоністської політики в сфері зовнішньої торгівлі. Метою економічної політики меркантилізму було збільшення багатства нації, держави у вигляді матеріальної складової- дорогоцінних металів, грошового багатства. Завданням протекціонізму, як державної політики, був захист національної промисловості, таким чином, меркантилісти перенесли принцип максимізації економічного багатства країни на рівень національної політики.

Представники класичної політекономії впритул підійшли до визначення нації та національної економіки. На думку А. Сміта, головна задача політичної економії кожної країни - зростання її багатства і могутності, що можна досягнути шляхом запровадження принципів економічної свободи як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках. Д. Рікардо визначав націю через географічний простір, що володіє природним потенціалом (зокрема,

грунтами з нерівномірною родючістю) та обумовле характер економічної діяльності. Дж. Ст. Мілль країну трактував як регіон, в межах якого фактори виробництва є мобільними, однак їх мобільність обмежується державними межами. Саме Дж. Ст. Міллю належить ідея активізація ролі держави в соціально-економічному розвитку суспільства через свідому політику державних доходів та витрат, заходи валютного регулювання тощо.

Значний внесок у становлення теорії національної економіки внесли представники німецької історичної школи. Г. Шмоллер сформулював «генетичний підхід» до вивчення економіки: національне господарство залежить від численних факторів, - соціально-історичних, національно-психологічних, етнічних, навіть антропологічних, а також - від "економічної психології" народу, що визначає неповторність кожної країни. Ф. Ліст у своїй праці «Національна система політичної економії» під національною економікою зображає цілісне економічне утворення, що розвивається за власними законами, які визначаються історією, традиціями, законодавством. У здійсненні економічної політики Ф. Ліст пропонує поєднувати заходи реформування із вимогами національно-державного розвитку з метою об'єднання та захисту національного ринку.

В. Рошер розглядав історичні аспекти національних особливостей країн, що проявляються у здібностях, ступені розвитку, існуючих інститутах окремих народів і безпосередньо впливають на економічні процеси. Б. Гільдебранд наголошував на тому, що сама назва економічної науки - Volkswirtschaftslehre (з нім. - народногосподарське вчення) вказує на те, що вона вивчає не тільки явища господарської діяльності всього людства, але явища, що відбуваються в межах певної держави. На переконання Б. Гільдебранда, політична економія має бути наукою про закони економічного розвитку націй.

Реалії розвитку провідних країн світу наприкінці XIX - в першій половині XX ст. засвідчили потребу в поєднанні ринкового механізму та державного регулювання. Нового імпульсу теоретичним обґрунтуванням національної економіки надали дослідження американських інституціоналістів. Розвиток економіки країни вони досліджували через систему інститутів - узаконених

чи прийнятих правил здійснення економічної діяльності. З поширенням теорії англійця Дж. М. Кейнса, національна економіка стала трактуватись як змішана система, де рівноважливі як ринкова саморегуляція, так і державне регулювання економічних процесів.

Вагомий внесок до розуміння національної економіки зроблено теорією домінування Ф. Перру. Вік розглядав націю в контексті індивідів та груп, що підкоряються державі з її монопольним правом на організовану та легітимну форму примусу. З позиції ефекту домінування в міжнародній економіці Ф. Перру розрізняв національні економіки тотального домінування, лідерства, одностороннього впливу, часткового домінування.

Отже, *національна економіка - це складна, відносно відособлена соціально-економічна система, що характеризується територіально-адміністративною цілісністю, спільним політико-правовим, економічним та соціальним простором.*

Національна економіка має певні загальні властивості -- *цілісність, ієрархічність, інтегративність.* Цілісність національної економіки проявляється в тому, що зміна її структури, зв'язків чи поведінки будь-якого економічного суб'єкта здійснює вплив на всі інші економічні суб'єкти та змінює економічну систему в цілому. В свою чергу, будь-яка зміна національної економіки спричинює перетворення структури, зв'язків та поведінки економічних суб'єктів. *Ієрархічність* національної економіки означає, що вона складається з компонентів, що утворюють багаторівневу систему. Саме численні національні економіки формують світову економіку і кожний компонент національної економіки - в свою чергу є складною системою. *Інтегративність* національної економіки означає володіння властивостями, що відсутні у її компонентах.

2.2. Проблеми пріоритетів в умовах перехідного періоду

Економічні системи перебувають в постійному русі, їх форми закономірно змінюють одна одну. Перехідні процеси в економічних системах розпочинаються із поступового нарощування ролі певного елемента, що в силу дії внутрішніх факторів системи, набуває провідної ролі. Критерієм переходу до

нової форми є здатність до самовідтворення економічної системи. Цей методологічний підхід дозволяє виділяти три стадії історичного руху економічних систем: виникнення, формування, розвиток та розпад. При цьому „стара“ форма економічної системи повністю не зникає, вона зберігає свої окремі елементи у „новій“, і навіть відторгнуті елементи стають основою для появи новітніх. Перехідним називають період, коли одна економічна система знаходиться у стадії розпаду, а інша - у стадії формування. Перехідний період не має визначених часових обмежень, крім цього, вирішальне значення має не його тривалість, а стан. Критерієм завершення процесу формування є відтворення умов виникнення і функціонування як власних продуктів системи¹.

Перехідний період характеризується не лише структурною перебудовою економічної системи, але й зміною пріоритетів. Від ступеня узгодженості пріоритетів та реформ залежить тривалість перехідного періоду та його успішність. Характеристики перехідного періоду поділяються на:

- > предметно-технологічні;
- > соціально-економічні;
- > духовно-психологічні.

Якщо раніше перехідний період між різними економічними системами характеризувався досить тривалими процесами кількісних і якісних змін, то у сучасному суспільстві ці процеси значно пришвидшилися і слід вважати, що перехідні процеси є постійною і сталою ознакою розвитку.

Для сучасного світового розвитку теж характерні перехідні процеси, які набули глобального масштабу. Переважно позитивну спрямованість мають тенденції:

- > посилення уваги до нематеріальної складової життя людини, її духовного та культурного розвитку;
- > інноваційний характер соціально-економічних процесів, коли постійне оновлення та удосконалення є повсякденним явищем та необхідною умовою суспільного прогресу;

- > соціалізація економічного розвитку, яка виявляється у підвищенні важливості соціальних благ для населення країн світу.

У предметно-технологічному напрямку слід виділити пріоритетність ставлення до праці, як до творчого процесу. Творчий підхід до процесу праці дозволяє значно підвищити її якість і створити умови для досягнення високого рівня розвитку як окремої людини, так і суспільства в цілому. Одним із пріоритетів у даному напрямку є інноваційне оновлення технологічного процесу, воно дозволяє скоротити тривалість перехідного періоду та досягнути значних соціально-економічних результатів. Пріоритетність інституційних перетворень пояснюється необхідністю формування ринкових інститутів та налагодження їх взаємодії для успішного функціонування національної економіки.

Серед соціально-економічних пріоритетів перехідного періоду слід виділити формування нового типу людини, яка стає активною силою для реалізації власних потреб. Слід також відмітити значне розширення потреб людини, а для їх реалізації необхідно утвердження нових відносин власності. На цій основі людина усвідомлює власні потреби та наявні можливості і має достатньо засобів для досягнення власного добробуту. Утвердження такої людини можливо лише при пріоритетності побудови громадянського суспільства, члени якого шанобливо ставляться до суспільних норм та з повагою відносяться до потреб кожного індивіда.

До духовно-психологічних пріоритетів відноситься формування психології суспільства та її громадян відповідно до економіки ринкового типу, ставлення до праці як до засобу самореалізації поряд із підвищенням власного добробуту, а також збереження духовного потенціалу нації, ж джерела її неповторності та самобутності.

Для сучасного українського суспільства гостро постає проблема визначення основних пріоритетів для удосконалення соціально спрямованої ринкової економіки. До їх складу першочергово має увійти:

- ^ усвідомлення нагальності якісних зрушень в економічному процесі та обґрунтоване відображення соціальної спрямованості в площині стратегічних та тактичних цілей економічної політики;

¹ Перехідна економіка: Підручник / За ред. В.М. Гейця. - К.: Вища шк., 2003 - С. 17.
16

- > відображення активної політики національної конкурентоспроможності в національній ідеї та реалізація її на системній основі;
- > поширення постіндустріальної стадії розвитку через розширення переліку факторів економічного розвитку України сучасними- інформаційним, інноваційно-технологічним;
- > запровадження цілеспрямованої стратегії розвитку особистості - як основи суспільного прогресу, починаючи від забезпечення необхідної якості життя людини до випереджаючого розвитку її інтелектуалізації.

2.3. Формування базисних інститутів в умовах трансформаційного періоду

Запровадження категорії «інститути» до понятійного апарату економічної науки відбулось завдяки розширенню предмета дослідження та включенню неекономічних складових суспільного розвитку в якість рушіїв останнього. Саме інституціональний напрям економічної науки початку ХХ ст. вперше послідовно став розробляти тематику інститутів як певних умов та правил функціонування економічної системи.

Т. Веблен - один з основоположників американського інституціоналізму, розумів інститут як превалюючу духовну позицію щодо способу життя суспільства. Інститути - це звичні способи реагування на стимули; структуру виробничого чи економічного механізму; прийняту на той час систему суспільного життя¹.

В сучасній економічній науці поширеним є таке трактування: *інститути - це правила гри в суспільстві; механізми, що забезпечують виконання правил, норми поведінки, що структурують постійно діючу взаємодію між людьми*².

Таким чином, будь-яка людська діяльність відбувається в суспільстві, а відтак - повинна узгоджуватись із певними, існуючими та прийнятними правилами поведінки, економічної в тому

числі. Саме суспільство зацікавлене у запровадженні та підтримці уніфікованих правил економічної діяльності, здатних сприяти узгодженню численних індивідуальних інтересів.

Оскільки інститути - це правила гри в суспільстві, вони призначені виконувати певні функції. По-перше, це - регулювання поведінки суб'єктів ринку, оскільки за умов економічного лібералізму завдання узгодження та спрямування індивідуальних інтересів лежить саме на економічній системі. По-дцц, інститути покликані мінімізувати трансакційні витрати, тобто витрати на забезпечення трансакцій - ринкових обмінів, за рахунок налагодження ефективної комунікації, обміну інформацією тощо.

Базисними інститутами національної економіки за О. Уільямсоном слід вважати основні *політичні соціальні та правові інститути*, що складають основу виробництва, розподілу, обміну та споживання, - суспільного відтворення. Саме базисні інститути визначають домінуючий тип економічної системи, оскільки вони визначають ключові правила здійснення господарської діяльності.

Грунтовний підхід до аналізу базисних інститутів дає концепція інституціональних матриць, яка розрізняє ідеологічні, політичні та економічні інститути. Своє формальне закріплення базисні інститути отримують в правових інститутах.

Розрізняють два ідеальних типи інституціональних матриць: Х та Y-матриці, що відрізняються комплексами базисних інститутів, що їх формують. Для Х-матриці характерними є такі інститути :

- > в економічній сфері - інститути редистрибутивної економіки. їх сутність формує обов'язкове опосередкування Центром руху цінностей та послуг, а також прав з їх використання;
- > в політичній сфері - інститути унітарного політичного устрою;
- > в ідеологічній сфері - інститути комунітарної ідеології, суть яких полягає в домінуванні колективних, загальних цінностей над індивідуальними.

* Веблен Т. Теория праздного класса. М., 1984. - С. 201-202.

^x D.C.North Institutions, Institutional Change and economic Performance. - Cambridge University Press, 1990. - P. 3-6.

¹ Кирдана С.Г. Теория институциональных матриц (пример российского институционализма) // Постсоветский институционализм. Под. ред. Р.М. Нуреева, В.В. Деметьева. - Донецк: Каштан, 2005. - С. 13-14.

У-матриця має такі базисні інститути:

- > в економічній сфері - інститути ринкової економіки;
- > в політичній сфері - інститути федеративного політичного устрою;
- > в ідеологічній сфері - інститути субсидіарної ідеології, в яких закріплено домінуюче значення індивідуальних цінностей відносно колективних.

Виокремлення базисних інститутів та інституціональних форм дозволяє відокремити сформовані в процесі історичного розвитку та закріплені в національній культурі усталені комплекси соціальних відносин від обумовлених конкретними умовами господарювання способів, правил, норм поведінки та організаційних форм економічної діяльності. Особливе значення таке розмежування має за умов суспільної трансформації, переходу до ринкових умов, оскільки дозволяє встановити ступінь відповідності нових інституціональних форм щодо базисних інститутів¹.

В інституціональній структурі національної економіки важливе значення мають неформальні (позалегалі) інститути, значення яких полягає у регулюванні тих суспільних взаємодій, які не охоплені дією формальних інститутів (наприклад, бізнесова етика), або ж щодо яких формальні норми з певних причин не діють (за умов перехідної економіки). За Д. Норттом, неформальні інститути є своєрідним продовженням, розвитком та модифікацією формальних; соціально санкціонованими нормами поведінки; внутрішніми, обов'язковими до виконання стандартами поведінки.

Неформальні інститути отримують прискорене поширення саме в транзитивних економіках, що переконливо довів у своїй праці "Інший шлях. Невидима революція в третьому світі" Е. де Сото. За умов становлення ринкової економіки, без належної регулюючої ролі держави, позалегалі форми економічної діяльності можуть перебрати на себе функцію формування конкурентного середовища. Першочергово це відбувається в тіньовому,

не бюрократичному секторі. Стрімке зростання трансакційних витрат в транзитивній економіці унеможливило економічну діяльність багатьох ринкових суб'єктів, особливо в період їх входження на ринок. Тому регулятором економічної діяльності стає співставлення "витрат підкорення закону" із "витратами доступу до закону". На зміну принципу індивідуалізму приходять принципи взаємодії організацій, значна частина яких діє нелегально.

За Д. Норттом, організаційні фактори відіграють більш важливу роль, ніж технічні, оскільки ведуть до зміни інститутів, які, в свою чергу, суттєво впливають на економіку. Лише технічних факторів недостатньо для економічного розвитку. Рушійною силою останнього є ефективна організація економіки. **Інституційно-опальна структура національної економіки** - це певний впорядкований набір інститутів, що формують матриці економічної поведінки та встановлюють певні обмеження для господарюючих суб'єктів, які формуються в рамках певної системи координації господарської діяльності. Інституціональна структура сучасної економіки ринкового типу є поєднує як механізми ринкового так і притаманні для даної економічної системи специфічні інструменти державною регулювання.

Відповідно до міжнародних стандартів обліку економічної діяльності, існує функціонально-видова (галузева) структура національної економіки, що відображає співвідношення, зв'язки та пропорції між економічними секторами. В складі функціонально-видової структури виокремлюють сфери:

- матеріального виробництва
- матеріальних послуг
- соціальних послуг

Згідно із запровадженими в Україні міжнародними стандартами обліку та статистики, економічна діяльність розглядається в розрізі інституційних секторів: нефінансових корпорацій; фінансових корпорацій; загального державного управління; домашніх господарств; некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства.

Інститути в їх сучасному трактуванні є явищем досить високого порядку, оскільки вони виступають регуляторами суспіль-

¹ Липов В.В. Незавершенные модернизации России и цивилизационные особенности становления институциональных основ социально-экономических моделей стран мира // экономический вестник Ростовского государственного университета. - 2007. - Т. 5. - С. 68.

них явищ, формують ядро суспільства, від якого напряму залежить економічний розвиток.

Для транзитивної економіки зміни інституціональної структури є першочерговими умовами створення ефективного ринку. Висновки нової інституціональної теорії відображають специфіку переходу від планово-адміністративної до ринкової економіки:

1. Формальні закони можуть бути змінені у відносно короткий термін, тоді як неформальні норми змінюються поступово. Саме еволюційна зміна неформальних норм створює легітимну основу для дії законів, тоді як революційні зміни часто приводять до наслідків, протилежних бажаним.

2. Функціонування економіки визначається державним устроєм, що формує економічні закони, які створюють та забезпечують ефективні права власності та визначають політику розвитку. Існує об'єктивна необхідність дотримання певних умов: для стабільності політичних інститутів вони мають спиратись на організації, що зацікавлені в їх незмінності; для успішної реалізації реформ необхідні зміни інституціональної системи; модифікація норм поведінки, що підтримують та легітимізують нові закони, є тривалим процесом; в довгостроковій перспективі економічне зростання потребує розробки законів та правил; неформальні обмеження іноді (в короткі періоди) можуть забезпечити економічне зростання навіть при несприятливих та нестабільних законах.

3. Ефективні політико-економічні системи формують гнучкі інституціональні структури, здатні переживати шоки та ставати фактором успішного розвитку.

В Україні сформовано базисні інститути національної економіки. Розроблена та діє система законодавчих та правових норм, що забезпечує діяльність економічних суб'єктів на реалізацію ними власних інтересів та здійснення необхідних трансакцій. Існуюча в Україні система управління національною економікою, її інститути репрезентують конституційно визначений унітарний політичний устрій. Разом з тим, державне управління в Україні ще має вдосконалюватись в напрямі забезпечення рівного доступу до ресурсів всіх економічних суб'єктів та специфікації прав власності.

Висновки

Теоретичне обґрунтування становлення та розвитку національних економік припадає на XIX ст., значний внесок було здійснено представниками німецької історичної школи. Роль та значення національних держав як для життя суспільства, так і з позицій розвитку світового господарства, постійно змінюється. В наш час вплив національних держав на економічні системи доповнюється, а іноді і замінюється впливом міждержавних, транснаціональних та наднаціональних структур і організацій. Між тим, значення національної держави та економіки не молена знівелювати, оскільки саме на їх рівні відбуваються основні процеси забезпечення на регулювання суспільно-економічного розвитку.

Особливе місце в розбудові розвинутої національної економіки обіймають інституціональні умови суспільно-економічного розвитку та законодавче їх забезпечення. Формування адекватної інституціональної структури соціально орієнтованої ринкової економіки - завдання першочергової ваги та значення для України. Нехтування вказаним пріоритетом - одна із причин низької результативності та високої соціальної ціни українських реформ.

Правове забезпечення інституціональної структури національної економіки є обов'язковою умовою поступального суспільно-економічного розвитку. Однак, законодавче оформлення певних норм та правил не повинне значно випереджати логіку взаємодії індивідуальних та суспільних інтересів, інакше буде призводити лише до масового невиконання законів та правового нігілізму населення. В Україні усвідомлюється потреба орієнтації на передові ціннісні орієнтири суспільної свідомості. Більше того, події новітньої історії, пов'язані із тривалим політичним протистоянням 2004-2008 рр. засвідчують існування внутрішньої спрямованості більшості населення країни до формування цілісного, стабільного та прогресивного соціально-економічного ладу.

Питання для самоперевірки

1. Охарактеризуйте основні етапи формування теорії національної економіки.
2. Якою є інституціональна структура національної економіки?
3. В чому суть особливостей зміни інституціональної структури перехідної економіки?
4. В чому полягає сутність роль базисних інститутів національної економіки?
5. Охарактеризуйте інституціональні особливості X та Y-матриць.
6. Назвіть та охарактеризуйте складові структури національної економіки.

Проблеми для обговорення

1. Націоналізм і активна інтеграція до світогосподарського простору, наскільки сумісні ці речі?
2. Інституціоналізм - основний напрям в сучасній економічній науці, що дозволяє здійснити розгорнутий аналіз національної економіки, наскільки Ви з цим погоджуєтесь?
3. Охарактеризуйте базисні інститути національної економіки з точки зору їх розвитку в Україні.
4. Чи можна вважати правильним вибір ринкової економічної моделі для України за умов зростання геоекономічних викликів?
5. Які зміни Ви можете запропонувати задля удосконалення структури економіки України?

ЛІТЕРАТУРА

1. Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе. Пер. с англ. - 4-е изд. - Дело лтд., 1994. - 720 с.
2. Кирдина С.Г. Теория институциональных матриц (пример российского институционализма) // Постсоветский институционализм. Под. ред. Р.М.Нуреева, В.В. Дементьева. - Донецк: Каштан, 2005. - С. 75-101.

3. Липов В.В. Незавершенные модернизации России и цивилизационные особенности становления институциональных основ социально-экономических моделей стран мира // экономический вестник Ростовского государственного университета - 2007. - Т. 5. - С. 67-79.

4. Перехідна економіка: Підручник / За ред. В.М.Гейпя - К • Вища шк., 2003. - 591 с.

5. Сошников И.В., Смирнов В.Т., Чеусова М.В. Структура и инфраструктура национальной экономики России / www.bali.ostu.ru/imic/arhiv/2005/1

6. Годаро М. Экономическое развитие: Учебн. / Пер. с англ под ред. С.М. Яковлева, Л.З. Зевина.- М.: ЮНИТИ 1997 - 671 с.

Розділ 3

ТЕОРІЯ СУСПІЛЬНОГО ДОБРОБУТУ ТА СОЦІАЛЬНОЇ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ

- 3.1. Теорія суспільного добробуту
- 3.2. Соціальна ринкова економіка - приклад Німеччини
- 3.3. Напрями та можливості використання досвіду в Україні

ЗЛ. Теорія суспільного добробуту

Однією із важливих проблем економічної теорії є досягнення суспільного добробуту. Теорія суспільного добробуту є сукупністю положень, на основі яких досягається високий рівень життя всього суспільства та формулюються критерії для визначення якості життя населення.

Класична політична економія та її основоположники А. Сміт та Д. Рікардо вважали, що досягнення суспільного добробуту відбувається на основі зростання суспільного багатства, основним показником суспільного добробуту⁷ є, таким чином, обсяг національного доходу на душу населення. При цьому суспільний розвиток має відбуватися за умов вільної конкуренції, яка робить можливим поєднання приватних та суспільних інтересів.

При формуванні теорії добробуту представник неокласичної економічної школи А. Маршалл звернув увагу на те, що людина відіграє більш важливу роль у економічному розвитку ніж більшість факторів виробництва. Виробництво багатства - це лише засіб для підтримки життя людини, для задоволення її потреб і розвитку її сил - фізичних, інтелектуальних і моральних. Але сама людина - головний засіб виробництва цього багатства, і вона ж служить кінцевою метою багатства.

Досягнення суспільного добробуту відбувається на основі оптимального використання ресурсів для задоволення потреб людини. Тобто виробництво повинне існувати та розвиватися не для нагромадження багатства, а для виробництва тих благ, які може і бажає придбати людина. За умов розвитку ринкової економіки конкурентні відносини неминуче призводять до нерівномірного розподілу доходу, тому у суспільстві повинні існувати

механізми забезпечення добробуту через державне втручання, з метою розширення доступу населення до основних благ та послуг та сприяння розвитку людини. Серед таких механізмів окремо виділено соціальну політику, яка забезпечує доступність до таких благ як освіта, охорона здоров'я та соціальний захист.

Представник математичного напрямку неокласичної економічної школи В. Парето детально дослідив особливості формування загального добробуту⁷ суспільства і довів, що неможливо розглядати загальний добробут суспільства через суму добробутів усіх членів суспільства. Значну увагу у своїх дослідженнях В. Парето приділяє пошуку максимуму добробуту суспільства. Для цього він виводить власний оптимум, який можна охарактеризувати як стан, за якого ніякий перерозподіл ресурсів чи продуктів не може поліпшити становище одного раціонального суб'єкта, не погіршивши тим самим становище іншого. Слід зазначити, що даний оптимум при оптимальному розподілі ресурсів не гарантує соціального оптимуму і не має на меті досягнення соціальної справедливості.

Оптимум В. Парето базується на таких основних припущеннях:

- кожна людина найкраще може оцінити свій добробут;
- суспільний добробут визначається лише в одиницях добробуту окремих людей;
- добробут окремих особистостей є неспівставним.

Дана концепція має декілька різновидів:

- утилітаристська функція представляє рівень суспільного добробуту як суму індивідуальних функцій корисності членів суспільства. Принцип перерозподілу доходів ґрунтується на припущенні про спадну граничну корисність: для заможних членів суспільства корисність одиниці вилученого доходу спадає в меншій мірі, ніж зростає корисність одиниці додаткового доходу для незаможних (постулат Бентама);
- ліберальна функція характеризує добробут як суму зважених корисностей. В даному випадку добробут є вагами, за допомогою яких суспільство зважає корисності окремих індивідів з огляду на їх важливість для суспільного добробуту. Ринок визнається єдиним регулятором суспільного

добробуту і найбільшу винагороду отримує той, хто є більш здібним та працьовитим, перерозподілу благ не існує (різновид постулату Бенгама);

- мінімаксна функція показує, що зростання суспільного добробуту залежить від зростання добробуту індивіда. Дана функція передбачає перерозподіл частини доходів від більш продуктивних економічних суб'єктів на користь найбідніших (Дж. Роулз);
- _ егалітарна функція вимагає рівномірного розподілу, за якого всі блага поділені порівну між усіма індивідами, саме за цих умов досягається суспільний добробут (Бергсона -- Семюелсона).

Послідовник неокласичної економічної школи Г. Седжвік досліджував добробут суспільства як з точки зору суспільства, так і з точки зору індивіда. На основі власних досліджень він зробив висновок, що держава має скеровувати розподіл створеного в країні продукту і тим самим підвищувати загальний рівень добробуту. В той же час Г. Седжвік зазначає, що державне згладжування послаблює стимули до праці і не повинно розповсюджуватись на сферу виробництва. Таким чином він пояснює природу конфлікту між приватними та суспільними інтересами.

Важливим науковим внеском Г. Седжвіка є і дослідження конфлікту між вигідністю теперішнього моменту та інтересами майбутніх поколінь. Дослідження Г. Седжвіка поклали основи для розвитку доктрини про змішану економіку, де поряд з економічними виділяють неекономічні фактори добробуту.

Значну роль в розвитку ринкової економіки відводить людині представник неокласичної економічної теорії А. Пігу. Він розмежовує економічний та неекономічний добробуту. При цьому він стверджував, що збільшення або зменшення економічного добробуту не завжди призводить до відповідних коливань неекономічного добробуту.

В неекономічний добробут він включає такі показники, як якість життя, умови праці та відпочинку, доступність освіти, умови довілля, медичне обслуговування, громадській порядок та інше. В якості індикатора економічного добробуту А. Пігу визначає розмір національного дивіденду - це частина матеріального

доходу суспільства, яка може бути виражена у грошовому еквіваленті. Але поряд з цим він виділяє від'ємні ефекти неекономічного характеру, це такі явища як нещасні випадки на виробництві, професійні захворювання, використання праці жінок та дітей, забруднення навколишнього середовища та безробіття. Всі ці явища призводять до зменшення суспільного добробуту, але особливістю неекономічних явищ є те, що вони майже не піддаються виміру, а спричиняють найбільші втрати суспільного добробуту. Досягнення загального добробуту А. Пігу пропонує здійснити за допомогою власної користі приватного інтересу з одного боку та втручання держави для вираження інтересів суспільства з іншого.

А. Пігу виводить критерії поліпшення суспільного добробуту - це зростання суми корисностей, що підлягають розподілу без збільшення витрат виробництва та рівномірний розподіл доходів у суспільстві на основі визначення соціальної вартості. Вона складається із ринкової оцінки необхідних людині благ і послуг та державного регулювання з метою задоволення потреб людини, які вона не може задовольнити на конкурентній основі.

Оригінальний погляд на теорію добробуту пропонують представники інституціонального напрямку економічної теорії. Цей напрямок розвинувся у 80-90 рр. ХХ ст., його представниками є К. Віксель, Дж. Бьюкенен, Дж. Стіглер та інші. Особливістю даного напрямку є те, що його представники пропонують вирішити проблему суспільного добробуту на основі етичних категорій.

Поведінка індивіда досліджується на основі Номо есопотісус - раціонального, егоїстичного максимізатора власного добробуту. При цьому кожен індивід, на думку представників даної школи, має власну цінність і саме індивіди несуть відповідальність за існування в певних умовах в певному суспільстві.

Досягнення суспільного добробуту Дж. Бьюкенен вважає можливим на основі теорії суспільного вибору. Він вважає, що існують категорії благ, в тому числі і соціальні, які індивідууми не можуть отримати на основі ринкових відносин і тому вони намагаються обміняти своє виборче право на певний набір цих благ. Справедливість у суспільстві досягається при дотриманні певних правил та існуванні відповідних інститутів. Але прийняття рішення більшістю не робить це рішення справедливим.

Проблемами пошуку соціального добробуту для всіх членів суспільства активно займалися представники соціального напрямку нової історичної школи Р. Штольцманн, Р. Штаммлер, О. Шпанн та інші. Формування цього напрямку почалось у 90-ті роки XIX століття. Основними постулатами даної школи є визнання неекономічних факторів основними для соціально-економічного розвитку, прагнення забезпечити гідне існування всіх членів суспільства, особлива увага до дотримання соціальної справедливості, активний характер соціальних реформ, а через них досягнення соціально-економічного прогресу ринкової економіки.

Одним із найважливіших напрямків розвитку теорії суспільного добробуту є добір та вдосконалення системи показників для оцінки рівня суспільного добробуту в окремо взятій країні. Основна складність полягає у багатоаспектності добробуту та доборі відповідних показників. До основних показників для оцінки добробуту суспільства відносять:

- > Показники доходів населення.
- > Рівень розподілу доходів між окремими групами населення.
- > Показники особистого споживання.
- > Показники бідності населення.
- > Показники економічної активності населення.
- > Показники культурно-освітнього рівня населення.
- ^ > Показники оцінки стану здоров'я населення.
- > Демографічні показники.
- > Показники соціального забезпечення населення.
- > Показники оцінки житлових умов населення.
- > Показники соціальної напруги у суспільстві.

На сучасному етапі розвитку теорія суспільного добробуту продовжує формуватися, сучасна економічна думка пропонує нові підходи для досягнення та оцінки суспільного добробуту. Вже класичним стало поєднання економічних та соціальних факторів, їх доповнюють політичними, екологічними, культурними та іншими. Розвиток суспільства стимулює появу нових потреб і від якості їх задоволення залежить рівень суспільного добробуту, а від можливості їх передбачення - гармонійний та сталий суспільний розвиток.

3.2. Соціальна ринкова економіка - приклад Німеччини

Формування теорії соціального ринкового господарства відбувалось на основі неоліберального напрямку економічної думки, який розвинувся в першій третині XX ст., і виникнення на його основі ордолібералізму - теоретичної основи неоліберальної економічної політики, ідеал якої конкретизується у вигляді концепції соціального ринкового господарства.

Філософія ордолібералізму характерна для представників середнього класу, який є носієм ціннісних настанов, які орієнтовані на політичні, культурні та етичні ідеали. До цих настанов відносяться: повага до власності, принципи змагання у суспільному та економічному житті, готовності до ризику при впровадженні нового і до несення відповідальності за наслідки, додержанні громадянами моральних і правових норм, чесність, відданості своїй професії, ощадливості, передбачливості, повазі до законів і державної влади.

Методологічною основою і найважливішими елементами концепції соціального ринкового господарства стали наукові здобутки трьох груп неолібералів. Найстаршу групу очолювали В. Репке та А. Рюстов, їх важливим внеском стала розробка основ теорії і політики неоліберального ладу та аналіз його соціальних функцій. На їх думку економічний лад суспільства повинен розв'язати дві проблеми, по-перше забезпечити надійний господарський порядок, а по-друге створити умови і стимули для участі населення у суспільному виробництві.

Представники фрайбурзької школи В. Ойкен та Ф. Сьома класифікували національні господарства, виділили спільні стадії господарського розвитку для різних країн. Під час своїх досліджень вони дійшли висновку, що ні центрально кероване, ні ринкове господарство не спроможні забезпечити господарський розвиток. В якості ідеального господарського ладу вони пропонують „конкурентний порядок" в якому існує повна конкуренція, а державне втручання жорстко обмежено. Така форма господарства є основою для вирішення соціальних проблем та проведення політики „соціальної компенсації*", яка забезпечує перерозподіл доходів, соціальне страхування та розвиток соціальної

інфраструктури. „Конкурентний порядок" має своїм економічним розвитком створити умови для вирішення соціальних проблем. З 1948 року В. Ойкен та його однодумці починають видавати журнал „Ордо", який перекладається як „порядок" і дає назву для нової течії економічної думки.

Модель ринкового господарства В. Ойкена включає економічну та соціальну політику. Економічна політика охоплює дві галузі: галузь, яка займається створенням та удосконаленням економічного порядку та галузь, яка займається розробкою політики економічного росту та розвитку. Соціальна політика включає політику соціальних гарантій, політику ефективності праці, політику самозабезпечення та політику перерозподілу доходів та власності.

Основоположники кельнської школи А. Мюллер-Армак та Л. Ерхард є розробниками теорії соціального ринкового господарства на основі здобутків неоліберального напрямку економічної думки. Вони дали основне визначення соціального ринкового господарства та розробили комплекс конкретних економіко-політичних заходів щодо адаптації ринкової економіки до вирішення соціальних проблем.

На думку представників даної школи, зміст соціального ринкового господарства полягає у поєднанні економічної свободи та соціального вирівнювання. Економічна свобода полягає у можливостях людини діяти відповідно до своїх економічних інтересів і мети, самостійно обирати сферу застосування своїх здібностей, знань, професій, способів розподілу доходів, споживання матеріальних і духовних благ. Соціальне вирівнювання базується на забезпеченні такого механізму розподілу національного доходу, який виключив би надмірне збагачення незначної частини населення та надмірне зубожіння значної частини населення.

Факторами розвитку соціального ринкового господарства є:

1. Ефективність господарського порядку.
2. Створення системи соціального захисту.
3. Існування конкуренції та вільного регулювання ринку.
4. Впровадження сильної державної економічної політики на основі захисту конкуренції.

Відповідно до цих положень, концепція соціального ринкового господарства передбачає побудову особливої соціальної

структури, яка має відповідати конкурентному ладу. В даній структурі виділено податкову політику, структурну політику, політику стабілізації грошового обігу та фінансів та соціальну політику. Податкова політика у процесі соціального вирівнювання повинна заохочувати і підтримувати поведінку людини у забезпеченні власного добробуту. Структурна політика покликана сприяти формуванню середнього класу шляхом розширення приватного сектора. Політика стабілізації грошового обігу та фінансів направлена на збереження валютної стабільності. Соціальна політика базується на принципах страхування, забезпечення і допомоги. Державні витрати на соціальні потреби включають:

- > систему соціального страхування, яка обслуговує сферу класичних ризиків: нещасні випадки та у випадку хвороби;
- > забезпечення через соціальну допомогу, яка включає індивідуальну допомогу, грошові виплати та не грошову допомогу;
- > форми соціальної допомоги (житлове будівництво, допомога сім'ям та допомога для отримання освіти).

Пенсійна реформа 1957 р. створила систему забезпечення старості, виходячи з прибутків працюючих. Вона створила умови для пенсійного забезпечення робітників і службовців та надала можливість доступу до пенсійного забезпечення осіб, які не працюють за наймом серед яких - ремісники, зайняті у сільському господарстві та особи, які займаються вільними професіями (юристи, архітектори, інженери, науковці, викладачі, лікарі та художники). Така соціальна політика водночас забезпечила соціальний захист і вільне розгортання особистої ініціативи.

Основними елементами структури соціального ринкового господарства є:

- > конкурентний лад, який базується на приватній власності,
- ^ ринок, який є регулятором суспільного господарства,
- > господарюючі суб'єкти - домогосподарства, підприємства, організації тощо,
- ^ держава, яка створює нормативно-нравову базу, сприяє зміцненню конкуренції, забезпечує функціонування ринку та підтримує соціальне вирівнювання.

Необхідність конкуренції у соціальному ринковому господарстві викликана її наступними соціальними функціями: вона виявляє, який інститут найкращим чином досягнув соціальної цілі, стимулює оптимальний розв'язок соціальних проблем; сприяє досягненню максимальних соціальних результатів.

Базовими цілями соціального ринкового господарства для Німеччини стали:

1. Досягнення високого добробуту на основі конкуренції, економічної свободи, повної зайнятості та свободи зовнішньої торгівлі.

2. Забезпечення стабільності цін.

3. Підтримка і розвиток соціального забезпечення, соціальної справедливості, створення умов для соціального прогресу.

Ці теоретичні положення стали основою для відбудови господарства Німеччини після Другої світової війни. Етапи розвитку німецького господарства включають відбудову ринкового господарства, забезпечення повної зайнятості та структурну перебудову. Для реалізації концепції соціального ринкового господарства було проведено валютну реформу конфіскаційного характеру, господарську реформу на основі лібералізації цін та впроваджено план Маршалла. Ці заходи дозволили вже в 1948 році досягнути довоєнного рівня виробництва, а результати впровадження соціально-економічних реформ отримали назву „німецького економічного дива". Його основними складовими стали особливість менталітету німецького суспільства, сприятливе поєднання соціально-економічних та політичних умов відбудови ринкового господарства та вибір правильної стратегії соціально-економічних перетворень.

Практичне втілення ідеології соціального ринкового господарства належить Л. Ерхарду. Він розширив теоретичну проблематику та розробив практичний план реалізації концепції соціального ринкового господарства, який був реалізований у соціально-економічних реформах 50-60 рр.

Основні положення теоретичної моделі соціально орієнтованого ринкового господарства зводяться до наступного:

> ціллю реформи є високий рівень добробуту для всіх шарків населення;

- > шлях до досягнення даної мети проходить через вільну ринкову конкуренцію та приватне підприємництво;
- > активна та відповідальна роль по створенню умов для вільної ринкової конкуренції та приватного підприємництва відводиться державі;
- > високий рівень добробуту є основою для розвитку громадянських свобод та демократії.

Ці теоретичні, положення Л. Ерхард доповнив важливими практичними заходами та рекомендаціями. Перехід до соціально орієнтованого ринку пов'язаний з вирішенням ряду соціально-культурних проблем, які обумовлені змінами мислення та поведінки, стану масової свідомості та відповідним менталітетом нації. Соціальний розвиток неможливий без економічного прогресу, ефективної зайнятості, збалансування державного бюджету, соціального спрямування податкової політики та посилення державного регулювання всіх сфер суспільства. Для розвитку соціального ринкового господарства необхідно створити всі умови для вільної і самостійної діяльності населення та забезпечити надійну систему соціального захисту для тих хто в дійсності її потребує, при дотриманні цієї рекомендації соціальна політика стає замість політики на користь мільйонерів політикою для мільйонів.

У загальному вигляді можна виділити наступні основні засади соціального ринкового господарства Німеччини:

- > регулювання права власності,
- > грошовий та валютний порядок на основі фінансового законодавства,
- > конкуренція на основі міцного законодавчого базису та визначеного порядку конкуренції у основних сферах економіки,
- > порядок проведення зовнішньоекономічної діяльності,
- ^ порядок у сфері праці та соціальних відносин на основі захисту працюючих за наймом, нормування на ринку праці, системі соціального страхування, розвитку трудових та соціальних судів,
- ^ систему організацій, які здійснюють соціально-економічну політику.

3.3. Напрями та можливості використання досвіду в Україні

Пріоритетність соціальної спрямованості економічного розвитку України підкреслюється у багатьох законодавчих актах та програмах розвитку. Соціально-економічні реформи мають на меті підвищити життєвий рівень населення, створити умови для всебічного розвитку особистості в українському суспільстві. Результатами економічного реформування стали позитивні зміни, в числі яких:

- > зростання наявних реальних доходів населення в 2007 р. у 4,3 рази у порівнянні з 2000 р. (2000 р. - 2305,28 грн., 2007р.-9930,3 грн.);
- > збільшення в 3,1 рази сукупних витрат на одне домогосподарство (541,3 грн. і 1722 грн. відповідно);
- > збільшення сукупних споживчих витрат у середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство в 3 рази (505 і 1549,8 грн. відповідно);
- > підвищення прожиткового мінімуму 270,1 грн. на місяць в 2000 р. до 532 грн. у 2007 р.;
- > скорочення частки населення із середньодушовими грошовими витратами у місяць, нижчими за прожитковий мінімум: з 80,2% у 2000 р. до 29,3% 2007 р.;
- > зростання зайнятості населення у віці 15-70 років у 1,04 рази (20175 тис. осіб у 2000 р. і 20904,7 тис. осіб у 2007 р.); безробіття населення за методологією МОП скоротилось у 1,9 рази (2655,8 і 1417,6 тис. осіб відповідно).

Незначні позитивні зрушення відмічені в демографічному розвитку - загальний коефіцієнт народжуваності в період, що аналізується, зріс з 7,8 до 10,5, однак при цьому зріс і загальний коефіцієнт смертності з 15,4 до 16,8. В цілому демографічна ситуація погіршується - загальна чисельність наявного населення за період 2000-2007 рр. зменшилась у 1,05 рази: з 48923,3 тис. осіб у 2001 р. до 46291,8 тис. осіб в першому півріччі 2008 р. Посилюється тенденція до „старіння” населення України, що обумовлює необхідність збільшення соціальних виплат та є додатковим навантаженням державного бюджету.

В цілому на тлі поступового зростання рівня матеріального забезпечення населення, позитивної динаміки ринку праці, погіршуються основні показники соціального розвитку, Це є свідченням соціально-економічної розбалансованості України через відсутність узгодженої стратегії національного розвитку та цілісної соціально-економічної політики забезпечення високого рівня добробуту суспільства. Тому на сучасному етапі теорія соціального ринкового господарства має значне не лише теоретичне, але і практичне значення, оскільки дає можливість поєднання економічного поступу та соціального розвитку суспільства.

Тенденціями сучасного соціально-економічного розвитку України є:

1. Значне майнове розшарування суспільства, що викликає надмірне збагачення незначної частини населення, бідність переважної частини населення та відсутність середнього класу, який є основою та рушійною силою соціально-економічного розвитку.

2. Значна питома вага соціальних видатків у державному бюджеті, що призводить до низької економічної активності населення у забезпеченні власного добробуту.

3. Проблеми розвитку соціальної сфери, які викликані низькою якістю освітніх, культурних, житлово-комунальних та медичних послуг.

4. Низька громадянська свідомість населення та пасивність щодо своєї ролі у розвитку власної держави.

Для подолання цих тенденцій в контексті посилення соціальної спрямованості розвитку необхідно вирішити важливі завдання:

- > пошуку власного шляху розвитку та уникнення сліпого копіювання зарубіжного досвіду;
- > стимулювання конкурентного середовища, що дозволить підвищити конкурентоспроможність вітчизняних товарів і послуг;
- > відновлення соціальної справедливості у суспільстві за допомогою соціального вирівнювання та податкового регулювання, що дозволить сформувати середній клас населення;

- > підвищення відповідальності кожної людини за забезпечення власного добробуту на основі економічної свободи та активної участі у громадському житті;
- > врахування новітніх тенденцій світового соціально-економічного розвитку, особливо у застосуванні соціального партнерства, для вирішення загальнодержавних та регіональних проблем розвитку;
- > підвищення адресності соціального забезпечення та узгодженого поєднання державних та приватних форм соціального захисту;
- > сприяння розвитку соціальної сфери через інвестиції у людський капітал, які є основою людського розвитку,

При врахуванні цих положень модель соціального ринкового господарства може і повинна стати основою соціально-економічного розвитку України. Соціально-орієнтована ринкова модель економіки України потребує поєднання сильної держави і сильного ринку, тому утвердження ринкової орієнтації у сфері економіки повинно відбуватися у поєднанні з відповідним посиленням ролі держави в соціальній сфері. Вказані вище задачі соціально-економічного розвитку є засобами для досягнення бажаного стану - зростання суспільного добробуту населення. І від ефективності їх виконання залежатиме результат соціально-економічних перетворень в Україні.

Висновки

Теорії суспільного добробуту та соціального ринкового господарства найкраще відображають тенденції розвитку сучасного світового суспільства. Ці теорії містять важливі ціннісні настанови, використання яких дозволяє підвищувати добробут населення та створює умови для гармонійного соціально-економічного розвитку. Вони відводять людині головну роль у підвищенні якості соціальних послуг та доступності соціальних гарантій. Крім цього на їх основі людина стає активним учасником економічних відносин, що дозволяє їй власними силами досягти високого матеріального забезпечення. Їх використання дозволяє побудувати особливу стратегію розвитку національної економіки як для України, так і для інших країн світу.

Застосування основних положень цих теорій дозволить краще зрозуміти особливості сучасного розвитку українського суспільства. Звісно, Україна ще має достатньо проблем на шляху досягнення суспільного добробуту, але накопичений світовий досвід та врахування власних умов розвитку дозволить віднайти власний шлях до соціально-економічного процвітання.

Питання для самоперевірки

1. Назвіть основні напрямки розвитку теорії суспільного добробуту.
2. Які особливості підходу до трактування суспільного добробуту у представників неокласичної економічної думки?
3. Які економічні школи стали основою для появи теорії соціального ринкового господарства? В чому полягає науковий внесок цих шкіл у теорію соціального ринкового господарства?
4. В чому полягає сутність теорії соціального ринкового господарства?
5. Назвіть основні напрями та можливості використання досвіду розбудови соціального ринкового господарства в Україні.

Проблеми для обговорення

1. Порівняйте різні підходи до трактування суспільного добробуту. Який, на вашу думку, є найбільш достовірним? Чому?
2. Сформулюйте власну теорію суспільного добробуту, обґрунтуйте її.
3. Які основні проблеми українського суспільства на шляху до загального добробуту?
4. Запропонуйте напрями підвищення добробуту українського суспільства.
5. В чому полягає наукова цінність теорії соціального ринкового господарства? Які її положення є актуальними для сучасного суспільного розвитку?

ЛІТЕРАТУРА

1. Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе. Пер. с англ. 4-е изд. - М: «Дело Лтд», 1994. - 720 с.
2. Бодров В.Г. та інші. Соціальне ринкове господарство: Навчальний посібник. - К.: Либідь, 1995. - 128 с.
3. Бреннан Дж., Бьюкенен Дж. Причина правил. Конституциональная политическая экономия. - СПб.: Эконом, шк. ГУВШЭ, 2005.-269 с.
4. Економічна енциклопедія: У трьох томах. (Т.1); За ред. С.В. Мочерного. - К.: Видавничий центр „Академія”, 2000. - 864 с.
5. Куценко В.І., Удовиченко В.П., Остафійчук Я.В. Соціальна держава (проблеми теорії, методологій, практики): Монографія. - К.: Заповіт, 2003. - 228 с.
6. Ламберт Хайнц. Социальная рыночная экономика. Германский путь. - М: Дело, 1993. - 224 с.
7. Маршалл А. Принципы экономической науки: В 3 т. / Пер. с англ. - М.: "Прогрес", 1993. - Т.3: - 350 с.
8. Мочерний С.В. Економічна теорія. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів.- К.: Видавничий центр „Академія”, 2005. - 640 с.
9. Перехідна економіка: Підручник / За ред. В.М. Гейця. - К.: Вища шк., 2003.-591 с.

РОЗДІЛ 4 ІНСТИТУЦІЙНІ ЧИННИКИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

- 4.1. Поняття та сутність інститутів та інституційного середовища
- 4.2. Динаміка зміни інститутів у трансформаційній економіці
- 4.3. Аналіз ключових сегментів інституційного середовища національної економіки

4.1. Поняття та сутність інститутів та інституційного середовища

Проблеми, з якими зіткнулась Україна та інші поєтпатерналістські країни щодо розбудови національних економік, з усією очевидністю виявили визначальну роль інституційних факторів в економічній сфері та підтвердили такий умовивід. Для створення ефективної ринкової економіки винятково необхідним є відповідний набір інститутів. Означений комплекс інститутів є найважливішим чинником економічного розвитку, оскільки визначає можливості і обмеження суб'єктів економічної діяльності. Підтверджує такий факт наступний висновок американських економістів Б. де Лонга та Л. Самерса: головні проблеми, які нас очікують у майбутньому будуть більш за все пов'язані не з мікро-, а з макрорівнем, а саме, як повинен діяти уряд, щоб забезпечити ефективне використання прав власності, інституційного середовища та «правил гри», які є фундаментом ринкової економіки¹.

Категорія інститутів є базовою для національної економіки, оскільки згідно сучасного неінституціонального підходу, перше, соціальні інститути мають ключове значення в економічних процесах і, по-друге, їх можна піддати аналізу за допомогою стандартного інструментарію неокласиків. Подібне ставлення до

¹ De Long B., Summers L. The New Economy: Backgroynq, Historical Perspective, **Questions** and Speculations // Federal Reserve Bank of Kansas City. Economic Review. Fourth Quarter. - 2001. - P. 30.

ролі інститутів дозволило подолати певну наукову кризу традиційного мейнстріму та відновити емпіричні та теоретичні дослідження в таких сферах як: порівняння і трансформація економічних систем, організація та економіка праці, створення та аналіз організаційних структур, трансакційно-витратна логіка підприємницької діяльності.

Зміна аналітичного підходу неокласиків не обумовила серйозного конфлікту з цією теорією, а швидше надала принципову можливість нового аналізу моделей в економічній науці, що були до тих пір занадто заабстрагованими та нездатними до ефективного дослідження щоденних теоретичних і практичних проблем. Традиційний науковий аналіз визнавав функціонування інститутів: державних, політичних, монетарних та інших, але їхній вплив на господарське життя вважався мінімальним або найчастіше - ігнорувався. На противагу - інституціоналісти впевнені, що інститути є важливою економічною реальністю, впливають на стимули та поведінку підприємств і домогосподарств і є легітимними об'єктами економічної діяльності.

Визначення сутності категорії інститутів дещо різняться. Так, Е. Фуруботн та Р. Ріхтер розуміють під інститутами систему норм, що детально «прописує» дії економічних агентів за допомогою таких складових як формальні і неформальні обмеження та Можливості застосування санкцій у разі відхилення від них. З погляду вчених, роль інститутів є вирішальною для економічного розвитку, тому що вони є регуляторами не тільки у господарській, а й у соціальній сфері.

Д. Норт акцентував увагу на тому, що інститути зменшують невизначеність за допомогою структуризації повсякденного життя та слугують дороговказом для людської взаємодії, визначають та обмежують сукупність варіантів вибору індивіда. При цьому, Д. Норт вважає, що обмеження бувають як офіційні, так і неписані - звичаї, кодекси поведінки, що лежать в основі офіційних та доповнюють їх.

Р. Коуз підкреслює, що сутність діяльності будь-якого уряду полягає у виборі соціальних інститутів, які виконують функції економічної системи. Наприклад, коли влада запроваджує або ліквідує урядові агенції, змінює закони про відповідальність,

запроваджує ліцензійний режим, націоналізує або приватизує галузі тощо.

Б. Шаванс пропонує таке тривірневе бачення структури інститутів в залежності від їхньої ваги у життєдіяльності суспільства:

- > перший рівень: мова, етика, релігія, сім'я, гроші, власність;
- > другий рівень: соціальні умови, звичаї, рутини, правові норми, внутрішні правила організації, контракти, конституції, суспільні устрої;
- > третій рівень: ієрархії, асоціації, фірми, професійні союзи, організації підприємців, церкви, університети, держави, політичні партії, уряди, адміністративні апарати, міжнародні організації та угоди.

Російський інституціоналіст М. Дерябіна пропонує визначити першочергово такі інститути:

- > приватна власність, як найважливіший інститут ринкової економіки;
- > правові регулюючі інститути, що забезпечують чітке розмежування майнової відповідальності (кодекси, закони);
- > інститути, що відповідають за власність інших осіб (норми бухгалтерського обліку, банківське регулювання, регулювання ринку цінних паперів та інвестиційних посередників);
- > інститути, що структурують та роблять передбачливою поведінку партнерів у ринкових відносинах (контрактне право).

Вітчизняний інституціоналіст В. Якубенко з поміж усіх соціально-економічних інститутів вирізняє три: власність, влада, управління. Дані інститути є базисними, оскільки виступають підставою для отримання «вмінених» доходів, які визнаються суспільством та визначаються у легітимному правовому полі для отримання прибутку, ренти, заробітної плати та підприємницького доходу, а це за висновком вченого, є головним у правилах Ринкової гри.

Для становлення і розвитку трансформаційних економік необхідно створення відповідного інституційного середовища, тобто тих правил і традицій, які дозволять ефективно використо-

увати соціально-економічний та технологічний потенціал країни. Первісною при цьому є роль держави, яка з одного боку встановлює формальні правила, що є основою приватних трансакцій і формує громадянське суспільство, а з іншого - діє у відповідності з конституцією, встановленими нормами і порядком. Це надає можливість сформуватися стабільному і передбачуваному інституційному середовищу, у якому мінімізуються поза-легальні чинники та корупція. Такі фундаментальні інституційні параметри дозволяють підвищити ефективність становлення та функціонування трансформаційної економіки шляхом активізації соціально-економічних інститутів, стимулів розвитку бізнесу та стримання свавілля влади.

Але, коли досліджуємо неефективність економіки України, то саме наша країна надає наочний приклад, що дезорганізація економіки не може бути лише наслідком асиметричної інформації та неповних контрактів, що пов'язані з проведенням надто радикальних реформ. Навпаки, саме поступові реформи призвели до навмисної дезорганізації, яка дозволила окремим економічним суб'єктам здобувати політичну і економічну ренту.

4.2. Динаміка зміни інститутів у трансформаційній економіці

В-Україні за часів трансформаційного періоду повільний процес змін від адміністративно-командної системи до ринкової згенерував інституційну структуру, яка була лише частково реформована і мала серйозні ознаки нестабільності та нестійкості. Для трансформаційної економіки інститути є критичним бар'єром, адже вони або створюють стимули для бізнесу і відповідають основоположним принципам соціально-ринкової економіки або стають перешкодою прозорим бізнесовим трансакціям внаслідок значного зростання витрат. Хоча принципову сутність трансакційних витрат треба розуміти у більш широкому плані - це не тільки і не стільки хабарі за здійснення «непрозорих» трансакцій, наприклад, «відкат» за ПДВ або «оборудки» з готівкою позалегалних схем, а скільки - ціна, яку сплачує будь-яка економічна система за інституційну недосконалість власних ринків. З огляду на теорію загальної рівноваги, трансакційні витрати є

соціальними втратами, а тому вони здатні перешкоджати позитивним соціально-економічним процесам і прискорювати негативні. Наприклад, у випадку хибної монетарної політики уряду трансакційні витрати можуть стати досить потужним інфляційним фактором.

Тому першочерговим кроком для розуміння економічної поведінки є аналіз ролі та ефективності інститутів в період трансформації одного механізму координації в інший. Адже інститути знижують трансакційні витрати підприємців за допомогою стабілізаційних факторів в інституційному середовищі забезпеченості впевненості під час обміну правами власності та створення стабільної структури для здійснення трансакцій. Але подібні правила гри в Україні під час руйнації адміністративної системи були відсутні. До того ж, економічні суб'єкти не мали чіткої уяви як ефективно і в той же час цивілізовано використовувати ринковий механізм, потенційних партнерів та конкурентів. їм доводилось у динаміці господарської діяльності ідентифікувати потенційні можливості з існуючим інституційним середовищем, що у значній мірі було непередбачливим, «непрозорим» і нестабільним. Подібна ситуація призвела до збільшення часу на пошук партнерів, ресурсів, переговори з бізнескомпаніями та вартості необхідного захисту контрактних зобов'язань і в кінцевому рахунку, знову ж таки - до збільшення трансакційних витрат.

Поступово, частково реформовані та наново створені ринкові інститути призвели до конструкції інституційного середовища нового типу. Але реальні процеси перехідного періоду засвідчили, що разом з демонтажем у короткі строки старих інститутів, які забезпечували виробничо-фінансову і соціальну стабільність, у той час же в Україні не були створені інститути, що могли б гарантувати сталий економічний розвиток. В першу чергу, дана проблема стосувалась базового інституту - інституту ринкової Держави. Адже, без сумніву, «правила гри» у бізнесовому середовищі є наслідком дій влади, тому що закони і кодекси пропонують саме можновладці. Підтвердженням є такий висновок Д. Норта: правителі придумали права власності задля задоволення власних інтересів, а трансакційні витрати виникли внаслідок

панування неефективних прав власності. Таке пояснення діяльності владних структур дає потенційні можливості пояснити принципові запитання: чому конкурентні впливи не призвели до знищення неефективних інститутів, чому правителі у неефективних економіках не прагнуть наслідувати успішну політику інших країн, яким чином пояснити функціонування економік різної ефективності, особливо в умовах глобалізації?

Відповідь на ці і подібні питання полягає у тому, що влада є відправною по відношенню до інституту, а інститут є наслідком влади. За таких обставин інститут, який базується на формальних нормах відносин між соціально-економічними агентами забезпечує виконання встановлених правил шляхом санкцій і обмежень та визначає права власності і відповідальність у схемі «влада - підлеглі». За подібного умовиводу інститути з одного боку уявляються як породження влади, а з іншого - його підґрунтям. Таким чином, інститути і влада є взаємозалежними та взаємообумовлюють існування один іншого, тобто інститути віддзеркалюють владу, а влада - інституційну структуру. Тому результатом формування інституційного середовища виступає не тільки величина трансакційних витрат, але й порівняльна норма віддачі ресурсу у вигляді величини доходу. Що стосується реалій економіки України, то величина доходу безпосередньо була пов'язана з економічною рентою, яку могли отримати можновладці, експлуатуючи недосконалість інституційного середовища.

Підтвердженням тому є лобіювання потенційно корупційних нормативно-правових актів, що є процесом створення об'єктів інституційного проектування з боку взаємно афілійованих рентиорієнтованих законодавців, державних службовців та зацікавлених в урядовому рішенні компаній (наприклад, створення ВЕЗ з пільговим режимом оподаткування, підтримка окремих галузей або підприємств шляхом надання різноманітних преференцій).

Загальносвітова практика свідчить, що різноманітні інституції громадянського суспільства: асоціації, об'єднання, профспілки не дозволяють прийняття рішень урядом або парламентом на шкоду загальному розвитку бізнесу. Навпаки, інституції влади координують та узгоджують свої рішення з лобістами від суспі-

льства та широких кіл підприємництва. В Україні ж багато законопроектів приймаються в інтересах окремих комерційних структур, що прагнуть здобути окрему статутну ренту. При цьому вартість витрат для зацікавлених у прийнятті лобістського рішення на створення *i-to* бар'єру для отримання ренти дорівнюватиме:

$$NPV = \frac{Y(B - C)x^{-1}}{R(1-R)} - \frac{Y_3 x^{-1}}{R(1-R)}$$

де v - економічна оцінка вигод від створення та функціонування рентних угод для афілійованої компанії;

c - поточні витрати на функціонування, супроводження та підтримання *i*-го бар'єру для отримання ренти;

z - первісні, настановні витрати з розробки та запровадження *i*-го бар'єру для отримання ренти;

R - ставка дисконту.

Очевидно, зацікавленими особами, що зможуть розпоряджатися отриманою рентою, буде визнаний ефективним такий законопроект, який забезпечить позитивне значення $NPV > 0$ отримання довгострокової статусної ренти. У свою чергу, величина m буде відображати оцінку витрат суспільства від запровадження інституційного проекту.

Як свідчить досвід парламентаризму в Україні, до першочергових інтересів законотворців, державних службовців та афілійованих комерційних структур відносять лобіювання таких законопроектів:

- > про стимулювання окремих галузей промисловості;
- > про особливості приватизації стратегічно важливих для економіки України підприємств (наприклад, «Укррудпром», «Криворіжсталь», «Укртелеком»);
- ^ про надання різноманітних пільг окремим територіям, підприємствам, комерційним структурам;
- ^ що стосуються земельних відносин;
- ^ про надання кредитів;
- ^ про механізм поліпшення інвестиційного клімату в окремих регіонах;
- ^ про механізм вкладання та вивозу з країни приватного капіталу.

За неофіційними даними¹, лобювання необхідного компанії законопроекту у середньому коштує від 1 до 15 млн. дол., що стосується приватизаційних рішень законодавців, то вони коштують набагато дорожче. Тому не виникає здивування, що рівень корупції в Україні у 2007 році, за даними агенції Transparency International був одним з найвищих у світі (табл. 1).

Таблиця 4.1.

Індекс корупції окремих держав					
Місце в рейтингу	Країна	Підсумковий бал	Місце в рейтингу	Країна	Підсумковий бал
1	Данія	9,4	70	Румунія	3,7
2	Фінляндія	9,4	79	Грузія	3,4
3	Нова Зеландія	9,4	100	Вірменія	3,0
20	США	7,2	122	Україна	2,7
28	Естонія	6,5	145	Росія	2,3
40	Угорщина	5,3	150	Азербайджан	2,1
41	Чехія	5,2	151	Білорусія	2,1
51	Латвія	4,8	155	Казахстан	2,1
52	Литва	4,8	160	Таджикистан	2,1
У	Польща	4,2	166	Туркменістан	2,0
64	Болгарія	4,1	180	МММ	1,4

* Джерело: Global Corruption Report 2008 і! <http://www.transparency.org>

Подібні факти підтверджують висновок Я. Корнаї, що навіть найкращі інститути можна використовувати для досягнення не найкращих цілей. Адже, щоб не казали, про неупередженість інституту по відношенню до суб'єктів господарської діяльності всі ці розмови будуть ілюзорними, якщо його керівники виявляться підслесливими бізнесовій структурі або владі. Тому твердження, що конкретний інститут завжди персоніфікується з високопрофесійним, об'єктивним, чесним та моральним керівництвом у вітчизняних умовах необхідно піддавати серйозним сумнівам і, коли керівники є не тільки некомпетентними і обмеженими, а й корумпованими, то ніякої користі з подібного інституту не буде.

¹ У Вовк С. Иногда коридоры кончаются стенкой // Украинская Инвестиционная Газета, - 2003. - №17. - С. 8

Таким чином потрібно визнати, що до теперішнього часу надмірні транзакційні витрати в Україні пояснюються не стільки відсутністю у економічних агентів досвіду з функціонування в ринкових умовах, скільки значними регулятивними бар'єрами та принциповою позицією бюрократії, що зацікавлена лише у збереженні власної ренти, а не у «прозорому» і стабільному інституційному середовищі. Отже, оцінка ефективності інститутів, враховуючи їх взаємозалежність та взаємообумовленість від влади, повинна включати разом з критерієм мінімізації транзакційних витрат, ще й критерій, що пов'язаний з ефективністю діяльності влади щодо розбудови економіки.

Загальновідомо, що після початку трансформаційних процесів в Україні, внаслідок «розмитих» норм державно-інституційного контролю виникла ситуація, коли інститути, які відповідають за будівництво економічного каркасу ринкової економіки- бірж, фондових, інвестиційних, страхових компаній, комерційних банків, кредитних спілок - не стільки орієнтувалися на норми загально визначених капіталістичних цінностей, скільки на псевдоринкові «сурогатні» правила бізнесової поведінки в процесі контракти. Саме свідомі і несвідомі прорахунки можновладців у сфері створення та захисту інститутів цивілізованого ринку призвели до провалу основних завдань перехідної економіки та глибокої кризи, коли спостерігали колапс інститутів і нездатність уряду забезпечити оптимальну трансформацію інституційної системи.

Варто визнати, що в цілому вітчизняні реформи не передбачали цілеспрямованих заходів з формування загальноприйнятих у цивілізованій капіталістичній економіці інститутів. А саме: створення відповідної правової інфраструктури шляхом запровадження необхідних законів, кодексів, забезпечення правопорядку у бізнесовій сфері, чіткого визначення правоможностей і надійного захисту прав власності, правового забезпечення та юридичного супроводження процесу контракти, економічного обґрунтування ефективності функціонування фірм (організацій)

в кінцевому рахунку, створення і запровадження системи ВІДПОВІДНИХ правил поведінки суб'єктів економічної діяльності, ^загалі, схематично окреслити взаємозв'язок з інститутами у Динаміці їх розвитку можна таким чином (рис. 4.1):

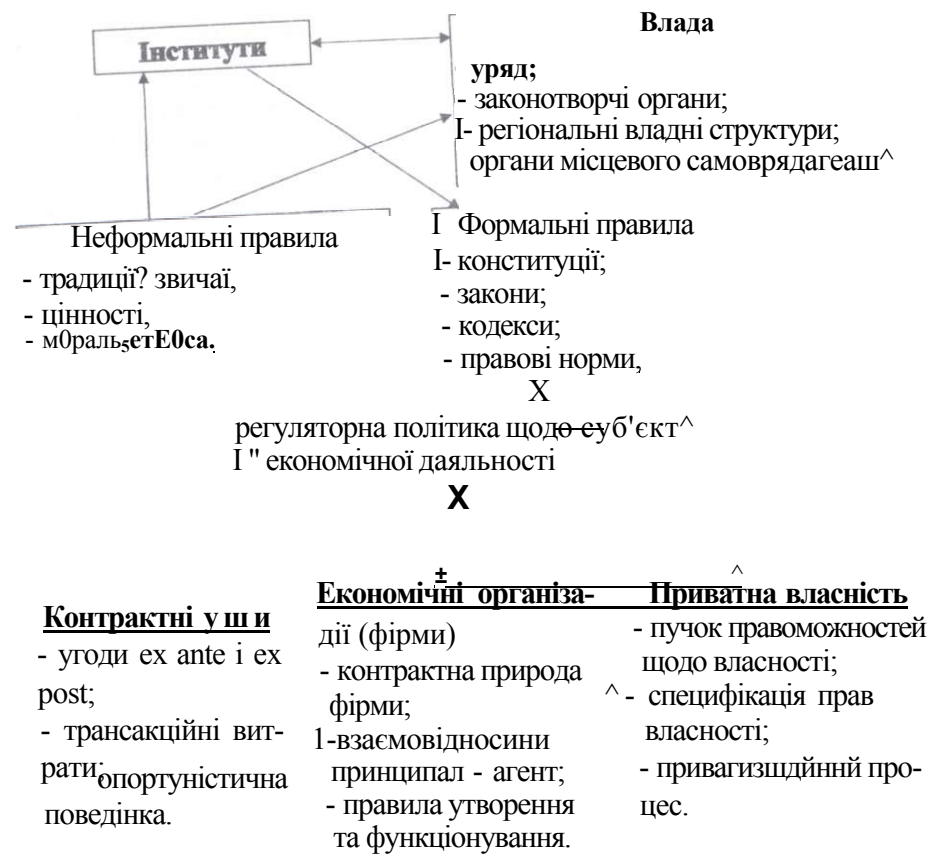

Рис. 4.1. Взаємозв'язок інститутів влади та суб'єктів економічної діяльності

Отже, у відповідності з особливостями становлення та функціонування вітчизняних інститутів визначаємо такі головні сегменти інституційного аналізу:

1. Ринкова конкуренція.
2. Інститут приватної власності.
3. Підприємництво.

Відсутність відповідного інституційного середовища пояснює проблемність такої сфери контрактних угод, як забезпечення ефективних і «прозорих» правил конкурентної гри. Основною функцією інституційного середовища, що ґрунтується на принципах класичного лібералізму, є досягнення взаємного співісну-

вання значної кількості економічних агентів під час вирішення контрактних завдань. Якщо ринкова конкуренція «прозора» і це забезпечується відповідними механізмами координації дій агентів, то ринок є передбачуваним і ефективним. Звичайно, безглуздо очікувати від ринку нагороди всім без винятку учасникам за таким принципом: агрегований прибуток розподілити порівну між усіма, незалежно від ризику й ініціативи. Замість цього класичний конкурентний капіталізм пропонує збагачення одного з учасників ринкової гри внаслідок його спроможності задовольнити потреби споживачів або навіть везіння на протипагу іншому, який програв змагання. Такий стан речей є природним стимулом для економічного розвитку, рушієм економічної системи та основним фактором підвищення добробуту населення. Але у будь-якій країні нарівні з добросовісною конкуренцією існує недобросовісна, яка є економічно привабливою для тих, хто функціонує у неправовому і «непрозорому» середовищі, отримує переваги та незаконні прибутки шляхом підступних дій, що заборонені законодавством.

Згідно з Законом України «Про захист від недобросовісної конкуренції» до таких дій відносимо: неправомірне використання чужих позначень, рекламних матеріалів, упаковки, товарів іншого виробника; копіювання зовнішнього вигляду виробу іншого виробника; дискредитацію господарського суб'єкта; створення перешкод у процесі конкуренції та досягнення неправомірних переваг; схилення господарського суб'єкта до бойкоту, розірвання угоди з конкурентом або розголошення комерційної таємниці; підкуп співробітника постачальника або покупця. Означений перелік, як свідчать вітчизняні реалії підприємництва, не є повним. Для прикладу згадаємо факти досягнення неконкурентно переваг компаніями, які використовують «непрозорі» зв'язки з органами влади.

Разом із тим необхідно зазначити, що за роки незалежності формувалися майже всі ринкові інститути для функціонування економіки ринкового типу. Але основні механізми, що забезпечують дотримання формальних законних норм у контрактах і угодах, потребують удосконалення. Які поетапні кроки потрібно зробити у сфері права, щоб сприяти значущості міркувань

про справедливість і законність в процесі контрактації і специфікації прав власності? Які важелі впливу необхідно застосовувати для виправлення ненормальної ситуації існування неформальних відносин підприємців з представниками влади? Без сумніву відповіді на ці питання сприятимуть подальшій розбудові вітчизняного цивілізованого інституційного середовища.

43. Аналіз ключових сегментів інституційного середовища національної економіки

Основною проблемою економіки України є відсутність інституційного соціально-економічного порядку, який залежить від загальної моральної свідомості учасників ринку та формальних правил поведінки. Зазначених правил необхідно дотримуватись кожному учаснику ринкової гри і вони є частиною ментальності і культурною складовою нації. В протилежному разі, маємо тотальне порушення контрактних угод і значні трансакційні витрати в процесі контрактації. Підкреслимо, що загальноприйнятий у країні процес контрактації є фундаментальним чинником інституційного середовища, для якого владними структурами визначаються необхідні формальні правила (правова інфраструктура), що дозволяють окреслити умови контрактів, процедури їхнього виконання, створюють можливості для розв'язання суперечок, встановлюють потенційні можливості відшкодування у разі порушення контрактів та розв'язання конфліктів у випадках непередбачуваних ситуацій *ex post*.

Наступним ключовим моментом аналізу функціонування інститутів в Україні є інститут приватної власності. За Дж. Хіксом, основною потребою, яка є характерною для торгівельної економіки є потреба у захисті власності і її потрібно розуміти не стільки як захист власності від насильства, скільки необхідністю чіткого визначення прав власності. Хоча можна гіпотетично спробувати скласти контракт, в якому начебто передбачити усі прогнозовані проблеми, що можуть виникнути під час супроводження процесу контрактації. Але у реальному житті зробити це майже неможливо, особливо, коли маємо справу з систематичними і активними трансакціями. Тому виникає необхідність у функціонуванні контрактних правових або квазіринкових інститутів.

Взагалі до прав власності, які є одними з ринкових інститутів, що знижують невизначеність у взаємозалежностях і взаємовідносинах відносять¹:

- > право на володіння ресурсом, же виключає доступ до нього інших і дає можливість здійснювати виключний контроль;
- > право використання, тобто особисте користування ресурсом;
- > право розпорядження - можливість особисто прийняти рішення: яким чином використовувати ресурс;
- > право на прибуток від застосування ресурсу;
- > право на залишкову вартість, що дозволяє споживати, змінювати або знищувати ресурс;
- > право на передачу усіх повноважень щодо використання ресурсу.

Цей перелік можна продовжити і чим більшим він буде, тим вищою буде цінність ресурсу (активу). Але, якщо вищезазначені права точно не встановлені, незадовільно захищені, головною проблемою конфліктів будуть ті активи, специфікації яких раніше не існувало. Такий умовивід, що впливає з теореми Р. Коуза, можна повністю віднести до економік, які трансформуються. Тому першочерговим завданням для країн Східної Європи, на яке вказував Д. Норт, є передача державної власності у приватні руки, щоб забезпечити стимули для економічного розвитку. При цьому слід зважити на наступне: для того, щоб передача (специфікація) прав власності була ефективною, потрібно визначити самі права та визнати необхідність значних витрат. Будь-яка специфікація не є безкоштовною. Трансакційні витрати на передачу прав власності частково складаються з ринкових витрат (наприклад, юридичного збору), частково - з витрат на збирання інформації про ресурс, а також, з витрат, які підпадають під категорію неофіційних обмежень - рівень злочинності у регіоні, місцеві звичаї, етичні норми.

Враховуючи те, що в Україні все більше здійснюється угод, пов'язаних з присвоєнням-вщуженням прав власності (наприклад, на ринку нерухомості), необхідно визначити причини, які

¹лейник А.М. Институциональная экономика. - М.: ИНФРА-М, 2000. - С. 115.

заважають розвинути механізми специфікації і захисту прав власності та встановити його перспективи в умовах трансформації економіки.

Перш за все, потрібно визнати, що шлях до ефективного розв'язання даних проблем лежить у площині ефективного законодавства, яке, у свою чергу, вимагає відповідних трансакційних витрат на утримання судів, арбітражу, інституту судових виконавців і, головне, створення відповідних законів та кодексів.

Дійсно, необхідною умовою функціонування ринку у частині специфікації прав власності є єдність, системність і цілісність правового регулювання. У такому випадку можливе функціонування системи єдиного правового регулювання, що охоплює увесь діапазон встановлення правоможностей. При цьому за всієї різноманітності інститутів у різних країнах, означені системи в цілому є подібними, а останнім часом, зважаючи на створення і розширення ЄС, наближуються до відповідного стандарту. Даний стандарт відповідає таким вимогам: соціально-ринкова спрямованість економіки, загальноприйняті у цивілізованому світі моральні цінності та визнані суспільством формальні і неформальні норми господарської поведінки. Також окремою умовою ефективності специфікації прав власності є єдність і взаємна узгодженість законів та підзаконних актів усіх рівнів.

Існують такі основні правові традиції, як: романо-германське право (для країн континентальної Європи) та загальне право (для Великобританії, США, Канади та Австралії). Головними їх відмінностями є ті, що у першому випадку норми приймаються на основі інтерпретації законів, що вже діють: конституцій, кодексів, законів тощо. Звідси, завданням судді є пошук та застосування тієї правової норми, яка найкраще окреслює спірну ситуацію. У другому випадку головну роль відіграють традиції та попередні рішення судів за схожими питаннями і, отже, судді надається більша свобода дій, коли він може орієнтуватися не тільки на існуючі норми, але й на етичні критерії справедливості.

Але в будь-якому випадку основна вимога, що висувається до правової інфраструктури, яка регулює відносини власності, є відсутність «прогалів». Закони та підзаконні акти повинні забезпе-

чувати можливість рішення будь-якого питання специфікації прав власності у відповідності до встановлених норм. При цьому закон повинен бути конкретним, мати норми, виконання яких забезпечується відповідними правовими засобами, визначати інституції, що їх виконують і мають право видавати відповідні акти. У протилежному варіанті існує загроза опортуністичної поведінки та можливість вирішення питань специфікації прав власності не у відповідності, а іноді - у протиріччі із загальноприйнятими нормами. На жаль, нині в Україні спостерігається саме такий процес, зокрема, у сфері реєстрації прав власності на ринку нерухомості, фондовому ринку та у приватизаційному процесі.

Дослідження щодо кореляційного зв'язку між захистом прав власності (легітимністю) та розбудовою її як капіталу, що створює реальне багатство, проводив також відомий перуанський вчений Е. де Сото. За його оцінками, після руйнації соціалістичної системи підприємці з постсоціалістичних республік вимушені були обрати такі ж самі моделі нелегальних прав власності, як і в країнах третього світу, наприклад, в Гаїті або в Філіппінах. Особливо це стосується права на володіння, використання та продаж землі, яке є «розмитим» та не забезпечується захистом закону. Така ситуація призвела до того, що лише у 1989-1994 рр. позалегальна господарська діяльність у бувших радянських республіках виросла з 12 до 37% від сукупного обсягу виробництва¹.

Що стосується України, то на початку трансформаційних перетворень урядові аналітики справедливо вважали, що інститут приватної власності має ключове значення і звідси дійшли висновку про прискорення процесу роздержавлення і приватизації. Але приватна власність - це не стільки приватизація, скільки ефективний розвиток підприємництва і контрактного права, які дозволять реалізувати переваги ринкової економіки над адміністративно-командною. Тому разом із запровадженням приватної власності необхідно адекватно створити й інші інститути, що є ПОХІДНИМИ від неї. В першу чергу, це відноситься до інститутів

¹ Де Сото Э. Загадка капитала. Почему капитализм торжествует на Западе и сртмт поражение во всем остальном мире. - М: ЗАО "Олимп-Бизнес", 2004. -

підприємництва, визначення чітких формальних правил щодо створення та функціонування економічних організацій, запровадження конкурентних засад у бізнесі та захищених державою контрактних відносин.

В Україні у перехідний період не були створені відповідні умови для становлення цивілізованого підприємництва та стимулів, які б дозволили з'явитися значній кількості приватних підприємств. Уряди приймали рішення не на користь підприємництва, а концентрували зусилля на перерозподілі державної власності та відтворенні бюрократичного механізму протидії бізнесу. Трансформаційні реформи не передбачали цілеспрямованих заходів щодо формування надійних інститутів швидкого та масового розвитку підприємництва. Насамперед, це стосується створення необхідної правової інфраструктури європейського типу та наведення елементарного правопорядку у підприємницькій сфері. Приватизація сама по собі не розв'язує зазначені проблеми та не створює приватного бізнесу. Тим паче, ситуація з розвитком вітчизняного підприємництва загострювалася й тим, що за часів соціалізму у суспільстві укоренилися патерналістські цінності, соціалістичний колективізм та зрівнялівка, які стали підґрунтям для неформальних норм і правил, що суперечили ринковим інститутам.

Незважаючи на провал у будівництві інституційних засад підприємництва, зміни у структурі відносин власності призвели до зміни суспільно-інституційного ладу в Україні. Разом з тим, мета реформування відносин власності полягає не у забезпеченні різноманітності форм власності, як такої, а у створенні умов для найефективнішого використання підприємницького капіталу з точки зору суспільної користі та економічних і соціально-політичних критеріїв ефективності. Звідси, найважливішим чинником сучасних трансформаційних процесів у сфері відносин власності є її дезінтеграція на користь подальшого розвитку підприємництва. Правовим фундаментом цих заходів повинні стати не тільки норми законів про підприємництво і власність, але й господарське, контрактне право, спеціальні адміністративні акти, у тому числі й у сфері земельного законодавства, ринку праці тощо.

Тільки повнота прав власності на усі фактори виробництва забезпечить максимальну ефективність віддачі, адже високий ступінь винятковості саме приватної власності впливає на поведінкові стимули, які виявляються в ефективності рішень. За твердженням Р. Коуза, спосіб використання права на актив залежить від того, хто ним володіє та від умов контракту, що уклав власник. Якщо ці умови є результатом ринкових трансакцій, то вони сприятимуть найціннішому використанню прав.

Отже, однією з ключових причин невдалого розвитку трансформаційних процесів в Україні стало те, що у державі не було створено необхідної законодавчої бази та умов для нормального функціонування і конкурентного розвитку підприємницьких структур усіх форм власності та господарювання. Не тільки специфікація прав власності, але й інструменти її гарантії впливають на ефективність функціонування економічних агентів в господарських системах. Тому здається цілком зрозумілим, що права власності обумовлюють додаткові специфічні інструменти гарантій, які включають не тільки приватні, а здебільшого державні. Означені гарантії мають потужний вплив третій сегмент інституційного аналізу - загальну логіку організації фірм та їхню підприємницьку функцію.

Як вже зазначалося, досконалого контракту взагалі не існує, більше того у контракті сформульовані умови для майбутнього, яке неможливо повністю передбачити, тому взаємовідносини між фірмами повинні ґрунтуватися на чесній поведінці і довірі. Згідно поширеної в науці думки, чим більший ступінь довіри - тим нижчі трансакційні витрати і цей показник можна виміряти, наприклад, часткою передплати. За Я. Корнаї він складає в Україні майже 40%, тоді як в Угорщині, Чехії та Польщі - приблизно 10%¹. В цілому, з урахуванням деяких обставин частоти та інтенсивності угод віддзеркалюють ступінь довіри конкретному ринку та державі, яка, у свою чергу, повинна забезпечувати виконання приватних контрактів.

Суттєвим гальмом розвитку економіки України є сучасний рівень корпоративного управління. Якщо у розвинутих країнах

інституційна поведінка менеджерів акціонерних товариств спрямована на те, щоб максимальніше показати результати діяльності, які дозволяють збільшити рівень капіталізації підприємства, то у вітчизняних умовах управлінці та власники крупних пакетів акцій намагаються «сховати» фінансові потоки і знизити показники, а прибуток поділити, не враховуючи інших працівників та міноритарних акціонерів.

За свідченням експертів, основними причинами корпоративних конфліктів є:

- > «непрозора» участь акціонерів у прийнятті рішень про відчуження власності компанії;
- > порушення, що пов'язані з розкриттям інформації про емітентів;
- > невідрегульоване представництво в спостережних рядах акціонерних товариств;
- > відсутність можливостей впливати на формування порядку денного на загальних зборах;
- > невідрегульованість процесу перереєстрації прав власності на іменні цінні папери;
- > проблемні питання щодо отримання частини прибутку акціонерних товариств у формі дивідендів;
- > приховування інформації про власників крупних (контрольних) пакетів акцій.

Серед найпомітніших вітчизняних компаній, де резонансно відбувалися корпоративні конфлікти вирізняють такі: СП «Полтавська нафтогазова компанія», ВАТ «Запорізький алюмінієвий комбінат», ВАТ «Полтава» - «Одеса» - «Луганськ» - обленерго», ВАТ «Миколаївський глиноземний завод», НВК «Галичина», ВАТ «Укррічфлот», ВАТ «Меткомбінат „Азовсталь"», АТ «Центренерго» та «Київенерго», АТ «Смілянський пивоварний завод», ВАТ «Нижньодніпровський трубопркатний завод», ВАТ «Оболонь», ВАТ «Запоріжжя кокс».

Незалежно від інституційних особливостей будь-якої ринкової економіки, в основу корпоративних відносин необхідно закласти такі загальноприйняті у світовій практиці норми, як:

1) захист прав та законних інтересів акціонерів за умови рівноправності акціонерів та рівноправного відношення до них;

2) вираховування законних інтересів зацікавлених осіб, заохочення активного співробітництва між громадянами та зацікавленими особами щодо створення робочих місць та покращення фінансового стану підприємства;

3) розкриття інформації та прозорість вирішення усіх суттєвих питань, що стосується підприємства, які, зокрема, включають дані про фінансовий стан, результати господарської діяльності, власність та технологію управління;

4) розмежування повноважень органів управління, функцій та обов'язків між загальними зборами, спостережною радою та виконавчим органом;

5) дієвість та незалежність спостережної ради щодо забезпечення стратегічного управління підприємства, ефективності контролю за діяльністю виконавчого органа, а також відповідальності спостережної ради перед акціонерним товариством.

Наведений перелік підтверджує коузівський висновок щодо відносин між ініціативою, підприємництвом та управлінням: ініціатива означає передбачення і реалізується через механізм цін шляхом укладання нових контрактів. Управління реагує на зміни цін, перекомплектовуючи фактори виробництва, які контролює. Те, що підприємець поєднує ці дві функції є очевидним результатом з огляду на ринкові витрати.

Висновки

Економічний розвиток потрібно розуміти, як створення інституційних умов (формальних і неформальних) для активізації ринкового потенціалу. Це передбачає перш за все ліквідацію перепон, які заважають інтеграції легального і тіньового сектора у площині офіційної економіки, створення умов для гармонійного поєднання формальних і неформальних норм в єдиній правовій та економічній системах, що в кінцевому рахунку виключить Дискримінацію підприємництва. Для цього необхідно виконати такі інституційні вимоги:

- оптимізувати функціонування правових інститутів;
- здійснити передачу законодавчої та адміністративної відповідальності від центральних органів влади до регіональних та місцевого самоврядування;

- запровадити єдину державну політику у сфері підприємництва та завершити регуляторну реформу;
- змінити процедуру прийняття законодавчих актів шляхом попередньої публікації у ЗМІ та економічного аналізу у порівнянні «витрати-прибуток».

Зазначені вимоги дозволяють здійснити прогресивні зміни інституційного середовища, запровадити формальні обмеження на нормотворчість та підвищити прозорість процедури прийняття регуляторних рішень. В будь-якому випадку інституційне середовище повинно не тільки сприяти економічному розвитку, а й бути найефективнішим засобом досягнення задекларованих державою соціально-економічних цілей.

Питання для самоперевірки

1. Поясніть зміст та функції інституційного середовища.
2. Чому інститут є критичним бар'єром для економічного розвитку?
3. Прокоментуйте основні інституційні проблеми в Україні під час трансформації адміністративної економіки у ринкову.
4. Охарактеризуйте взаємозв'язок інститутів і влади.
5. Чим пояснюються надмірні транзакційні витрати в економіці України?
6. Що передбачає система прав власності? Як пояснити її неефективність у трансформаційній економіці?
7. Які є основні інституційні фактори підприємницької діяльності?
8. Як пояснити масове порушення контрактних угод вітчизняними підприємцями?
9. Поясніть характер інституційних умов для забезпечення сталого економічного зростання в Україні.

Проблеми для обговорення

1. Поясніть категорію «інститут» з огляду на узагальнення запропонованих визначень науковців.
2. Визначте важливість формування інституційного середовища в трансформаційній економіці.

3. Які, на вашу думку, сегменти інституційного середовища є головними?
4. Окресліть взаємозв'язок інститутів влади та суб'єктів економічної діяльності у вітчизняній економіці.
5. Які є основними інституційні проблеми економіки України?
6. Чому владні інституції мають можливість обирати рен-тоорієнтовану поведінку?
7. Поясніть важливість інституту права власності. Які основні аспекти та динаміка його становлення в Україні?
8. Визначте роль підприємництва у становленні вітчизняної ринкової економіки. Окресліть основні інституційні проблеми вітчизняного підприємництва.

ЛІТЕРАТУРА

1. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / Пер. з англ. - К.: Основи, 2000. - 198 с.
2. Якубенко В.Д. Базисні інститути у трансформаційній економіці: Монографія. - К.: КНЕУ, 2004. - 252 с.
3. Олейник А.М. Институциональная экономика. - М.: ИНФРА-М, 2000. - 416 с.
4. Де Сото Э. Загадка капитала. Почему капитализм торжествует на Западе и терпит поражение во всем остальном мире. - М.: ЗАО "Олимп-Бизнес", 2004.-272 с.
5. Эггертссон Т. Экономическое поведение и институты / Пер. с англ. - М.: Дело, 2001. - 408 с.

Розділ 5

ДЕРЖАВНІСТЬ ТА ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

ЕКОНОМІКОЮ

- 5.1. Державність в контексті національного розвитку
- 5.2. Роль державного управління в процесі трансформації економіки
- 5.3. Проблеми становлення державного управління в економіці України

5.1. Державність в контексті національного розвитку

Питання державності важливе для кожної нації, оскільки від нього безпосередньо залежить спрямованість соціально-економічного поступу. Людство неоднорідне, що пояснюється дією численних чинників і передумов, але саме така різноманітність є запорукою зростаючої цивілізаційної динаміки.

В глобальному, як і в національному економічному просторі, діє закон економічної конкуренції, який і обумовлює розвиток суспільства. Згідно цього закону, прискорений глобальний розвиток забезпечує конкуренція держав, національних культур, мов, релігій, економік, корпорацій, компаній і фірм. Сучасний процес глобалізації супроводжується збільшенням міждержавних товарних і фінансових потоків, створенням єдиного платіжного засобу (наприклад, "євро" у Європі), єдиного наднаціонального координаційного центру (Європарламенту), спрощенні руху товарів, послуг, факторів виробництва між країнами. Разом з тим, державна незалежність - це фундаментальна основа і умова розвитку нації. Сукупність незалежних культур, що взаємозбагачуються при міждержавній взаємодії, - запорука цивілізаційного поступу.

Упродовж історичного розвитку Україна мала власну державність - це періоди Київської Русі, Галицько-Волинської держави, Гетьманщини, Української Народної Республіки. Новий етап розвитку національної державності розпочався із проголошенням незалежності України в 1991 р.

Сучасний період становлення національної держави ускладнюється впливом домінуючих чинників глобального світоустрою. В їх числі вагомим місцем обіймають:

- > новий етап науково-технічного прогресу, що характеризується пануванням інформаційних технологій та обумовленими ним кардинальними змінами глобального комунікаційного простору;
- > розширення ролі наддержавних інституціональних утворень в регулюванні світового економічного простору, посилення регіоналізації;
- > прискорення транснаціоналізації в світі та обмеження монополії національних держав на реалізацію владних функцій.

Геополітичні та геоекономічні зрушення приводять до кардинальної зміни всієї системи державного управління в національній економіці, що актуалізує серйозні виклики та загрози державності. Як зазначає О. Неклеса, нові організаційні схеми і технології часом просто підривають колишні інституції, змінюючи звичний образ влади. Починає проглядатись тенденція маргіналізації всього корпусу «легальної влади», національної публічної політики, її відчуження від вирішення низки ключових питань, підміна соціальної регуляції альтернативною системою, владою неформальною, транснаціональною, геоекономічною.

З отриманням незалежності, в Україні розпочалось становлення власної демократичної правової держави. Складність поставленої стратегічної мети обумовлена логікою переходу від статусу союзної республіки з обмеженим суверенітетом до статусу самостійної держави. Завдання, що стоять перед країною сьогодні, обумовлені її багатонаціональною, полікультурною специфікою, багатим історичним минулим, стратегічною спрямованістю на розбудову конкурентоспроможної в глобальному економічному просторі системи, зорієнтованої на підвищення якості життя суспільства. Основою поступу Української держави повинна стати потужна національна ідея духовної самореалізації та економічного поступу. Процес державотворення в Україні не обмежується створенням формальних засад незалежного суб'єкта геополітичного простору. Це - тривала та послідовна діяльність з реалізації стратегії національного відродження.

5.2. Роль державного управління в процесі трансформації економіки

На рівні загального аналізу функціонування національної економіки державне управління є сукупністю всіх видів діяльності держави з метою реалізації своєї владної функції. Державне управління як специфічний вид суспільної діяльності прийнято трактувати як систематично здійснюваний цілеспрямований вплив людей на суспільну систему в цілому чи її окремі ланки на підставі пізнання і використання властивих системі об'єктивних закономірностей і тенденцій в інтересах забезпечення її оптимального функціонування та розвитку, досягнення поставленої мети.

Завдання державного управління визначаються специфікою політичної системи національної економіки, рівнем її розвитку. В ході державотворення, демократизації суспільних відносин, функції державного управління значно ускладнюються. Системна трансформація економічної системи, становлення та закріплення її базисних інститутів, потребують не лише гнучкості традиційної моделі державного управління, але й таке її удосконалення, що відповідає новітнім світовим тенденціям. Традиційна модель державного управління, що мала вищий ступінь відповідності індустріальному укладу зі своїми основоположними характеристиками централізації, чітко окресленої ієрархії, формалізації тощо, вже не відповідає вимогам постіндустріальної, інформаційної економіки. Все більше поширення отримують: мережеві моделі публічного управління на основі суспільно-політичних мереж; врядування - як новий спосіб управління, здатний мобілізувати суспільство та реалізувати принципи партнерства, рівноправності між урядовим та неурядовим акторами.

Розбудова ефективної системи державного управління за умов трансформації ускладнюється домінуванням на внутрішніх ринках країн, що розвиваються, транснаціональних структур та пов'язане з цим екстенсивне використання ресурсів розвитку національних економік. Часто за таких умов посилюється невиправдана відкритість трансформаційних економік, консервується технологічна та структурна відсталість, відбувається перехід до використання природних конкурентних переваг, посилюється ресурсна спеціалізація.

Становлення сучасних успішних національних економік передбачає усвідомлення загальнонаціональних інтересів, в тому числі - економічних. Значного успіху досягають країни, здатні залучити свій духовний, інтелектуальний, економічний потенціал на національне відродження і піднесення. Необхідними умовами підвищення ефективності державного управління трансформаційними економічними системами є формулювання чіткої стратегії національного соціально-економічного розвитку, досягнення політичної згоди учасників та узгодження механізмів реалізації політичних рішень.

Досвід країн, що здійснили економічний прорив та досягли високих показників добробуту, засвідчує ефективність системи державного управління, що базується на гнучкому поєднанні прямих та непрямих методів управління з переважанням останніх. Необхідними передумовами результативного соціально-економічного реформування є забезпечення стабільного внутрішнього політико-правового та економічного середовища, прозорість та усталеність правил здійснення економічної діяльності в країні, беззаперечне дотримання правових норм, ефективна бюджетно-податкова та грошово-кредитна політика, стабільність національної валютної системи. Державне регулювання, як складова державного управління ринкової економіки, набуває нових функцій створення умов самовідтворення суспільно-економічної системи та підвищення її міжнародної конкурентоспроможності.

З огляду на загострення кризових явищ у світовій економіці, і, передусім, у розвинутих країнах та спричинену ними кризу економічного мейнстріму, найближчим часом буде переглянута проблематика державної участі в розбудові національних економік будь-якого рівня розвитку, Різнобічна історія неодноразово спростовувала факт прямої залежності ефективності національного економічного розвитку від мінімізації державного регулювання.

Отже, за умов трансформаційної економіки державне управління має реалізувати посилений перелік функцій, спрямованих

Досягнення стратегічних цілей реформування і, як результат - створення висококонкурентної національної економіки, здатної забезпечити високий рівень життя населення.

5.3. Проблеми становлення державного управління в економіці України

Одночасно із трансформацією економічної системи України відбулась зміна системи її державного управління. Від жорсткої централізації, притаманної командно-адміністративній системі, відбувається перехід до децентралізованої моделі, характерної для ринкової економіки. Аналіз причин неспроможності попередньої економічної системи досягнути високого рівня життя населення та високої міжнародної конкурентоспроможності доводить, в числі інших, суттєву негативну роль негнучкої, консервативної системи державного управління в Радянському Союзі. Усвідомлення цих її обмежень призводило до ініціювання час від часу реформ в цій царині, спрямованих на підвищення гнучкості системи державного управління, наближення центрів прийняття управлінських рішень до об'єктів управління, надання останнім більшої самостійності та розширення їх прав. Так, показовими є реформа 1957-1965 рр. із створення рад народного господарства (раднархозів), спрямована на відміну галузевого підпорядкування підприємств та передача їх до компетенції регіонів; запровадження принципів госпрозрахунку - господарської самостійності, самофінансування, самоокупності і рентабельності на радянських підприємствах в період перебудови тощо. Однак, принципових змін цими заходами досягнути не вдалось, оскільки основоположні засади централізації в адміністративно-плановій економіці залишались незмінними.

За роки незалежності в Україні здійснені суттєві зміни системи державного управління. Так, запровадженій класичній для будь-якого демократичного суспільства розподіл влади між державою, політичними партіями та групами інтересів. Сама державна влада має законодавчу, виконавчу і судову гілки. Відповідно до положень Конституції, структура публічної влади в Україні поділяється на три системи:

- > Система органів державної влади: Верховна Рада України - єдиний орган законодавчої влади; Президент України - Глава держави; державні органи виконавчої влади; державні органи судової влади.

- > Система органів влади Автономної Республіки Крим: Верховна Рада АРК - єдиний представницький орган автономії; органи виконавчої влади автономії.
- > Система місцевого самоврядування: представницькі та виконавчі органи місцевого самоврядування; органи самоорганізації населення.

Всі ці три системи формують єдину структуру органів публічної влади в країні забезпечують захист прав та інтересів громадян, безпеку держави і суспільства, вирішують питання соціально-економічного розвитку. Упродовж періоду незалежності формується механізм розподілу повноважень між гілками влади та обґрунтованої децентралізації державного управління за рахунок посилення регіонального та місцевого рівнів. Однак, тривала непослідовність здійснення організаційних перетворень загострює політичні протистояння та послаблює ефективність державного управління в цілому.

Разом з тим, в сучасній системі державного управління України залишається високим рівень централізації, що проявляється у зростанні чисельності чиновників державного апарату, дуалізмі виконавчої влади, особливо на рівні районів, недостатності фінансових ресурсів для виконання власних та делегованих повноважень місцевим самоврядуванням тощо. Суттєво вплинула на виникнення цих проблем невідповідність системних змін на рівні національної економіки тим принципам, що регламентують організацію та процедури державного управління. Високою залишається непрозорість управління як органів виконавчої влади, так і місцевого самоврядування.

Трансформація ролі та значення системи державного управління в Україні об'єктивно зумовлена зростаючим переліком завдань, що стоять сьогодні перед національною економікою. Крім традиційних для трансформаційного періоду проблем - підвищення ефективності дії ринкового механізму, вдосконалення конкретного середовища, посилення національної валютної системи, розбудова сучасного фінансово-кредитного ринку тощо, загострюються зовнішні виклики, спричинені значним рівнем відкритості української економіки та посиленням кон'юнктурних коливань на світових ринках. Тим самим, завдання дер-

жавного управління - сформувати відповідний рівень взаємодії з національною економікою як щодо забезпечення її внутрішніх потреб, так і відносно врахування зовнішніх факторів впливу.

Висновки

Розбудова незалежної України ставить на порядок денний велику кількість питань становлення державності, налагодження взаємодії складових, форм та методів державного управління. Вдосконалення державного управління - вагома передумова ефективного розвитку національної економіки. Перехід від планово-адміністративної моделі економічного устрою до ринкової системи передбачає запровадження демократичних засад державного управління.

Сучасний етап національного державотворення має враховувати вплив багатьох зовнішніх чинників - прискорення науково-технічного прогресу, формування глобального інформаційного простору, процесів транснаціоналізації, регіоналізації тощо. Часто ці особливості світового політичного та економічного устрою створюють загрози державності, тому національні економіки отримують додаткові підстави розбудови сучасних інституцій, здатних забезпечити поступальний соціально-економічний розвиток. Стратегічним завданням розвитку української державності має стати розбудова конкурентоспроможної в глобальному вимірі економіки, спрямованої на всебічний розвиток особистості.

В ході глибокої суспільної трансформації завдання державного управління значно ускладнюються. Новітня модель державного управління має бути зорієнтована на постіндустріальний технологічний розвиток національної економіки, врахування тенденцій світового економічного простору. В сучасній системі державного управління України залишаються доволі гострими проблеми як подолання обмежень попереднього державного устрою, так і недостатньої послідовності теперішнього реформування. Тому розбудова державності, удосконалення системи державного управління в Україні - нагальні потреби національно-державного відродження.

Питання для самоперевірки

1. Яку роль відіграє державність для підвищення конкурентоспроможності національної економіки?
2. В яких країнах вдалось використати національну ідею для прискорення соціально-економічного розвитку?
3. Які відмінності функцій державного управління за умов трансформаційної економіки?
4. Які здобутки реформування державного управління в Україні Ви можете назвати?
5. Назвіть основні напрями та можливості подальшого удосконалення державного управління в Україні.

Проблеми для обговорення

1. Які необхідні умови формування суверенної держави на початку ХХІ ст. і чи можливо це? Прокоментуйте на прикладах.
2. З розвитком економічної моделі ринкового типу питання державного управління стають другорядними. Обґрунтуйте своє ставлення до даної тези.
3. Модель державного управління в будь-якій національній економіці визначається згідно з програмою пануючої політичної партії і може змінюватись залежно від економічної кон'юнктури, аргументуйте таку позицію.
4. Демократичні засади організації суспільного життя мають свої непереборні вади, чи знаєте Ви приклади на користь цієї тези?

ЛІТЕРАТУРА

1. Державне управління в Україні; Навч. пос. / За заг. ред. В.Б. Авер'янова. - К., 1999. - Режим доступу: <http://www.pravoznavec.com.ua>.
2. Неклесса А.П. Глобализация и новое геоэкономическое мироустройство // Режим доступу: <http://www.archipelag.ru/authors/neklessa>.
3. Рябченко О.П. Держава і економіка: адміністративно-правові аспекти взаємовідносин: Монографія / За загальною ред. -М. Бандурки. - Харків: УВС, 1999. - 304 с.

Розділ 6 ДЕМОКРАТІЯ, ЕКОНОМІЧНА СВОБОДА ТА ЕКОНОМІЧНИЙ ПОРЯДОК

- 6.1. Поняття та зміст демократії
- 6.2. Основні принципи та ознаки демократичної організації суспільства
- 6.3. Економічна свобода- основна передумова суспільного розвитку
- 6.4. Економічний порядок

6.1. Поняття та зміст демократії

Один із найважливіших критеріїв зрілості суспільства вважається ступінь його демократичності (рівень демократії). Саме у процесах демократизації країни науковці вбачають мету, умову, ефективний засіб оновлення суспільного життя, радикальну трансформацію політичної, економічної та соціальної систем тощо. Адже в соціальному розвитку демократія є найефективнішим способом реалізації суперечностей, вдосконалення й гармонізації суспільства.

*Демократія (від грец. **demokratia: demos- народ і kratos- влада, правління**) - це форма державно-політичного устрою суспільства, яка ґрунтується на визнанні народу джерелом і носієм влади, на прагненні забезпечити справедливість, рівність, добробут усіх людей, що населяють певну державу.*

Перші прояви демократії спостерігались ще у примітивних суспільствах періоду родового ладу. У західній політичній традиції виникнення ідеї демократії асоціюється з містами-державами (полісами) Стародавньої Греції. Давньогрецька демократія в багатьох своїх аспектах суттєво відрізнялась від демократії наших днів. Вона являла собою насамперед систему прямого правління, за якої весь народ, а точніше, сукупність вільних громадян, був ніби колективним законодавцем і якій не була відома система представництва. Таке положення було можливим у силу обмежених розмірів давньогрецької держави, яка охоплювала місто і прилеглу до нього сільську територію з населенням, як правило, не більше десяти тисяч громадян.

Формування основ сучасної демократії відбувалось у Новий час у контексті формування ідей свободи особистості, громадянського суспільства, народного суверенітету, національної держави тощо, коли феодальні хартії і вольності змінюють законодавчі механізми обмеження одноосібної влади монарха. В епоху буржуазних революцій кінця XVIII ст. у Західній Європі й на Північноамериканському континенті остаточно утверджується ідея про те, що нація, яка є колективним сувереном, не може порушувати вроджені права окремої особистості, які є цінністю вищого порядку і які передують самій державі. Більше того, правові акти, прийняті законодавчим органом, повинні не лише не посягати на вроджені права, але й слугувати гарантією їх реалізації, забезпечуючи дійсне користування цими правами.

Демократія, як певний порядок суспільних відносин, визначає взаємовідносини держави, влади і громадянина, його правове становище в суспільстві, порядок, заснований на загальновизнаному комплексі цінностей і ідеалів конкретного суспільного устрою та панівного світогляду¹.

Демократизація суспільства - це тривалий та безперервний процес, ідеал, до якого прагнуть цивілізовані держави. Основними ознаками демократичності суспільства та принципами демократичного розвитку країни вважаються такі:

- > додержання прав людини та їх пріоритет над правами держави;
- > конституційне обмеження влади більшості над меншістю;
- > повага до прав меншості на власну думку і її вільне вираження;
- ^ верховенство закону;
- ^ поділ влади та ін.

Процес демократизації суспільства, розбудова інститутів гарантування прав і свобод людини безпосередньо впливають на економічний розвиток країни. Так, демократія означає свободу @Ути залученим до бізнесу. Вільний вхід у бізнес і вихід з нього

^{3аг} Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики - ред. В.Б. Аверьянова. - К.: Ін-Юре, 2004. - С. 21.

означають, що існує механізм, здатний залучити підприємців у якийсь сектор виробництва або видалити їх, якщо їм не удалось знайти свою нішу. Люди, що стають підприємцями за власним бажанням, здебільшого здатні максимально збільшити власні доходи, а також внести свій внесок у національний продукт. Свобода займатися бізнесом - купувати і продавати, виготовляти і конкурувати, акумулювати засоби й інвестувати їх - це рушійна сила, що може підтримати ріст всієї економіки.

Крім того, демократія забезпечує основу для ефективної економічної політики. Навіть найдосконаліший ринковий механізм не може замінити собою розумну політику економічного розвитку, тому що ці дві речі доповнюють, а не суперечать одна одній. Демократичний порядок і ринкова дисципліна - базові складові довгострокового зростання. Демократія означає організацію і правила, але крім того, вона означає культуру і поведінку. Усі ці фактори сприяють більшій прозорості ринкових правил і передбачуваності ринкових умов.

Необхідною умовою розвитку ринкової економіки є наявність економічної демократії. **Економічна демократія - це система економічних відносин, головною метою якої є створення умов для вільної праці кожного, справедлива участь усіх в ухваленні і здійсненні рішень в галузі економіки, зростання добробуту і забезпечення високих стандартів якості життя**

Основою економічної демократії є право людини на вільну працю. Суспільство має забезпечувати кожному можливість вільно обирати місце роботи, працювати і отримувати здобутки своєї праці. Право на працю передбачає також можливість самостійно обирати свій фах і заняття, отримувати освіту і підвищувати кваліфікацію. Крім того, економічна демократія передбачає, що кожна людина повинна мати право і можливість вибору, в якій системі відносин власності та організації праці їй брати участь, щоб забезпечити собі гідні умови життя.

Формами вияву економічної демократії є:

- 1) участь працівників у процесі створення матеріальних і духовних благ;
- 2) контроль за якістю товарів, послуг і виконуваних робіт;
- 3) участь у розподілі створених економічних благ;

4) економічна свобода суб'єктів економічної діяльності, в тому числі виробника і споживача;

5) участь у процесах інвестування та управління ними, у виробленні економічної політики держави, у контролі за процесами формування доходів державного бюджету та їх витратами тощо.

6.2. Основні принципи та ознаки демократичної організації суспільства

Необхідною передумовою суспільного розвитку та проявом демократизації країни є наявність та додержання економічних прав та свобод суб'єктів господарських відносин.

Економічна свобода - це свобода економічних суб'єктів привласнювати різні об'єкти власності, вибирати сфери прикладання своїх знань, здібностей у межах різних типів власності та організаційно-правових форм господарювання, а також способів придбання ресурсів, розподілу доходів, споживання благ.

Економічна свобода на практиці означає право розпочинати або припиняти свій бізнес, купувати будь-які ресурси, використовувати будь-яку технологію, виробляти будь-яку продукцію і пропонувати її до продажу за будь-якою ціною, вкладати свої кошти за власним розсудом. Слід розуміти, що ці права-свободи не забезпечують гарантованого успіху для кожного економічного суб'єкта. Він може виробляти будь-яку продукцію, встановлювати на неї будь-яку ціну. Проте немає гарантії, що хтось її купить, оскільки споживачі також користуються економічною свободою, тобто свободою особистого вибору, яка не менш важлива, ніж свобода підприємництва. Кожний споживач має право вільно купувати будь-який товар або послугу, пропонувати свої послуги для виконання будь-якої роботи; відмовлятися від будь-якої роботи; використовувати власні Ресурси за умови, що це не порушує прав інших людей. Ці права-свободи також не дають ніяких гарантій, тобто суб'єкт Підприємницької діяльності має право запропонувати свої послуги, але нікого не можна змусити прийняти їх. Складовими

економічної свободи є: економічна самостійність, економічна відповідальність та економічна рівноправність.¹

Економічна самостійність полягає у наявності у підприємців права на власність, права на самостійний вибір форми власності та форми господарювання, на самостійне планування своєї фінансово-господарської діяльності, вільне розпорядження прибутком, самостійний вибір ресурсів, постачальників та споживачів виробленої продукції, встановлення різних форм, систем та розмірів оплати праці.

Економічна відповідальність полягає у відповідальності підприємця своїм майном за результати господарювання: продукцією (послугами), які і підлягають реалізації на ринку, та прибутком, який залишається у розпорядженні підприємця після сплати податків та зборів, передбачених чинним законодавством. Невиконання договірних зобов'язань за строками та якістю повинно покриватися штрафними санкціями.

Економічна рівноправність передбачає забезпечення рівних (однакових) економічних умов для будь-якої господарської діяльності, незалежно від форми власності та господарювання. Під рівними економічними умовами маються на увазі однакові для всіх ціноутворення, оподаткування, розподіл прибутків, інвестиційна та кредитна політика тощо. Держава повинна гарантувати всім підприємцям рівні права і створювати рівні можливості для доступу до матеріально-технічних, фінансових, трудових, інформаційних, природних та інших ресурсів. Проте на практиці принцип економічної рівноправності не можливо повністю реалізувати навіть у ринковій економіці, оскільки деякі сфери діяльності або організаційні форми мають пільги з метою підтримки пріоритетних галузей національної економіки та гарантування економічної безпеки.

Рівень економічної свободи в різних країнах світу є предметом дослідження багатьох міжнародних організацій. Найбільш узагальнений аналіз держав з точки зору забезпечення ними лібералізації економічної діяльності здійснюють The Heritage

Foundation разом із журналом The Wall Street Journal та The Fraser Institute¹, які щорічно публікують звіти, в яких ранжують країни за індексом економічної свободи.

The Heritage Foundation оцінює країни за 10 категоріями, що впливають на легкість ведення бізнесу в тому чи іншому регіоні:

1. Регуляторна політика (ступінь свободи та швидкість процедур щодо відкриття, введення та закриття підприємства згідно норм національного законодавства).

2. Торгова політика (наявність тарифних та нетарифних бар'єрів, що впливають на здійснення експортних/імпортних операцій).

3. Фіскальна політика (ступінь податкового тягаря).

4. Втручання держави (питома вага державних витрат у ВВП, частка державного сектора та втручання держави в політику приватних підприємств).

5. Монетарна політика (визначається середній рівень інфляції за останні три роки та оцінюється рівень контролю за цінами).

6. Інвестиційна політика (ступінь свободи здійснення інвестицій, особливо іноземних).

7. Фінансова політика (ступінь розвитку банківської системи та органів регулювання).

8. Права власності (ступінь захищеності прав власності).

9. Поширення корупції (ступінь поширення корупції на основі даних доповіді Transparency International „Індекс сприйняття корупції“).

10. Політика в сфері праці (ступінь свободи наймання та звільнення робітників, взаємозв'язок продуктивності праці із розміром заробітної плати).²

Індекс економічної свободи (ІЕС) вимірюється у відсотках у діапазоні від 0 до 100, де мінімальному значенню відповідає найнижчий ступінь економічної свободи. У 2007 р. країни за ІЕС було поділено у п'ять груп (рис. 6.1):

Index of Economic Freedom 2007 // www.heritage.org; Economic Freedom of the World: 2007 Annual Report // www.cato.org.
Index of Economic Freedom 2007 // www.heritage.org.

¹ Варналій З.С. Основи підприємництва: Навч. посіб. - К.: Знання-Прес, 2002. - С. 44.

- С „Вільні”** (7 країн)
80-100 і Гонконг (1 місце), Сінгапур (2), Австралія (3), США (4), Нова Зеландія (5), Великобританія (6), Ірландія (7)
- „В основному вільні”** (23 країни)
70-79,9 Люксембург (8), Канада (10), Естонія (12), Японія (18), Німеччина (19), Литва (22), Тринідад та Тобаго (23), Іспанія (27), Барбадос (28), Норвегія (30)
- „Відносно вільні”** (48 країн)
60-69,9 Чехія (31), Вірменія (32), Грузія (35), Латвія (41), Франція (45), Мексика (49), Намібія (55), Словенія (58), Італія (60), Румунія (67), Гватемала (68), Бразилія (70), Колумбія (73), Казахстан (75), Гондурас (76), Монголія (78)
- „В основному не вільні”** (59 країн)
50-59,9 Киргизстан (79), Молдова (81), Кенія (82), Польща (87), Замбія (92), Греція (94), Таджикистан (98), Індія (104), Азербайджан (107), Хорватія (109), Ефіопія (116), Камерун (117), Китай (119), Росія (120), Україна (125), Нігерія (131), Узбекистан (132), Алжир (134), Центральна Африканська Республіка (137)
- „Репресивні”** (20 країн)
0-49,9 В'єтнам (138), Того (139), Венесуела (144), Білорусія (145), Чад (147), Туркменістан (152), Зімбабве (154), Куба (156), Північна Корея (157)

Рис. 6.1. Групування країн за Індексом економічної свободи у 2007р. за методикою The Heritage Foundation

Середньосвітовий ІЕС становив у 2007 р. 60,6%, середньоєвропейський ІЕС - 67,5%. Економіка України у 2007 році була оцінена фахівцями The Heritage Foundation за ІЕС на рівні 53,3%, що відповідає 125-му місцю у світі серед 157 досліджених країн. Даний показник на 2,2% менший за аналогічний індекс у 2006 р., що може лише частково пояснюватися зміною методології його розрахунку.

Проаналізувавши окремі складові ІЕС, можна відзначити позитивні тенденції щодо здійснення торгової політики та фіскальних заходів в Україні (див. рис. 6.2). Середній рівень тарифів в Україні є низьким, проте розгалужена система нетарифних бар'єрів все-таки суттєво ускладнюють процес вільного здійс-

нення торгівельних операцій в державі. Ставки податків, які сплачуються з особистих доходів громадян (податок з доходів фізичних осіб складає 15%) та прибутків підприємств (податок на прибуток - 25%), відносно невисокі, і тому питома вага податкових надходжень у сукупному обсязі ВВП незначна (приблизно 30%).

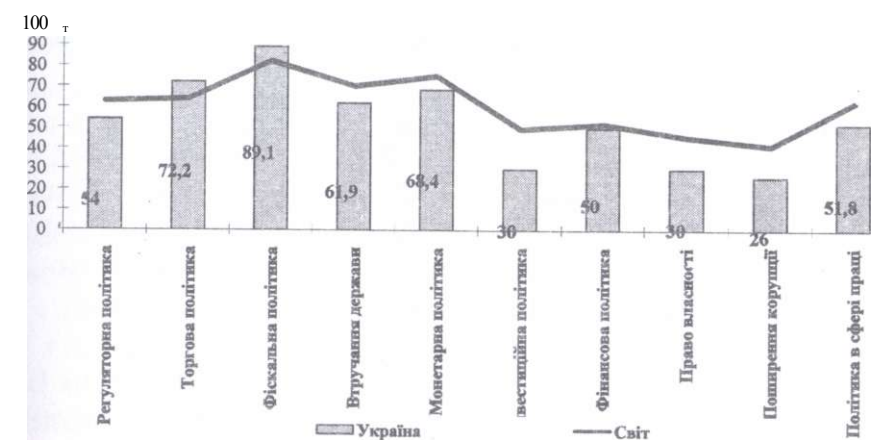

Рис. 6.2. Порівняння показників економічної свободи в Україні та світі у 2007р. за методикою The Heritage Foundation

Слабкими сторонами України залишається регуляторна політика та значний обсяг державних витрат на реалізацію соціальних програм (приблизно 40% від сукупного обсягу ВВП), незадовільний стан залучення іноземних інвестицій та забезпечення прав власності.

Іншою організацією, що аналізує рівень економічної свободи у країнах, вважається Фрейзерський інститут (The Fraser Institute). Фахівці даного Інституту за допомогою певних індикаторів визначають індекс економічної свободи, що характеризує такі сфери економіки:

1. Рівень державного регулювання (державні витрати, оподаткування, інвестування).
2. Діяльність органів правосуддя та захист прав власності.
3. Грошовий обіг (зростання грошової маси, рівень інфляції).

4. Регулювання міжнародної торгівлі (тарифні та нетарифні бар'єри, розвиток міжнародної торгівлі).

5. Регулювання кредитних, трудових та господарських відносин.¹

Значення Індексу коливається в межах від 0 до 10.

У 2007 році було опубліковано Звіт „Індекс економічної свободи" (The Fraser Institute), в якому були оцінені 141 країна світу. Рейтинг деяких держав за Індексом економічної свободи наочно представлено на рис. 6.3.

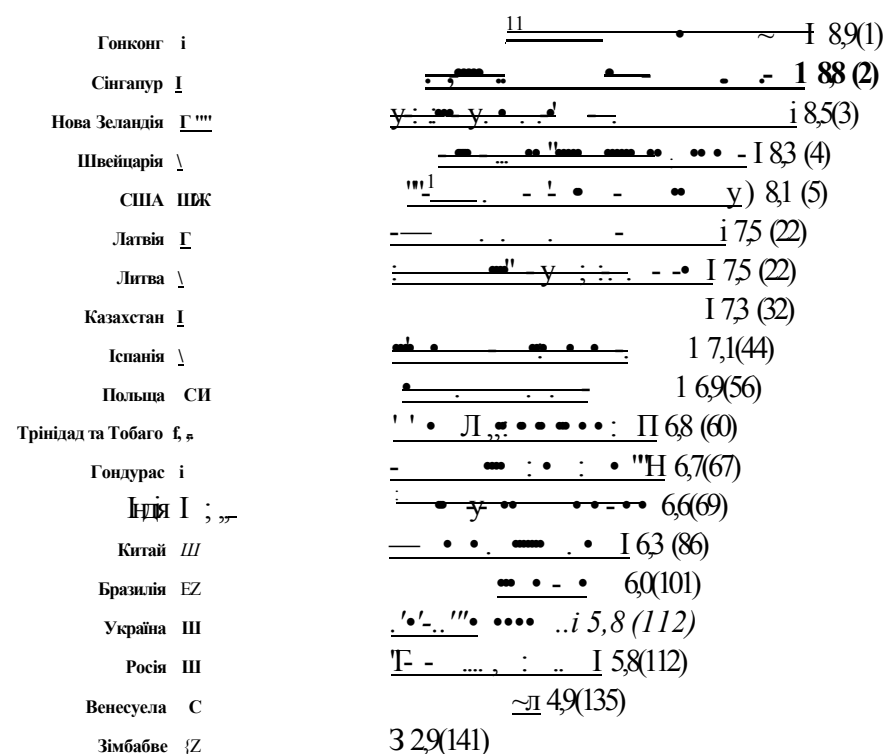

Рис. 6.3. Рейтинг деяких країн за Індексом економічної свободи у 2007р. за методикою The Fraser Institute

Україна посіла у 2007 р. 112 місце зі 141 країни, що увійшли до рейтингу, що свідчить про низький рівень економічної сво-

¹ Economic Freedom of the World: 2007 Annual Report // www.cato.org.

боди національної економіки. Найбільш проблемними сферами вважаються забезпечення незалежності судочинства (2,6) та захист прав інтелектуальної власності (3,1). Крім того, експерти відзначають значні складнощі під час реєстрації нового суб'єкта господарювання та при отриманні необхідних ліцензій та дозволів (2,6).

Варто відзначити, що у порівнянні з 1995 роком, коли Україна вперше потрапила до рейтингу The Fraser Institute, наша держава покращила свій показник за Індексом економічної свободи: з 3,4 (123 місце) до 5,8 (112 місце). Проте, незважаючи на такий позитивний результат, рівень економічної свободи не відповідає навіть середньосвітовим показникам, що стримує приплив іноземних інвестицій у вітчизняну економіку та, як наслідок, економічне зростання.

Отже, розвиток економічних свобод в Україні на сучасному етапі перебуває на початковому рівні, що засвідчують низькі місця нашої країни у міжнародних рейтингах. Проте є і позитивні тенденції у розбудові демократичного суспільства, які проявляються у поступовому покращенні якості державних інституцій, зменшенні бюрократизму, підвищенні інвестиційної привабливості національної економіки тощо.

6.3. Економічна свобода - основна передумова суспільного розвитку

Основною рушійною силою сучасного цивілізаційного процесу є гуманітарні чинники - освіта, здоров'я, кваліфікація, інтелектуальність, мобільність, особистісні якості, цінності, світоглядна система, моральний профіль людини і громадянина. Найвищу „додану вартість" країні сьогодні надає суспільство нового типу - громадянське суспільство, що є складне за структурою, але консолідоване спільними цілями, здатне до різних форм самоорганізації, що працюватимуть на майбутнє.

Громадянське суспільство - це система взаємодії в межах права вільних і рівноправних громадян держави, їх об'єднань, що добровільно сформувалися та перебувають у відносинах конкуренції і солідарності, поза безпосереднім утручанням держави, покликаної створювати умови для їх вільного розвитку.

Структуру сучасного громадянського суспільства можна уявити у вигляді п'яти основних систем, що відображають відповідні сфери його життєдіяльності (див. рис. 6.4).

Рис. 6.4. Структура громадянського суспільства

Соціальна система охоплює сукупність об'єктивно сформованих спільнот людей та взаємовідносин між ними. Це первинна, базова ланка громадянського суспільства, яка справляє визначальний вплив на життєдіяльність інших його підсистем (відносини всередині сім'ї, колективі, групах, між різними прошарками населення, націями тощо).

Економічна система є сукупністю економічних інститутів та відносин, у які вступають люди у процесі реалізації відносин власності, виробництва, розподілу, обміну і споживання сукупного суспільного продукту. В якості первинної ланки тут виступають відносини власності, які пронизують всю сферу економічних відносин. До останньої також входять трудові та виробничі відносини. Структурними ж елементами економічної системи виступають різноманітні підприємства, виробничі об'єднання, які здійснюють свою діяльність на основі державної, муніципальної та приватної форм власності. Відносини розподілу, обміну, споживання суспільного сукупного продукту є важливою частиною економічної системи, однак вони в певній мірі функціонують і в межах іншої системи - соціальної.

97

¹ Самолюк В.з, Філіп'єв А., Мартинюк Р. Основи правознавства: Навчальний посібник. - Острого: Видавництво Національного університету „Острозька академія”, 2006.-253 с.

Політичну систему складають цілісні саморегульовані елементи (організації)- політичні партії, суспільно-політичні рухи, об'єднання і політичні (владні) відносини між ними. Сутнісним елементом тут виступають відносини із приводу влади, які пронизують політичну систему на рівні всіх її структур.

Культурна система утворюється із відносин між людьми, їх об'єднаннями, державою та суспільством у цілому із приводу культурних благ і відповідних матеріалізованих інститутів, установ (освітніх, наукових, культурних, релігійних), через які реалізуються ці відносини. Базовий блок у цій сфері складають відносини, пов'язані з освітою.

Інформаційна система складається в результаті спілкування людей один з одним безпосередньо і через засоби масової інформації. В якості її структурних елементів можуть виступати суспільні, муніципальні і приватні організації, установи, підприємства, а також громадяни та їх об'єднання, які здійснюють виробництво і випуск засобів масової інформації. Інформаційні відносини носять наскрізний характер, вони пронизують усі сфери громадянського суспільства.

Історія розробки концепції громадянського суспільства у західній суспільно-політичній думці, як і реальний процес формування і розвитку громадянського суспільства, свідчать, що ключовим моментом становлення громадянського суспільства є поява громадянина, який має визначений комплекс прав і свобод і несе відповідальність перед суспільством за свої дії, тобто постає як самостійний і усвідомлюючий себе у цьому статусі індивідуальний член суспільства, діяльність якого скоординована ідеєю загального блага.

Загалом утвердження громадянського суспільства в країнах, які стали на шлях демократичного розвитку, зокрема, й Україна, є не простою та тривалою справою. Дж, Кін стверджує: „Народження та відродження громадянського суспільства завжди пов'язане з небезпеками. Воно дарує свободу деспотам та демократам рівною мірою... Незріле громадянське суспільство може перетворитись на поле битви, на якому завдяки правам і свободам лисиці насолоджуються свободою полювання на курей”.¹

Кін Дж. Громадянське суспільство. Старі образи, нове бачення. - К., 2000. -

Еволюційний шлях розвитку громадянського суспільства в Україні передбачає використання наявних передумов, свого роду ресурсів, спрямованих на утвердження громадянського суспільства. Це, насамперед, Конституція України, яка законодавчо закріплює права і свободи, якими володіє кожен громадянин держави і які держава йому гарантує.

Наступним ресурсом, що сприяє еволюційному становленню громадянського суспільства в Україні, є накопичений населенням за роки незалежності досвід громадянської самодіяльності, активного вираження і обстоювання своїх інтересів. На сучасному етапі в Україні відбувається активний процес формування основних структур громадянського суспільства, а саме: створення політичних партій, об'єднань підприємців, професійних спілок, товариств споживачів, благодійних товариств, неформальні та некомерційні організації.

Необхідною передумовою створення громадянського суспільства в Україні є розвиток соціального капіталу. "Соціальний капітал", за Р. Патнамом, - це соціальна організація, мережа, норми поведінки та довіри, що полегшують координацію дій і співпрацю задля спільної користі. Наслідком існування соціального капіталу є громадянська активність, що детермінує прискорений економічний розвиток.

Становлення соціального капіталу в Україні в період суспільно-економічної трансформації як передумови реалізації ефективної національної економічної моделі, ускладнене не тільки протилежністю економічних стереотипів соціалістичного періоду, але і викривленою мораллю ринкового фундаменталізму, поширеною на початкових етапах реформування. Успішність та соціальна спрямованість економічного розвитку України безпосередньо визначаються рівнем досягнення реальної економічної свободи, здатності та спроможності громадян реалізувати право самостійного вибору, що актуалізує спрямування державної політики в напрямку розбудови громадянського суспільства.

Розвиток громадянського суспільства в країні в період трансформації її соціально-економічної структури необхідний, він покликаний забезпечити успішність здійснюваних перетворень. Але зазначена політика передбачає значну трансформацію всієї

суспільної психології, що є завданням складним і суперечливим. Неодноразово зазначалось, що суттєвим гальмом економічного поступу України є відсутність єдиної консолідуючої національної ідеї. Численні приклади зарубіжних країн доводять високу ефективність не тільки соціально-економічних перетворень суспільств, об'єднаних національною ідеєю, але і їх стабільного подальшого розвитку. Успішне використання сучасної і привабливої ідеї національної конкурентоспроможності (Ірландія, Південня Корея, Сінгапур, Казахстан) дають реальну можливість економічного прориву.

Оцінюючи діяльність структур громадянського суспільства, можна стверджувати, що у них є достатній потенціал, який дозволяє громадянам брати участь у процесі прийняття політичних рішень з життєво важливих питань і здійснювати контроль за їх реалізацією. Проте, реальний вплив громадських організацій в політичній та економічній площині все ще незначний, а їх можливості обмежені. Тому подальший розвиток громадянського суспільства в Україні залежить від розв'язання низки складних проблем:

- > удосконалення відносин між державою і суспільством, владою та громадянами;
- > формування ефективних соціальних відносин, які б забезпечували економічну свободу особистості й формування потужного середнього класу;
- > напрацювання консолідуючої ідеології, національної ідеї тощо.

Отже, ключовою метою для політичних партій, громадських об'єднань та неурядових організацій сьогодні є створення моделі ефективної громадської участі у визначенні засад державного і суспільного розвитку, сприяння зміцненню громадянського суспільства і розширенню перспектив України у сучасному світі.

6.4. Економічний порядок

При застосуванні до будь-якої сфери людської діяльності терміну «порядок», як правило, розуміється набір правил, які регулюють структуру даної сфери. Під економічним порядком слід розуміти сукупність усіх правил, які стосуються організа-

ційної будови національного господарства та усіх процесів, які у ньому проходять, а також сукупність установ, які регулюють і управляють національною економікою та надають їй певної організаційної форми. Економічний порядок зароджується як результат прагнення соціальних груп до ідеального суспільства, відображається у вигляді конституційних та законодавчих норм і здійснюється у певному суспільстві за дійсного економічного ладу.

Існує два значення економічного порядку:

1) незалежно від вартості - як реальний порядок певної економічної системи.

2) у залежності від вартості - як порядок, який має на меті цілеспрямовану економічну діяльність.

Завдання економічного порядку:

1. Створення та забезпечення здатності економіки до функціонування. Для того, щоб у національній економіці здійснювався обмін, раціонально проходили економічні процеси, а суб'єкти національної економіки мали можливість вільно діяти, необхідний „порядок" в його організаційному сенсі.

2. Цілеспрямована координація економічної діяльності. Одне із основних завдань економічної діяльності полягає у тому, щоб у найкращий спосіб задовольнити потреби населення. Для цього необхідно: визначити і упорядкувати потреби, мати товари, які здатні задовольнити ці потреби, а також сформулювати пропозицію цих товарів. Тому важливою проблемою розвитку економіки стає координація економічних суб'єктів, яка повинна мати як індивідуально-господарський аспект (узгодження індивідуальної господарської діяльності суб'єктів), так і загальногосподарський аспект (забезпечення стабільного розвитку та економічного зростання), тобто мати цілеспрямований характер.

3. Суспільно-політичне. Економічний порядок має на меті сприяти встановленню певних суспільних норм у вигляді власності на засоби виробництва, способу виробництва та розподілу вироблених благ, в той же час він повинен мати політичний характер з метою прийняття відповідальних соціально-економічних рішень, а також створювати можливість для участі у політичному житті всіх громадян суспільства.

Таким чином, економічний порядок є компонентом цілісного життєвого порядку суспільства. Його складовими є сукупність інститутів і норм, які пов'язані з економічними організаціями, а також типами економічної поведінки, які регулюють відносини між елементами національної економіки.

Одним із розробників теорії економічного порядку є німецький економіст Ламберт Хайнц.¹ Він виділяє наступні моделі економічного порядку:

1. Авторитарна (ієрархічна) модель.
2. Ринкова модель.
3. Виборна модель.

Авторитарна модель базується на прийнятті управлінських рішень у односторонньому наказному порядку та підлеглих міжособових відносинах. Така модель може використовуватись як на рівні окремого домогосподарства, так і на рівні держави в цілому, тоді має місце централізоване управління національною економікою.

Для забезпечення її функціонування необхідні: носії економічних рішень, які несуть повну відповідальність за розвиток суспільства; розгалужена бюрократична система, яка має на меті виділення та узагальнення інформації про всі наявні потреби у даному суспільстві; зворотній зв'язок при виконанні наказів у вигляді беззаперечного підконтрольного дотримання.

Прибічники даної моделі до її основних переваг відносять: неможливість соціально-економічної експлуатації, додана вартість залишається у її виробника, відсутність економічних криз внаслідок повної зайнятості та стабільної грошової системи, наявність можливості довготривалого планування.

Головними проблемами авторитарної моделі є: проблема визначення соціально-економічних уподобань населення; проблема швидкого реагування на економічні процеси; проблема досягнення максимальної ефективності економіки; проблема досягнення технічного прогресу.

Ринкова модель базується на прийнятті управлінських рішень відповідно до наявних ресурсів з метою досягнення максималь-

¹ Ламберт Хайнц. Социальная рыночная экономика. Германский путь М.: Дело, 1993.-224 с.

ного ефекту. Ринкова модель базується на саморегулюванні та вільному ціноутворенні на основі взаємодії попиту та пропозиції. Для забезпечення її функціонування необхідні: приватна власність, свобода вибору в усіх її проявах, обмеженість державного втручання та конкурентні відносини.

Прибічники даної моделі до її основних переваг відносять: децентралізацію економічної влади, можливість задоволення більшості потреб населення відповідно до мінливого попиту, орієнтацію на науково-технічний прогрес.

Основними проблемами ринкової моделі є: необмежене прагнення до прибутку, можливість забезпечення соціальної захищеності населення та управління всією ринковою системою з метою забезпечення її саморегулювання.

Виборна модель базується на тому, що управлінські рішення приймає більшість на основі демократичних виборів. Для її функціонування потрібно демократичне суспільство, яке здатне зробити свій свідомий вибір та впровадити його у життя.

Основними проблемами виборної моделі є: парадокс Ерроу (при логічній несуперечності суджень про систему пріоритетів суспільна думка є суперечною), необхідність здійснення захисту меншин, проблема інформованості та компетентності більшості та групова репрезентація.

У сучасному світі не існує країни з ідеальним дотримання певної моделі економічного порядку. Кожна країна під час свого розвитку формую власний економічний порядок, спираючись як на загальнолюдські цінності, так і на потреби певного суспільства. Крім цього, суспільний розвиток не обмежується і не визначається лише економічним порядком. Важливу роль для суспільства має наявність соціального порядку.

Під соціальним порядком слід розуміти сукупність інститутів і норм, які регулюють соціальний стан індивідів та груп у суспільстві, а також економічно обґрунтовані соціальні відносини між членами суспільства.

Головними завданнями соціального порядку є:

- > забезпечення соціальної злагоди,
- > забезпечення соціальної справедливості,
- > забезпечення соціального захисту,

- > гарантування дотримання мінімальних соціальних умов існування суспільства, спрямованих на гуманізацію економічної та трудової діяльності.

Кожен економічний порядок має основний соціальний зміст, його масштабність можна визначити на основі:

- > здатності сприяти економічному прогресу та розподіляти доходи відповідно до норм суспільної справедливості,
- > здатності забезпечити цілковиту зайнятість,
- > здатність забезпечити соціальний захист для соціально незахищених верств населення,
- > здатність забезпечити кувільну спроможність населення та запобігати інфляції,
- > здатність гарантувати достатній обсяг соціальних прав для кожного громадянина суспільства.

Слід відмітити, що основний соціальний зміст залежить від того, наскільки у певному суспільстві соціальні норми затвердились по відношенню до економічних.

У кожній моделі економічного порядку⁷ є свої соціальні проблеми. У загальному вигляді ці проблеми поділяються на:

- > проблема розподілу доходів та майна,
- > проблему економічної влади,
- > проблему додаткових соціальних витрат,
- > проблему розподілу шансів на життя та розвиток особистості.

Особливу роль соціальні аспекти відіграють у економічному порядку, який має назву соціальне ринкове господарство. За сучасного розвитку економічної думки, даний вид господарства є прикладом найгармонічнішого поєднання економічного та соціального порядків.

Висновки

Один із найважливіших критеріїв зрілості суспільства вважається рівень демократії в країні. Демократія - це форма державно-політичного устрою суспільства, яка ґрунтується на визнанні народу джерелом і носієм влади, на прагненні забезпечити справедливість, рівність, добробут усіх людей, що населяють певну Державу.

Процес демократизації суспільства, розбудова інститутів гарантування прав і свобод людини безпосередньо впливають на економічний розвиток країни. Так, наявність економічної демократії є необхідною передумовою розвитку підприємництва в державі, стимулює економічне зростання та зростання суспільного добробуту.

Проявом економічної демократії в країні вважається рівень економічної свободи суб'єктів господарювання. Економічна свобода на практиці означає право розпочинати або припиняти свій бізнес, купувати будь-які ресурси, використовувати будь-яку технологію, виробляти будь-яку продукцію і пропонувати її до продажу за будь-якою ціною, вкладати свої кошти за власним розсудом.

Рівень економічної свободи в різних країнах світу є предметом дослідження багатьох міжнародних організацій. Найбільш узагальнений аналіз держав з точки зору забезпечення ними лібералізації економічної діяльності здійснюють The Heritage Foundation разом із журналом The Wall Street Journal та The Fraser Institute, які щорічно публікують звіти, в яких здійснюють ранжування країн за індексом економічної свободи.

Розвиток демократії можливий лише за достатньо високого рівня життя населення країни, оскільки її основоположні засади можливо реалізувати лише в суспільстві середнього класу, про що зазначав ще А. Токвіль.

Розбудова демократії може бути здійснена через розвиток громадянського суспільства, поширення демократичних цінностей в суспільстві та формування свідомої політичної відповідальності всіх його учасників. Перспективи національної економіки у сучасному світі залежать від рівня розвитку громадянського суспільства, інтеграції громадян до економічних, політичних та соціальних сфер життя. Поява громадянина, який має визначений комплекс прав і свобод і несе відповідальність перед суспільством за свої дії, є ключовим моментом становлення громадянського суспільства, переходу національної економіки на якісно новий рівень розвитку. Тому сприяння зміцненню інститутів громадянського суспільства є стратегічною метою соціально-економічного розвитку України.

Питання для самоконтролю

1. У чому полягає сутність та значення демократії?
2. Назвіть основні форми економічної демократії.
3. Дайте характеристику поняття „економічна свобода" у ринковій економіці.
4. Проаналізуйте ступінь розвитку економічних свобод в Україні'.
5. Які основні форми економічного порядку Ви знаєте?
6. Охарактеризуйте структурні елементи громадянського суспільства?
7. Проаналізуйте стан розбудови громадянського суспільства в Україні.

Проблеми для обговорення

1. Вплив міжнародних факторів на розвиток демократії в сучасній Україні.
2. Права та обов'язки громадян у сучасному світі.
3. Проблеми та перспективи глобальної демократії.
4. Економічна рівноправність: чи відповідає це сучасній дійсності?
5. Розбудова громадянського суспільства в Україні: міфи та реальність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гражданское общество: идея, наследие социализма и современная украинская реальность: Монография / Науч. ред. И.Ф. Кононов. - Луганск, 2002. - 284 с.
2. Громадянське суспільство в сучасній Україні: специфіка становлення, тенденції розвитку / За заг. ред. Ф.М. Рудича. - К., 2006.-412 с.
3. Демократическое правовое государство и гражданское общество в странах Центразібно-Восточной Европы.- М.: 2005. -184 с.
4. Конституція України. - Луганськ: „Тандем-плюс". - 2006.-48 с.
5. Ламберт Хайнц. Социальная рыночная экономика. Германский путь. - М.: Дело, 1993. - 224 с.

6. Політична система і громадянське суспільство: європейські і українські реалії: Монографія / За заг. ред. д.і.н, проф. А.І. Кудряченка. - К.: НІСД, 2007. - 396 с.

7. Розова Т.В., Барков Ю.В. Специфика становления гражданского общества в Украине: Монография. - Одеса: Юридична література, 2003. - 336 с.

8. Самолюк В., Філіп'єв А., Мартинюк Р. Основи правознавства: Навчальний посібник. - Острог: Видавництво Національного університету „Острозька академія”, 2006. - 253 с.

9. Сурмін Ю.П. Проблемність демократії та шляхи її вдосконалення // Державне управління: теорія та практика. - 2006. - №2. - Режим доступу до журн.: <http://www/nbu.gov.ua: e-journals/Putp/2006-2>.

Розділ 7 ПРОГРАМУВАННЯ ТА ПРОГНОЗУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

- 7.1. Сутність та значення прогнозування розвитку національної економіки
- 7.2. Поняття і види макроекономічного планування
- 7.3. Програмування як форма державного регулювання економіки
- 7.4. Зарубіжний досвід планового регулювання ринкової економіки
- 7.5. Становлення національної системи планування

7.1. Сутність та значення прогнозування розвитку національної економіки

Сучасне суспільство характеризується високим динамізмом економічних та соціально-політичних процесів. Науково-технічний прогрес, який пронизує усі сфери життя суспільства, інтернаціоналізація світогосподарських зв'язків, злам застарілих економічних та соціальних структур обумовлюють зростання невизначеності у розвитку суспільства. За таких умов, одним з вирішальних факторів формування стратегії і тактики стабільного економічного та соціального розвитку стає прогнозування. Правильна та своєчасна оцінка перспектив розвитку економіки та окремих її структурних елементів є обов'язковою умовою досягнення необхідної ефективності господарського керівництва як окремим підприємством, так і економікою в цілому.

Прогнозування в найбільш загальній формі може бути визначено як знання наперед, вид діяльності, спрямований на отримання інформації про майбутнє та визначення альтернативних шляхів і способів досягнення намічених цілей.

Правові, економічні та організаційні засади системи прогнозування визначені Законом України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного та соціального розвитку України»¹. *Державне прогнозування економічного та соціального*

¹ Закон України "Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України" // Економіка і прогнозування. - 2000. - №1. - С. 169-179.

розвитку забезпечує науково обгрунтоване передбачення напрямів розвитку країни, окремих галузей економіки або окремих адміністративно територіальних одиниць, можливого стану економіки та соціальної сфери в майбутньому, а також шляхів і строків досягнення параметрів економічного і соціального розвитку.

Об'єктами макроекономічного прогнозування є національна економіка певної країни, окремі галузі економіки, адміністративно-територіальні одиниці, сукупність економічних суб'єктів (домогосподарства, підприємства, державний і зовнішньоекономічний сектор).

Сучасна система прогнозування розвитку національної економіки будується на наступних принципах:

- > *принцип цілісності* забезпечується розробленням взаємоузгоджених прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку України, окремих галузей економіки та окремих адміністративно-територіальних одиниць на коротко- та середньостроковий періоди;
- > *принцип комплексності* визначається необхідністю формування ефективної структури економіки і потребує обгрунтування раціональної галузевої структури виробництва, її спеціалізації з урахуванням економічно вигідних міжрегіональних та зовнішньоекономічних зв'язків, розвитку виробничої і соціальної інфраструктури, природокористування та багатьох інших елементів, які визначають гармонію і ефективність функціонування економіки;
- > *принцип науковості* ґрунтується на всебічному врахуванні в економічних прогнозах вимог об'єктивних законів розвитку суспільства, глибокому вивченні досягнень вітчизняного та іноземного досвіду прогнозування, на широкому⁷ використанні методик і моделей як умови наукового формування прогнозів;
- > *принцип реальності*: при прогнозуванні шляхів і строків досягнення можливих станів об'єкта необхідно враховувати забезпеченість матеріальними, трудовими, фінансовими і природними ресурсами та найефективніше їх використання. Крім того цей принцип має забезпечити поєднання

оперативних, коротко-, середньо-, довгострокових і далекоглядних прогнозів;

- > *принцип погодженості суспільних\ колективних і особистих інтересів*: соціально-економічний розвиток країни залежить від того, наскільки загальнодержавні інтереси збігаються з інтересами трудового колективу й окремого працівника щодо кінцевих результатів праці. У прогнозах, як і у планах, необхідно використовувати всю систему інтересів, як рушійну силу розвитку виробничих відносин, зростання економіки і підвищення її ефективності;
- > *принцип гласності*: інформованість про цілі розвитку;
- > *принцип самостійності*: відповідальність за розробку прогнозних документів і можливі наслідки їх виконання на всіх рівнях;
- > *принцип альтернативності* передбачає розвиток національної економіки по різних траєкторіях і визначення можливих варіантів досягнення намічених цілей;
- > *принцип послідовного подолання невизначеності*: прогноз не є догмою, а лише орієнтиром майбутнього розвитку, засобом отримання інформації про майбутнє. В процесі отримання додаткової інформації про об'єкт здійснюється коригування прогнозу і вдосконалення прогнозної моделі.

Таким чином, жоден з цих принципів окремо не може характеризувати методологію прогнозування, але кожний з них відображає ту чи іншу його суттєву сторону.

На основі науково обгрунтованих прогнозів здійснюється планування та управління на всіх щаблях національної економіки, Наука прогнозування починає свій відлік ще на ранньому етапі соціалізації людини. В сучасних умовах передбачення майбутнього набуває особливої актуальності. За словами відомого американського футуролога Д. Белла, суспільство почало «орієнтуватися на майбутнє» в усіх своїх вимірах: уряд повинен передбачати грядущі проблеми, підприємство має планувати свої майбутні потреби, індивід змушений думати про перспективи кар'єри.¹ В умовах розвитку національної економіки на ринко-

¹ Матвієнко В.Я. Прогностика. - К.: Українські пропілеї, 2000. - С 9.

вих засадах виникає об'єктивна необхідність поєднання державного впливу на макроекономічні процеси з одночасним наданням самостійності в прийнятті господарських рішень виробникам товарів і послуг. Це потребує від господарських структур та від органів державного управління досконалого володіння такою складною галуззю науки та практики як прогнозування та макроекономічне планування. В умовах ринкової економіки потреба в серйозних, науково обґрунтованих економічних прогнозах зростає. Потребу в таких прогнозах мають не тільки державні органи, але й інші структури: виробничі, торгово-промислові, транспортні, соціальні структури, спільні підприємства і т.д.

Прогнозування має за мету вирішення трьох взаємопов'язаних завдань:

- > визначення майбутніх станів об'єкта, що досліджується, на основі вивчення тенденцій та закономірностей його розвитку в минулому та теперішньому і умовне їх перенесення на майбутнє (*цільовий прогноз*);
- > визначення альтернативних шляхів і строків досягнення бажаних станів об'єкта прогнозування, які беруться за мету, з урахуванням наявних ресурсів (*програмний прогноз*);
- > оцінка прийнятих рішень (програм та планів економічного і соціального розвитку країни) з позицій їх наслідків у прогнозованому періоді (*оціночний прогноз*).

Процедура прогнозування здійснюється в три етапи: ретроспекція, діагноз, проспекція¹.

Ретроспекцією називається етап прогнозування, на якому досліджується історія розвитку об'єкта прогнозування для одержання його систематизованого опису. На стадії ретроспекції відбувається збір, збереження й обробка інформації, визначення джерел, необхідних для прогнозування, з'ясовуються структура і склад характеристик об'єкта прогнозування, формулюється і уточнюється завдання прогнозування.

Діагноз являє собою етап прогнозування, на якому досліджується систематизований опис об'єкта прогнозування з метою

виявлення тенденції його розвитку. На етапі діагнозу створюється математична модель об'єкта прогнозування, встановлюється **ступінь** її адекватності реальному об'єкту та здійснюється вибір методів прогнозування.

Проспекція являє собою етап прогнозування, на якому за даними діагнозу розробляються прогнози об'єкта прогнозування, здійснюється верифікація прогнозу, тобто оцінка його адекватності і точності. Визначається оптимальний прогноз - максимально наближений до реальних цифр, з урахуванням наявної на даний момент інформації.

В результаті прогнозування процесів і тенденцій розвитку економіки визначаються можливі стани економічного і соціального розвитку країни в майбутньому, пропонуються альтернативні шляхи їх досягнення, формуються програми майбутнього розвитку з урахуванням найбільш прийнятних варіантів, наявних ресурсів та стратегічних цілей.

7.2. Поняття і види макроекономічного планування

Аналіз сутності та функцій прогнозування дає можливість з'ясувати питання щодо співвідношення прогнозу та плану.

План - це належним чином оформлене і затверджене управлінське рішення, в якому відображено завдання (система завдань) і конкретизована послідовність його виконання з визначенням необхідних ресурсів, обсягів фінансування, термінів реалізації окремих заходів та виконавців.

Основним в процесі планування є наукова постановка цілей майбутнього розвитку та вироблення дієвих засобів їх досягнення. Планування базується на опрацюванні вихідної інформації і передбачає наукову постановку мети та вибір засобів і шляхів її досягнення серед визначених прогнозом альтернатив розвитку.

Таким чином, прогнозування і планування соціально-економічного розвитку країни є, по-перше, взаємодоповнюючими формами державного регулювання, технологічно пов'язаними між собою; по-друге, з огляду на їх завдання, мають абсолютно самостійний, завершений характер.

Сутність соціально-економічного планування полягає у формуванні управлінських рішень щодо обґрунтування конкретній ці-

¹ Равікович Є.І., Присенко Г.В. Макроекономічне прогнозування: Навч. посібник. - К.: КНЕУ, 2002. - С. 18.

лей і пріоритетів розвитку економіки, строків їх досягнення та визначення напрямків і способів використання наявних матеріальних, трудових, фінансових ресурсів для реалізації намічених програм.

В залежності від ступеня конкретності і форми вияву планування може бути директивним, індикативним, стратегічним, поточним.

Директивне планування передбачає розроблення планів, які мають силу закону і є обов'язковими для виконання. Директивне планування набуло розвитку в бувшому СРСР і застосовувалося як безальтернативна форма на рівні підприємства та економіки в цілому. В сучасних умовах директивне планування на макроекономічному рівні може використовуватися для розв'язання окремих найважливіших завдань, які мають загальнонаціональне значення. Але терміни та масштаби такого планування мають бути строго обмежені. Елементи директивного планування використовувалися європейськими країнами в післявоєнний період для відбудови національних економік. Серед об'єктів такого планування: ціни (у Франції), централізовані капіталовкладення і імпорتنі закупівлі (в Німеччині), держзамовлення (в Великобританії). В Аргентині засобом виходу з системної кризи стало жорстке регулювання валютного курсу. Директивне планування збережено в Китаї і охоплює державний сектор.

В сучасному господарському житті директивне планування застосовується на рівні підприємства і полягає у формуванні обов'язкових для виконання планів щодо обсягів та структури виробництва, термінів виконання, кошторису витрат, конкретних виконавців.

Індикативне планування має рекомендаційний характер, є орієнтиром щодо основних цілей і напрямків розвитку економіки. Процес індикативного планування передбачає формування системи контрольних цифр (індикаторів), досягнення яких є бажаним і відповідає державній соціально-економічній політиці. Серед індикаторів соціально-економічного розвитку макроекономічні показники, що характеризують кількісні і якісні параметри розвитку економічної системи - динаміку і структуру економіки, ефективність функціонування реального сектору економіки, рівень життя населення, зовнішньоекономічні зв'язки. Ін-

дикативні плани на основі контрольних цифр передбачають альтернативні способи досягнення визначених індикаторами цілей і не мають чіткого ресурсного забезпечення.

Поряд, з контрольними цифрами індикативне планування допускає можливість включення в план:

- > конкретні завдання для державного сектора, в т.ч. державні замовлення в форматі міжгалузевих зв'язків та експортно-імпорتنних потоків;
- > систему норм і нормативів (нормативи споживання, норми амортизаційних відрахувань, норми обов'язкових банківських резервів тощо);
- > ліміти економічних регуляторів (ціни, відсоткові ставки, рівень зовнішньої заборгованості).

Стратегічне планування зорієнтоване на довгострокову перспективу і передбачає визначення головних пріоритетів розвитку національної економіки у формі основних напрямків економічного та соціального розвитку.

За допомогою стратегічного планування визначають шляхи подальшого розвитку суспільства, принципи такого розвитку і основні рушійні сили. На відміну від *поточного планування*, яке характеризується розробкою конкретних показників та їх доведенням до виконавців, суть стратегічного планування полягає у визначенні науково обґрунтованої концепції розвитку і створенні передумов для її реалізації.

До *основних методів планування* відносяться:

- > *балансовий метод*, суть якого полягає в забезпеченні пропорційності між потребами і ресурсами за допомогою системи балансів. В загальній системі балансів розрізняють матеріальні, трудові і фінансові баланси; однопродуктові, зведені і міжгалузеві баланси; натуральні, цінові і натурально-цінові баланси;
- > *нормативний метод*, заснований на визначенні системи матеріальних, трудових і фінансових норм і нормативів, порядку і методів їх використання для розробки та обґрунтування планових рішень;
- ^ *економіко-математичний метод*, суть якого полягає у побудові математичної моделі економічного об'єкта. Це

дозволяє виділити і формально описати причинно-наслідкові зв'язки економічних процесів і визначити параметри залежності змінних;

> **програмно - цільовий метод** - це спосіб формування системи планових рішень на основі виокремлення пріоритетів економічного, соціального і науково-технічного розвитку і розробки взаємопов'язаних макроекономічних, галузевих і регіональних програм.

7.3. Програмування як форма державного регулювання економіки

Поширеною формою планування є **програмування - встановлення послідовності конкретних заходів для реалізації планів**. Суть державного програмування полягає в розробці цільових комплексних програм, необхідних для реалізації того чи іншого конкретного аспекту плану.

Цільова комплексна програма передбачає розв'язання пріоритетних проблем розвитку економіки. Це документ, в якому визначена мета, заплановані конкретні шляхи і ефективні засоби її досягнення, виписані джерела фінансування програмних заходів і терміни їх виконання. Програму складають на весь період реалізації намічених цілей, з виділенням послідовних етапів здійснення. Комплексність програми передбачає здійснення сукупності взаємопов'язаних соціально-економічних, виробничих, науково-дослідних, організаційних заходів, для вирішення визначеної у плані пріоритетної проблеми.

В загальному вигляді програма містить наступні блоки:

1. Цільовий блок:

Формування переліку нагальних проблем і обґрунтування необхідності її вирішення програмним способом.

Побудова «дерева цілей», в якому відображено внутрішню структуру поставленої проблеми, з виокремленням підпрограм, вирішення яких підпорядковано генеральній меті.

2. Виконавчий блок:

Описання послідовності заходів для вирішення конкретних підпрограм, виходячи з побудованої ієрархії цілей.

Визначення змісту завдань, термінів їх виконання і виконавців.

3. Ресурсний блок:

Розрахунок основних показників програми.

Оцінка необхідних ресурсів для реалізації програми (техніко-економічне обґрунтування).

Визначення джерел і способів їх отримання.

4. Організаційний блок:

Управління розробкою плану-графіку виконання програми.

Оцінка ефективності програми та окремих підпрограм.

Оформлення програмних документів, узгодження і затвердження програми.

Управління реалізацією програми.

5. Оціночний блок:

Формування системи зведених показників виконання програми.

Визначення ступеня їх відповідності очікуваним кінцевим результатам.

В процесі послідовного виконання програми можуть здійснюватися зміни її завдань, послідовність їх вирішення і, відповідним чином, коригуватися ресурси.

Програмно-цільове планування набуло значного поширення в СРСР. Централізований розподіл ресурсів забезпечував високу ефективність виконання програм. Першою успішно реалізованою соціально-економічною програмою прийнято вважати план ГОЕРЛО 1922 року (державний план електрифікації Росії). Потім були програми індустріалізації та колективізації, які не мали належного наукового обґрунтування. Систематична розробка державних комплексних програм відноситься до періоду 60-70-х років ХХ ст. В цей час в СРСР розробляються довгострокові комплексні програми: продовольча, енергетична, освоєння цілин, побудови Байкало-Амурської магістралі, розвитку машинобудування, автоматизації планування та управління.

В період переходу економіки України до ринку було сформовано низку програм, серед яких планові та ситуаційні: програма невідкладних заходів виходу економіки країни з кризи, програма структурної перебудови економіки України, концепція розвитку науки і пріоритетних напрямів НТП, програма формування національної конкурентоспроможності. І, навпаки, відсутність програми зовнішнього фінансування на початковому етапі реформу-

вання економіки України призвело до нераціонального використання іноземних фінансових позик - фактичного їх «проїдання» чи використання не за цільовим призначенням. Так близько 60% зовнішніх кредитів за час існування незалежної України було спрямовано на підтримку АПК без визначення цільових пріоритетів. По суті, ці кошти використовувалися для збереження застарілих форм господарювання. Будь-яка програма чи план передбачають попередню розробку стратегії розвитку і, на цій основі, визначення поетапних перетворень її реалізації, з обов'язковим точним контролем виконання заходів кожного етапу.

У відповідності до генеральної мети комплексні програми поділяють на:

- > **соціально-економічні** (спрямовані на розв'язання проблем підвищення матеріального і культурного рівня життя народу);
- > **науково-технічні** (передбачають розв'язання наукових і технічних проблем, впровадження досягнень науки і техніки у виробництво, формування нового технологічного укладу);
- > **виробничо-економічні** (спрямовані на підвищення ефективності виробництва, розвиток нових виробництв);
- > **територіальні** (спрямовані на розвиток регіонів країни, забезпечення їх цілісності, освоєння нових територій);
- > **екологічні** (передбачають проведення комплексу заходів природоохоронного характеру);
- > **організаційно-господарські** (спрямовані на вдосконалення організації управління господарськими системами).

В залежності від масштабів виокремлюють наступні тапи цільових комплексних програм:

- > **міжнародні;**
- > **народногосподарські;**
- > **міжгалузеві;**
- > **галузеві;**
- > **регіональні.**

Перелік цільових комплексних програм формується у відповідності до пріоритетів, які визначаються прогнозом економічного і соціального розвитку⁷ країни, стратегічними напрямками бюджетної, цінової, валютної політики, станом і прогнозом дер-

явального бюджету. Для фінансування загальнодержавних програм в бюджеті на наступний період закладаються ресурси, які акумулюються в спеціально сформованих фондах цільового призначення. **Державні цільові фонди - це відокремлені фінансові ресурси держави, які забезпечують виконання намічених державою пріоритетних сфер економічного та соціального розвитку.** Програми чи окремі заходи програм можуть фінансуватися за рахунок місцевих бюджетів і позабюджетних джерел.

Таким чином, цільові програми мають за мету вирішення нагальних проблем розвитку країни. Всі програми взаємопов'язані глобальною програмою економічного і соціального розвитку країни на коротко- та середньостроковий період.

7.4. Зарубіжний досвід планового регулювання ринкової економіки

Початок ХХ ст. ознаменувався новим якісним етапом еволюції ринкової економіки. В умовах активного розвитку монополій і послаблення ринкових механізмів держава бере на себе функцію організатора конкурентно-ринкових відносин. До компетенції держави належать: створення умов економічної конкуренції, рівноправності різних форм власності та господарювання, захист конкурентного середовища, недопущення зовнішнього впливу на ціновий механізм тощо. В роки першої світової війни посилення державного регулювання проявляється в активному запровадженні урядами європейських країн системи національного планування.

Зокрема, в 1914 р. уряд Німеччини здійснив низку заходів щодо організації системи планування в промисловості. Теоретичним обґрунтуванням державної політики стала програма відомого промисловця та фінансиста Вальтера Ратенау. Його організаційні ідеї базувалися на принципах свободи підприємництва, самоуправління промисловості в поєднанні з державним постачанням імпортової сировини з метою її раціонального використання. Подальша мілітаризація економіки потребувала значної акумуляції ресурсів, що призвело до посилення державного втручання в господарські процеси. Починаючи з 1915 р. регулювання економіки здійснювалось на основі програми Пауль фон Гінденбурга, яка передбачала абсолютне підпорядкування всього народного гос-

подарства військовій індустрії і ґрунтувалася виключно на адміністративних методах. В період між першою та другою світовими війнами в Німеччині склалася система централізованого управління та планування. Весь процес планування здійснювався в рамках програм озброєння і централізованих капіталовкладень. Недоліком даної системи планування була відсутність його наукового обґрунтування. Планові завдання склалися в глобальних величинах, без урахування реальної забезпеченості ресурсами для їх виконання. Як результат, в економіці виникли структурні диспропорції між попитом і пропозицією, які характеризувалися дефіцитом та надлишком по різних товарних позиціях. Своєрідним компенсаторним механізмом централізованого планування став тіньовий ринок. На етапі відновлення повоєнної економіки Німеччини Л.Ерхард застосував гнучку державну програму, яка передбачала маневрування ресурсами для вирішення нагальних проблем та надання широких господарських повноважень підприємствам. Така політика забезпечила феноменальні економічні результати - зростання виробництва у 3 рази.

Державне регулювання економіки Франції в роки першої світової війни ґрунтувалося на економічних методах в поєднанні з адміністративним впливом на ціни. До 60-х років ХХ ст. французька система планування мала директивний характер, що було зумовлено потребою акумуляції ресурсів для швидкого відновлення продуктивних сил в повоєнні періоди. Наприкінці 60-х років було здійснено перехід до індикативного планування, що дало можливість координувати інтереси держави і приватного бізнесу. В сучасній Франції планування є найважливішою формою державного регулювання економіки. Вхідження до Євросоюзу зумовило необхідність переходу від індикативного до стратегічного планування, яке здійснюється в чотири етапи. **I етап - «перспективний аналіз»** (етап прогнозування - прим. авт.). Полягає у вирішенні двох взаємопов'язаних завдань: формуванні довгострокової перспективи розвитку на 5 років та більше; визначенні тенденцій та закономірностей розвитку економіки і спробі передбачити заздалегідь «точки розриву», тобто моменти зміни напрямку цих тенденцій. **II етап - «стратегічне міркування»**. На цьому етапі здійснюється оцінка макроекономічних чинників ро-

звитку економіки. Виокремлюють «сильні» сторони, якими необхідно скористатися та «слабкі», які необхідно компенсувати. **III етап - планування**. Полягає у розробці системи планів на найближчі чотири - п'ять років з конкретизацією послідовності їх виконання та визначенням необхідних ресурсів. **IV етап - програмування**. Цілі, окреслені у середньостроковому плані, розбиваються на пріоритетні програми. Розв'язання найважливіших програм: економічних, науково-технічних, соціальних, екологічних та інших по суті є виконанням середньострокового плану розвитку країни.

Специфіка економіки Великобританії полягає в її високій імпортозалежності. На 90% економіка Великобританії працює на привізній сировині. Це і визначає потребу державного втручання в економіку. Ефективність такого втручання полягає в знаходженні оптимуму між ринковими та державними регуляторами. В окремі періоди розвитку економічна політика Великобританії характеризувалась переважанням децентралізуючих тенденцій чи надмірної регламентації господарського життя. Система державного регулювання в Великобританії до сер. ХІХ ст. характеризувалась повним невтручанням в економіку, виконанням державою функції «нічного вартового», обмежувалась збиранням податків та наповненням державної казни. Наприкінці ХІХ ст. класична доктрина ринкового лібералізму «laissez faire» А. Сміта перестала відповідати вимогам часу. Ринок вільної конкуренції, трансформуючись в ринкову модель недосконалої конкуренції, потребував принципово іншого теоретичного обґрунтування. Новим напрямком в економічній теорії стала теоретична система Дж. М. Кейнса. Його програма економічної політики найбільш відповідала вимогам часу. Відмітною рисою англійської політики початку ХХ ст. стало регулювання господарства економічними методами в поєднанні з плануванням процесу виробництва і розподілу, що забезпечило значну економічну вигоду для суспільства. У 1962 р. було створено Національну раду економічного розвитку (НРЕР), яка відіграла роль центрального програмового органу. Для здійснення програмування в галузевому розрізі створено систему галузевих Рад економічного розвитку (РЕР). Згодом функції розробки планів та контролю за їх виконанням

покладено на Міністерство економіки, а роль НРЕР обмежено до консультацій та обговорення розроблених міністерством програм та заходів для їхньої реалізації. Основний вплив на розвиток економіки держава здійснює через систему держзамовлень та маніпулювання податками. Великобританія займає перше місце серед розвинених ринкових країн щодо питомої частки держави в національних капіталовкладеннях.

Посилення державного втручання в економіку на початку ХХ ст. мало місце навіть в такій ліберальній країні як США. З метою встановлення урядового контролю над виробництвом було створено державні комітети палива, продовольства, робочої сили, транспорту. Водночас, державні установи контролювали вирішення нагальних поточних проблем і не займалися питаннями стратегічного розвитку економіки. Після «великої депресії» 1929-1933 рр. урядом США було проголошено «новий курс», в основі якого ідея державного регулювання та планування національної економіки. Характерними формами регулювання економіки США на сучасному етапі є прогнозування та стратегічне планування. При складанні стратегічного плану враховується необхідність виконання найважливіших програм - економічних, соціальних, політичних, глобальних. Система стратегічного планування в США містить три підсистеми: прогнозування в системі державного регулювання; планування на рівні окремого підприємства; комерційне прогнозування. Основою стратегії розвитку економіки США на сучасному етапі є розвиток технічних знань, виробництво нової техніки і продукування технологій. Вирішенню цих проблем підпорядковані податкова і кредитна системи.

Особливістю загальнодержавного регулювання в Японії є його ярко виражена технологічна спрямованість. Основною умовою досягнення соціально-економічних цілей є забезпечення конкурентоспроможності продукції на світовому ринку. Цим пояснюється тісна взаємозв'язка системи соціально-економічного планування та науково-технічного програмування. П'ятирічні плани соціально-економічного розвитку, які розробляються в Японії починаючи з 1956 року, мають індикативний характер. В них зафіксовані лише найважливіші стратегічні цілі, визначені альтернативні шляхи їх досягнення і окреслені

основні проблеми з якими можуть зіткнутися уряд та підприємці в процесі їх виконання. По суті, п'ятирічний план - це прогнозний документ, мета якого полягає в окресленні перспектив розвитку економіки та наданні рекомендацій для управління галузями національного господарства і окремими регіонами країни. Розробкою загальнодержавних планів-прогнозів займаються Управління економічного планування та Економічна Рада, утворена при уряді. На основі сформульованих в п'ятирічних планах стратегічних цілей Міністерством зовнішньої торгівлі і промисловості розробляються детальні плани для всіх галузей промисловості, які також носять рекомендаційний характер. Спираючись на рекомендації, кожна корпорація формує власну стратегію розвитку. Історичний досвід Японії засвідчив правильність сформованої системи державного регулювання, в якій планування не суперечить ринку, а створює ефективні умови для його розвитку.

Цікавим представляється досвід Китаю. Наприкінці 1970-х років в Китаї, більш ніж на десятиріччя раніше реформ у Східній Європі, почався процес ринкових перетворень. Специфікою трансформації економіки стало вдале поєднання державного сектору з ринковим. Багатоукладність набула значного поширення в сільському господарстві, виробництві споживчих товарів та послуг, торгівлі. В державному секторі збереглося директивне планування. Для комерційних структур орієнтиром розвитку стало індикативне планування в поєднанні з ринковими індикаторами. Симбіоз державного регулювання і ринку, плановості і ліберальності забезпечили Китаю стрімкий економічний розвиток.

Зарубіжний досвід державного регулювання ринкової економіки свідчить про широке застосування на сучасному етапі різноманітних форм прогнозування, середньо- і довгострокового (стратегічного) планування та програмування, за допомогою яких уряд визначає загальну стратегію розвитку, координує та забезпечує інформацією господарські структури. Кожна з національних моделей державного регулювання має свою специфіку і представляє певний інтерес в контексті вивчення досвіду та його використання в процесі формування національної системи державного регулювання економіки України.

7.5. Становлення національної системи планування

Перший етап - взаємодія планових та ринкових засад. Наукова система планування розвитку національного господарства сформувалася в роки непу (1921-1923). Була розроблена методологія і організація планування, апробовані різноманітні форми і методи господарських планів в умовах ринкових відносин. Значним досягненням нової економічної політики було формування економічної системи, яка забезпечувала взаємодію планових та ринкових засад. Розвиток товарно-грошових відносин супроводжувався плануванням виробництва, грошової і фінансово-кредитної системи. Характерною рисою системи планування був її індикативний характер і поступова відмова від адміністративно-командних методів управління. В Україні планове регулювання ринкових відносин забезпечувалося Вищою радою народного господарства (ВРНГ). За центральним економічним органом республіки закріплювалася функція розробки стратегічних народногосподарських завдань. Підприємствам надавалася значна свобода в вирішенні завдань виробництва і реалізації продукції. В середині 20-х років була створена система планових органів республіки на чолі з Держпланом України, а також відомчих та територіальних комісій. Пройшла апробацію організація розробки та виконання планів. Сформувалася система планів, яка містила поточні, перспективні і генеральні плани. У 1920 році було сформовано перший в світі довгостроковий план ГОЕРЛО, який охоплював 17 галузей промисловості і містив систему балансів - трудових, вартісних, матеріальних. Поряд з цим, з метою вирішення нагальних економічних проблем, Держпланом почали розроблятися поточні плани-програми. Першою була продовольча програма 1921 року, в якій основна увага була приділена проблемам заготівлі хліба, подолання дефіциту палива та відновлення транспорту. Поступово система планування ускладнювалася. Почали формуватися плани в галузевому та регіональному розрізах з прив'язкою до планів підприємств. Перший річний народногосподарський план на 1928-1929 рр. було затверджено у формі контрольних цифр. Аз 1931 року замість контрольних цифр почали розроблятися річні плани розвитку народного господарства. Перший п'ятирічний план 1929-1932 рр.

охоплював 50 галузей і характеризував розвиток промисловості, сільського господарства, торгівлі, освіти, охорони здоров'я, житлового будівництва, державних фінансів. Основою для розробки плану стала стратегія індустріалізації країни.

Основним завданням діяльності Держплану України в роки непу було забезпечення взаємодії планових та ринкових засад в економіці. Система непу мала позитивні наслідки, забезпечивши повоєнне відновлення виробництва, подальший розвиток і реконструкцію всього народного господарства. Таким чином, функціонування економічної системи непу стало практичним підтвердженням можливості і високої ефективності функціонування ринкової економіки на планових засадах.

Другий етап - формування системи жорсткого централізму.

Наприкінці 20-х років намітилася тенденція відходу від ринкової організації виробництва. Форсована індустріалізація народного господарства, а з початку 30-х років і колективізація сільського господарства вимагали акумуляції значних ресурсів і контролю за їх використанням. Розвиток планування відбувався в напрямку все більшого охоплення планом різних сегментів народного господарства. Другий п'ятирічний план (1933-1937 рр.) мав вищий рівень наукового обґрунтування і охоплював вже 120 галузей, планування кредитного і грошового обігу. В рамках плану передбачалось здійснення програми технічної реконструкції народного господарства та програми комплексної перебудови системи управління. Характерною рисою третього п'ятирічного плану (1938-1942 рр.) була його орієнтація на технічний прогрес та пріоритетний розвиток галузей, що його забезпечують. Системою державного планування охоплюється все ширше коло проблем економічного розвитку. Сформовано баланс народного господарства, який містить баланс суспільного продукту, національного доходу, основних фондів, фінансів, робочої сили, найважливіші матеріальні баланси в річному розрізі. Поряд з розвитком наукових засад планування, нагромадилися негативні процеси в системі управління. Індустріалізація, воєнний період та повоєнне відновлення народного господарства зумовили тотальне одержавлення економіки, відмову від товарно-грошових відносин, використання директивних методів управління, які й стали синоніма-

ми планової організації. Підпорядкування плану всіх галузей народного господарства є в цілому прогресивною тенденцією, яка визначає системний характер процесу планування. Водночас, надмірна конкретизація планових завдань, директивний характер планування, жорстка регламентація і безальтернативність виконання планів на рівні підприємства є свідченням зміцнення командно-адміністративних засад управління економікою.

Третій етап розвитку національної системи управління започатковано проведенням реформи в промисловості (вересень 1965 р.) та сільському господарстві. Поставлено питання про необхідність запровадження економічних методів управління, активізації товарно-грошових відносин, надання широких прав підприємствам в сфері планування господарської діяльності. Починаючи з 1966 року, з метою підвищення наукової обґрунтованості та реальності при складанні планів, здійснюється розробка прогнозів економічного та соціального розвитку. Проте, реформа не мала позитивних наслідків, оскільки закладені в її основі завдання мали частковий, безсистемний характер, не усували самих принципів командно-адміністративного механізму. Кінець 60-х років позначився різким сповільненням темпів економічного розвитку. Централізована планова економіка не змогла вчасно відреагувати на негативні тенденції через відсутність дієвого цінового механізму. Подальший екстенсивний розвиток, неефективне використання ресурсів, які залучалися до господарського обороту, нераціональне використання інвестицій та зниження їх капіталовіддачі, директивне планування та централізований розподіл ресурсів, відсутність дієвого мотиваційного механізму призвели до нагромадження кризових явищ в економіці та суспільстві в цілому.

Четвертий етап - крах адміністративно-командної економіки. В 1985 році проголошено нову економічну стратегію розвитку на засадах «гласності», «прискорення» і «перебудови». Основними її напрямками є:

- інтенсифікація народного господарства на основі використання НТП;
- орієнтація на посилення соціальної спрямованості розвитку економіки;

- перехід від адміністративно-командних до економічних методів управління;
- функціонування підприємств на засадах господарського розрахунку.

В процесі реалізації намічених цілей, стало очевидним, що неможливо здійснити прогресивні перетворення при збереженні існуючих форм централізованого командного управління. З 1990 року було проголошено курс на формування ринкової економіки. Відхід від адміністративно-командної системи ототожнювався з відмовою від плану. Домінуючою стала концепція несумісності плану та ринку. Ліберально налаштованими політиками і спеціалістами, вихованими на ідеях Мізеса і Хайека, нашвидкуруч було розроблено курс «переходу до ринку» без належного теоретичного обґрунтування. Суть його полягала у ліквідації Держплану і галузевих міністерств, приватизації власності, відпуску цін. Єдиним регулятором економіки було визнано ринковий механізм. Відомий російський економіст Д.В. Валовой, критикуючи непродуманість ринкових реформ, в той час писав: «Раніше всі дороги вели до комунізму, а тепер до ринку!»¹. Інша група західних економістів, серед яких популярною була теорія державного регулювання Кейнса, виступала за поєднання планових та ринкових засад. Серед них В. Леонтєв, Дж. Гелбрейт, К. Самарі, А. Ноув, Н. Козлов, Дж. Міллар, Т. Шанін та інші. Сьогодні «вільний ринок» існує лише як абстрактна теоретична модель. Практика функціонування сучасних ринкових країн та історичний досвід розвитку національної економіки в роки непу підтверджують необхідність органічного поєднання ринкових регуляторів з централізованим плановим механізмом.

Висновки

Прогнозування визначається як діяльність, спрямована на передбачення майбутнього та визначення альтернативних шляхів і способів досягнення намічених цілей. Розвиток національної економіки характеризується високим динамізмом економічних та соціально-політичних процесів і зростанням неви-

¹ Лорпикян Э.Л. История экономических реформ: Мировой опыт второй половины XIX-XX вв. - Харьков: Консум, 1999. - С. 239.

значеності, що зумовлює необхідність державного прогнозування з метою правильної та своєчасної оцінки перспектив розвитку економіки та окремих її структурних елементів. Забезпечення ефективності сучасної системи прогнозування здійснюється на основі дотримання принципів цілісності, комплексності, реальності, альтернативності, використання наукового аналізу при розробці прогнозів та оцінювання їх можливих наслідків.

На основі науково обґрунтованих прогнозів здійснюється планування та управління на всіх щаблях національної економіки. Планування передбачає визначення мети і вибір засобів її реалізації серед визначених прогнозом альтернативних варіантів, конкретизацію послідовності його виконання з визначенням необхідних ресурсів, обсягів фінансування, термінів реалізації окремих заходів та виконавців. В процесі виконання плану здійснюється прогнозування наслідків можливих управлінських рішень. Таким чином, прогнозування і планування соціально-економічного розвитку країни є, по-перше, взаємодоповнюючими формами державного регулювання, технологічно пов'язаними між собою; по-друге, з огляду на їх завдання, мають абсолютно самостійний, завершений характер.

Поширеною формою планування є державне програмування на основі розробки цільових комплексних програм, які передбачають здійснення сукупності заходів для вирішення пріоритетних проблем розвитку економіки.

В залежності від ступеня конкретності і форми вияву планування може бути директивним, індикативним, стратегічним, поточним. Директивне планування передбачає розроблення планів, які мають силу закону і є обов'язковими для виконання. Індикативне планування має рекомендаційний характер, є орієнтиром щодо основних цілей і напрямків розвитку економіки. Стратегічне планування зорієнтоване на довгострокову перспективу і передбачає визначення головних пріоритетів розвитку національної економіки у формі основних напрямків економічного та соціального розвитку. Поточне планування, полягає в розробці конкретних показників та їх доведенні до виконавців.

Довгий час вважалось, що ринок є самоналагоджуваною системою і не потребує державного втручання в економічні процеси. На початку ХХ ст. новим напрямком економічної політики більшості ринкових країн стало регулювання господарства економічними методами в поєднанні з плануванням та прогнозуванням, що забезпечило значну економічну вигоду для суспільства. Національна система планування в своєму розвитку пройшла декілька етапів: від системи жорсткого централізму і директивного планування 30-х років ХХ ст. до повної лібералізації, що межувала з анархією в 90-х роках ХХ ст. Сучасний етап розвитку національної системи державного регулювання характеризується органічним поєднанням планових та ринкових засад.

Питання для самоперевірки

1. В чому полягає головна мета прогнозування розвитку національної економіки?
2. Якими законодавчими актами регулюється процес розробки прогнозів в Україні?
3. Назвіть основні принципи державного прогнозування.
4. Охарактеризуйте етапи прогнозування.
5. У чому полягають особливості макроекономічного планування?
6. Проаналізуйте види планування.
7. Назвіть основні методи планування.
8. Який зміст і порядок розробки цільових комплексних програм?
9. Перерахуйте джерела фінансування цільових комплексних програм.
10. Дайте класифікацію цільових комплексних програм.
11. У чому полягають особливості планового регулювання ринкових економік зарубіжних країн?
12. Охарактеризуйте основні етапи становлення національної системи планування.

Проблеми для обговорення

1. Як реалізація цільових комплексних програм враховується в стратегії економічного та соціального розвитку?

2. Чи може прогнозування в умовах ринкової економіки замінити план?
3. Назвіть переваги і недоліки директивного планування.
4. На основі аналізу історичної ситуації дослідіть причини формування адміністративно-командної системи в СРСР.
5. У чому полягає специфіка національних систем державного регулювання економіки ?

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України "Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України" // Економіка і прогнозування. - 2000. - № 1. - С. 169-179.
2. Глівенко С.В., Соколов М.О., Теліженко О.М. Економічне прогнозування: Навчальний посібник. - Суми, 2001. - 207 с.
3. Державне регулювання / За ред. І.Р. Михасюка. - Львів, 1999. - С. 66-90 (розділ: Прогнозування соц.-ек. розвитку).
4. Лортикян Э.Л. История экономических реформ: Мировой опыт второй половины XIX-XX вв. - Харьков: Консум, 1999. - 288 с.
5. Панасюк Б.Я. Прогнозування та регулювання розвитку економіки. - К.: Поліграфкнига, 1998. - 304 с.
6. Пашута М.Т., Калина А.В. Прогнозування та макроекономічне планування: Навч.посібник. - К.: МАУП, 1998. - 192 с.
7. Планування та прогнозування в умовах ринку. - Навч. посібник / Під ред. Воронкової В.Г. - Київ: Професіонал, 2006. - 608 с.
8. Прогнозирование и планирование в условиях рынка: Учеб. пособие / Под. ред. Морозовой Т.Г., Пикулькина А.В. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 1999. - 318 с.
9. Прогнозування і розробка програм. Методичні рекомендації / За ред. В.Ф. Беседіна. - К.: Науковий світ, 2000.
10. Рабочая книга по прогнозированию / Отв. ред. И.В. Бестужев-Лада. - М.: Мысль, 1982. - 430 с.
11. Равікович С.І., Присенко Г.В. Макроекономічне прогнозування: Навч. посібник. - К.: КНЕУ, 2002. - 172 с.
12. Холден К., Піл Д.А., Томпсон Дж. Л. Економічне прогнозування: Вступ. - К.: Інформтехніка - ЕМЦ, 1996.

Розділ 8 МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ МАКРОЕКОНОМІЧНОГО ПРОГНОЗУВАННЯ

- 8.1. Класифікація макроекономічних прогнозів
- 8.2. Характеристика методів прогнозування
- 8.3. Роль системи національних рахунків в аналізі економічних процесів
- 8.4. Система показників, що характеризують динаміку соціально-економічного розвитку національної економіки

8.1. Класифікація макроекономічних прогнозів

При комплексному прогнозуванні економічного і соціального розвитку використовується значна кількість прогнозів, що зумовлено складністю об'єкта прогнозування і особливостями його окремих блоків. Зокрема Прогноз економічного і соціального розвитку України на 2008 рік містить взаємоузгоджені прогнози ВВП та окремих складових сукупного попиту (платоспроможного попиту населення, інвестицій, експорту, імпорту); динаміки розвитку окремих галузей національної економіки; рівня життя населення, доходів та цін; бюджету і платіжного балансу; ринку праці і відтворення трудових ресурсів; передумов та наслідків науково-технічного прогресу; ефективності використання природних ресурсів; зовнішньоекономічних зв'язків. При побудові типології прогнозів враховуються різноманітні критерії.

> Відповідно до проблемно-цільового критерію виокремлюють прогнози пошукові і нормативні.

Пошуковий прогноз має за мету визначення можливих станів об'єкта в майбутньому. Принцип побудови такого прогнозу ґрунтується на умовному перенесенні тенденцій розвитку прогнозованого об'єкта сформованих в минулому і теперішньому часі на майбутнє. Даний прогноз є вірогідним за умови незмінності існуючих тенденцій розвитку об'єкта, відсутності чинників, які, накопичуючись до певної критичної маси, призводять до бифуркації - роздвоєння перебігу процесів і радикальної зміни тенденції, або наперед визначених припущень щодо змін в об'єкті

прогнозування і прогнозованому фоні. Такий прогноз рухається від поточної ситуації до перспективи стану об'єкта і відповідає на питання: що можливо і чи це ймовірно, з урахуванням наявних ресурсів. Прикладом пошукового прогнозу є моделювання обсягу ВВП та його складових за умови збереження існуючих тенденцій у зовнішньому середовищі (кон'юнктура на зовнішніх ринках, стабільні світові ціни, стабільний попит на українські товари і послуги, незмінна зовнішня політика України) і у внутрішньому середовищі (виконання державного та місцевого бюджетів по доходах і витратах, виконання запланованого погашення заборгованості по пенсіях і заробітній платі, незмінність податкової, кредитно-грошової політики тощо).

Нормативний прогноз передбачає визначення шляхів і строків досягнення можливих чи бажаних станів об'єкта, які приймаються за мету. Такі прогнози покликані дати відповідь на питання: як досягти бажаного. Прикладом нормативного прогнозу є визначення потреб економіки України в інвестиціях для забезпечення зростання ВВП: для збільшення ВВП в 2 рази за наступні 10 років необхідно забезпечити середньорічний темп приросту інвестицій в межах 15,5-18,8%.

Обидва типи прогнозів застосовуються на практиці для визначення реальної мети та забезпечення умов її реалізації. Розбіжність нормативних та пошукових оцінок об'єкта прогнозування пояснюється суперечностями між економічними і соціальними потребами та можливістю їх задоволення.

> За періодом упередження прогнози поділяються на:

- **оперативні** (до одного місяця);
- **короткострокові** (до одного року);
- **середньострокові** (до п'яти років);
- **довгострокові** (до п'ятнадцяти років);
- **далекоглядні** (більше п'ятнадцяти років).

Оперативні (поточні) прогнози розраховуються на період, протягом якого не передбачено змін об'єкта прогнозування - ні кількісних, ні якісних. Такі прогнози містять деталізовану кількісну оцінку об'єкта дослідження.

Короткострокові прогнози складаються для факторів кон'юнктурного характеру, які відрізняються високим динаміз-

мом, а також тимчасових і випадкових факторів. В таких прогнозах об'єкти дослідження характеризуються кількісно. Показники прогнозу економічного та соціального розвитку України на короткостроковий період використовуються для розроблення державних програм соціально-економічного і галузевого розвитку України та для оцінювання надходжень і формування показників державного бюджету України.

Середньострокові прогнози мають вищий ступінь невизначеності і містять кількісно-якісну оцінку. Об'єктом середньострокових прогнозів можуть бути фактори циклічного характеру розвитку економіки, оскільки їх життєвий цикл обмежується, як правило, 4-6 роками.

Довгострокові (далекоглядні) прогнози охоплюють період, коли можливі значні якісні і кількісні зміни суспільного розвитку. В зв'язку з цим такі прогнози визначають лише загальну тенденцію розвитку об'єкта і передбачають його якісну оцінку з урахуванням лише постійно діючих факторів. Серед довгострокових виділяють прогнози: демографічного і соціального розвитку суспільства, науково-технічного потенціалу, прогноз економічної політики.

> За характером об'єкта прогнози поділяють на пасивні й активні.

Пасивний прогноз передбачає, що об'єкт прогнозування не може впливати на своє майбутнє, тобто сам об'єкт не має можливості впливати на прогнозований фон. Приклад пасивного прогнозу: прогнозування обсягів експорту товарів і послуг за умови, що найбільш впливовими факторами на рівень експорту є: динаміка рівня виробництва в країнах - імпортерах; реальний курс гривні; паритет купівельної спроможності; рівень імпортичних тарифів.

При **активному прогнозі об'єкт безпосередньо впливає на зовнішнє середовище.** Активним можна вважати прогноз динаміки експорту у випадку, коли останній залежить від: динаміки рівня національного виробництва, структурних зрушень в експортному потенціалі (сировина чи продукція з високим вмістом доданої вартості), конкурентоспроможності експортованої продукції за ціновими і якісними параметрами, зміни впливу на умови торгівлі тощо.

> В залежності від складності і динамічності об'єкта і періоду упередження прогнозу розробляються варіантні та інваріантні прогнози.

Варіантний прогноз передбачає розробку декількох варіантів розвитку об'єкта і пов'язаний з високим ступенем невизначеності прогнозованого фону. У зв'язку з невизначеністю внутрішнього та зовнішнього середовища макроекономічні прогнози, як правило, носять варіантний характер: оптимістичний, песимістичний і усереднений (імовірний) прогноз. Така градація визначається в залежності від того як прогнозований фон впливає на розвиток об'єкта прогнозування: сприяє розвитку (оптимістичний прогноз), заважає (песимістичний прогноз). Урядові та управлінські рішення орієнтовані на усереднений варіант (імовірний прогноз).

Інваріантний прогноз розробляється в одному варіанті, якщо ступінь визначеності зовнішнього середовища досить високий а період упередження прогнозу незначний.

> За масштабністю прогнози поділяються глобальні, локальні, структурні, комплексні, прості, складні.

В глобальних прогнозах розглядаються найбільш загальні тенденції і закономірності розвитку економіки країни та світової тенденції розвитку торгівлі, міжнародного руху капіталів, міжнародної міграції робочої сили тощо. Глобальний підхід в прогнозуванні дозволяє здійснювати якісний і кількісний аналіз економіки в цілому в її взаємозв'язку з зовнішнім світом.

Локальні прогнози мають за мету визначення тенденцій розвитку окремих високоагрегованих показників. До локального відноситься прогнозування обсягу і структури експорту, обсягу і складових ВВП, тенденції фондового чи валютного ринку.

Структурні прогнози описують співвідношення між різними елементами системи і розглядають взаємозв'язки цих елементів. Такі прогнози покликані виявити «вузькі місця» - диспропорції у виробництві і розподілі виробленого продукту і застосовуються для аналізу міжгалузевих та міжрегіональних зв'язків. Прикладом структурного прогнозування є передбачення розвитку народного господарства за регіонами, їх окремими соціальними і виробничими сферами, прогнозування розвитку

підприємств (легкої промисловості, машинобудування, транспорту, господарства) тощо.

Комплексні прогнози складаються у вигляді прогнозів розвитку національної економіки в цілому, по народногосподарських комплексах і галузях, розвитку державного й недержавного секторів. Комплексність економічного прогнозування проявляється в тому, що економічне прогнозування здійснюється з іншими видами прогнозування: соціальним, політичним, демографічним, науково-технічним, прогнозуванням природних ресурсів. Такі прогнози є основою макроекономічного прогнозування. В свою чергу економічні прогнози враховуються при прогнозуванні і плануванні розвитку всіх інших суспільних процесів. Комплексність прогнозування проявляється і у послідовності розробки різних видів прогнозів. Так, економічні прогнози розробляються після прогнозів НТП, природних ресурсів, демографічних процесів тощо.

Прості прогнози подають опис парних взаємозв'язків між змінними (безробіття - інфляція, обсяг попиту - рівень цін, норма процента - обсяги капітальних вкладень, обсяги перевезень пасажирів - транспортні тарифи).

Складні прогнози враховують взаємозв'язки і вплив трьох і більше змінних (порівняння рівнів податкового навантаження серед групи країн, прогнозування рівня життя населення, тенденції ВВП).

Цілком закономірно, що наведена типологія прогнозів не є завершеною і може містити і інші критерії класифікації: в залежності від завдань; за типом використаної інформації; у відповідності до методів, які застосовуються при прогнозуванні тощо.

8.2. Характеристика методів прогнозування

Важливим теоретичним аспектом системи прогнозування є розробка методів прогнозування, які дозволяють в кожному конкретному випадку аналізу об'єкта робити науково обгрунтовані висновки щодо перспектив його майбутнього розвитку.

Методи прогнозування - сукупність способів і прийомів розробки прогнозних документів і показників, які з певною ймовірністю характеризують кількісно і якісно майбутній розвиток об'єкта прогнозування.

Сучасна прогностика налічує близько 150 методів прогнозування, які різняться між собою складністю, принципами дії, способами отримання інформації. Загальноприйнятої класифікації методів прогнозування поки що не існує. Доцільно виділити дві групи, які дозволяють охопити достатню кількість методів прогнозування.

Експертні методи прогнозування - ґрунтуються на попередньому зборі інформації (анкетування, інтерв'ювання, опитування) та її обробці, а також на накопиченому досвіді, інтуїції, знаннях закономірностей перебігу подій експертів, які висловлюють свої судження щодо поставленої задачі. Експертні оцінки передбачають переважно якісно-кількісну характеристику розвитку об'єкта.

У відповідності до визначених принципів дії виокремлюють наступні суб'єктивні (експертні) методи прогнозування:

- > метод «інтерв'ю»;
- > метод аналітичних експертних оцінок;
- > метод побудови прогностичного сценарію;
- > метод колективної генерації ідей;
- > метод експертних комісій;
- > дельфійський метод;
- > матричний метод;
- > морфологічний аналіз;
- > іметод побудови «дерева цілей»;
- > метод історико-логічний;
- > синоптичний метод;
- > сітьовий метод.

Експертні методи широко використовуються в прогнозуванні в таких випадках:

- > за відсутності достатньої кількості фактичного матеріалу, коли не можна застосувати інші методи прогнозування, наприклад, аналітичний розрахунок, експеримент тощо;
- > при зміні тенденцій розвитку об'єкта прогнозування чи прогнозованого фону (існуванні, так званих, точок біфуркації);
- > через невизначеність та складність явищ, що прогноуються і неможливість врахувати вплив багатьох факторів;

- > в'умовах, коли необхідно визначати не тільки об'єктивні тенденції розвитку об'єкта, але й реакцію учасників подій на рішення, що приймається;
- > з метою отримання якісної характеристики об'єкта прогнозування;
- > для окреслення кола довгострокових проблем, які виходять за межі горизонту прогнозування;
- > в нормативному прогнозуванні, з метою визначення альтернативних варіантів розвитку об'єкта і вибору найпридатніших варіантів рішення, з урахуванням наявних ресурсів.

Фактографічні методи ґрунтуються виключно на фактичному матеріалі, конкретних даних, які детально характеризують зміни в часі ознак об'єкта. Фактографічні методи передбачають формалізацію об'єкта прогнозування у вигляді графіка, формули, економетричної моделі. До групи формалізованих входять методи, які залежно від відображення економічної теорії поділяються на дві підгрупи: некаузальні і каузальні.

Некаузальні методи не дають пояснення механізму генерації прогнозованого показника, а визначають його за минулими значеннями. Некаузальні методи застосовуються за умови незмінності існуючих тенденцій, а тому отримані висновки є лише орієнтиром майбутнього розвитку об'єкта прогнозування. Розрізняють:

- > *механічні некаузальні методи* (згладжування за двома точками, згладжування за ковзною середньою, експоненційне згладжування, фільтрація сезонної складової);
- > *аналітичні некаузальні методи* (метод екстраполяції, адаптивні методи, методи аналізу часових рядів).

Каузальні методи намагаються пояснити причинно-наслідкові зв'язки між різними економічними показниками. Основу цих методів складають методи структурного сітьового, матричного та імітаційного моделювання. Каузальні моделі використовують методи прогнозування багатовимірних процесів. Серед методів прогнозування багатовимірних процесів розрізняють такі групи:

- > дослідження кореляційно-регресійних зв'язків між показниками (метод найменших квадратів, метод максимальної вірогідності);

- > відбір найбільш впливових показників (метод головних компонент, факторний аналіз, метод максимального угруповання параметрів);
- > систематизація сукупності показників (об'єктів) або явищ на однорідні (кластерний аналіз, дискримінантний аналіз).

Деякі з поданих прогностичних методів прості в застосуванні, але не дають можливості достовірно описати перспективи розвитку національної економіки і окремих її секторів. Інші, зокрема методи моделювання, мають ширші можливості, проте важкі у застосуванні. Тому експертні і формалізовані методи взаємно доповнюють один одного і комбіновано використовуються в практиці прогнозування розвитку національної економіки.

8.3. Роль системи національних рахунків в аналізі економічних процесів

Передумовою ефективного державного регулювання є облік і аналіз економічних процесів на макрорівні, який передбачає застосування системи показників.

Спроба макроекономічного аналізу відноситься до сер. XVII ст. і належить англійському економісту В.Петті, який перший у світі здійснив вартісну оцінку національного доходу своєї країни. Першу макроекономічну модель національної економіки майже через 100 років створив француз Франсуа Кене, що знайшло відображення в його знаменитому творі «Економічна таблиця» (1758 р.). У 20-30-ті роки XX ст. в СРСР була створена система показників і таблиць у формі балансу народного господарства (БНГ), за допомогою якого здійснювався аналіз суспільного виробництва. Інтегрування України у світовий економічний простір викликало потребу нової системи обліку і аналізу економічних процесів, сформованої у відповідності до міжнародних стандартів і адаптованої більш ніж у 120 країнах світу. 3 травня 1992 року Указом Президента в Україні було запроваджено систему національних рахунків (СНР).

Система національних рахунків (СНР) - це система макроекономічнобухгалтерського, цифрового відображення взаємопов'язаних показників розвитку економіки за певний госпо-

дарський період (як правило за рік), яка застосовується для аналізу і кількісного виміру результатів суспільного відтворення.

СНР побудовано у вигляді певного набору рахунків та балансових таблиць, що характеризують результати економічної діяльності, структуру економіки, найважливіші зв'язки в національному господарстві. СНР - містить наступні групи рахунків:

- > рахунок виробництва;
- > рахунок утворення доходів;
- > рахунок розподілу доходів (субрахунок первинного розподілу доходів; субрахунок вторинного розподілу доходів);
- > рахунок перерозподілу доходів;
- > рахунок використання доходів (субрахунок використання наявного доходу; субрахунок використання скоригованого наявного доходу);
- > рахунок нагромадження (субрахунок капіталу, субфінансовий рахунок; субрахунок інших змін в обсягу активів, субрахунок переоцінки);
- > рахунок товарів і послуг;
- > рахунок зовнішньоекономічних зв'язків (субрахунок поточних операцій; субрахунок капітальних витрат).

Рахунки відображають всі економічні операції і балансуються за принципом «використання - ресурси». Це дає можливість здійснювати облік і аналіз суспільного виробництва на всіх стадіях: безпосередньо виробництва, розподілу, обміну і споживання.

Система національних рахунків дає можливість аналізувати складну структуру національної економіки і відобразити процес взаємодії всіх її структурних елементів. З цією метою результати економічної діяльності обліковуються за секторами та галузями економіки.

Сектор являє собою сукупність інституційних одиниць, згрупованих відповідно до типу економічної поведінки. Згідно концепції національного рахівництва виокремлюють наступні сектори:

Сектор нефінансових корпорацій - найбільший за економічною потужністю сектор, що здійснює ринкове виробництво товарів і послуг з метою одержання прибутку. До цього сектору

відносяться підприємства засновані фізичною чи юридичною особою усіх форм власності. Рівень розвитку даного сектору характеризує виробничий потенціал національної економіки і має вирішальне значення для відновлення економічного зростання в Україні.

Сектор фінансових корпорацій - складається з інституційних одиниць, зайнятих фінансовими операціями (кредитні установи і страхові компанії). Аналіз доходів і видатків фінансового сектору економіки відображає розвиток фінансової системи країни з метою визначення можливих фінансових потоків та обсягів кредитування економіки.

Сектор загального державного управління - займається наданням неринкових послуг, призначених для колективного споживання. Включає Уряд та інші органи державного управління усіх рівнів підпорядкування, що здійснюють загальне управління (регулювання та планування економіки), зайняті в сфері фінансів (збирають податки, мито, внески та інші платежі), охорони здоров'я, культури, мистецтва, спорту, соціального забезпечення. Аналіз операцій даного сектору характеризує обсяги і структуру видатків бюджету.

Сектор домашніх господарств - це фізичні особи, які отримують заробітну плату чи підприємницький дохід від підсобного господарства, дрібних промислів, індивідуального будівництва, надання побутових послуг. Аналіз доходів та видатків сектора домашніх господарств та їх прогнозування на перспективний період закладають основи формування соціальної політики.

Сектор некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства. Ці неринкові установи спираються на добровільні внески і займаються наданням неринкових послуг для домашніх господарств, зокрема, в сфері охорони здоров'я, культури, мистецтва, соціального обслуговування тощо.

Сектор зовнішньоекономічних зв'язків включає закордонні економічні одиниці, які здійснюють операції з резидентами даної країни.

Доходи і видатки інституційних секторів економіки на всіх етапах економічного обороту національного продукту дають

змогу обчислити кінцеву економічну ефективність функціонування економіки і визначити напрямки впливу держави на економіку і соціальну сферу.

Дослідження структури економіки і формування на цій основі ефективної структурної політики набуло нових можливостей у зв'язку з переходом України на загальносвітову класифікацію галузей народного господарства за видами економічної діяльності, яка була запроваджена в 2001 році (див. табл. 8.1). Дана класифікація є інформаційною основою аналізу структурних зрушень в економіці і дає можливість здійснювати порівняння структури економік різних країн та регіонів. З загальних позицій можна відзначити, що в Україні (порівняно з розвинутими країнами) занадто високою є частка сільського господарства, мисливства та лісового господарства, що включає власне перелічені галузі та пов'язані з ними послуги, занижена частка машинобудування, легкої промисловості, оптової й роздрібно торгівлі, торгівлі транспортними засобами, послуг з ремонту, інших галузей сфери послуг взагалі. Галузева структура промисловості України, занадто обтяжена виробництвом первинних сировинних ресурсів і напівфабрикатів, зокрема продукцією металургійного комплексу. В той же час питома вага продукції машинобудування в 3-4 рази нижча, ніж у розвинених країнах і світі в цілому. Щоб вийти на середньоевропейські показники пропозиції та попиту промислової продукції необхідно в майбутньому підняти частку машинобудування в 3 рази, легкої промисловості в 6 разів, відповідно скоротивши частку металургії на оброблення металу у 3-4 рази. Що стосується частки послуг, то різниця між Україною та розвиненими країнами обумовлена відносно низькими витратами на транспорт, зв'язок, готелі і ресторани, діяльність у сфері відпочинку і розваг, культури та спорту, індивідуальні послуги та послуги домашньої прислуги. Тому необхідно прискорене формування невиробничої інфраструктури. Послуги в сфері державного Управління, громадської діяльності, освіти, охорони здоров'я та соціальної допомоги тощо в Україні структурно досить високі.

Таблиця 8.1.

**Класифікація галузей народного господарства
за видами економічної діяльності***

Код КВЕД (секція)	Назва видів економічної діяльності за КВЕД
Секція А	Сільське господарство, мисливство та лісове господарство
Секція В	Рибне господарство
Секція С	Добувна промисловість
Секція D	Обробна промисловість
Секція E	Виробництво електроенергії, газу та води
Секція F	Будівництво
Секція G	Оптова й роздрібна торгівля, торгівля транспортними засобами, послуги з ремонту -
Секція H	Готелі та ресторани
Секція I	Транспорт
Секція J	Фінансова діяльність
Секція K	Операції з нерухомістю, здавання під найом та послуги юридичним особам
Секція L	Державне управління
Секція M	Освіта
Секція N	Охорона здоров'я та соціальна допомога
Секція O	Колективні, громадські та особисті послуги
Секція P	Послуги домашньої прислуги
Секція Q	Екстериторіальна діяльність

*За даними Держкомстаїу: «Роз'яснення по складанню статистичної звітності з структурної політики»

На їх процентні індикатори впливає той факт, що вартість відповідних послуг в розвинених країнах, передусім в США, в багато разів вища, а ціни на продовольство, одяг, взуття в цілому паритетні. Оптимізація структури виробництва і споживання залежить понад усе від системи державного макроекономічного регулювання, формування ефективної структури економіки та активізації інвестиційних процесів.

Загалом система національних рахунків є інформаційною основою для дослідження і аналізу розвитку ринкової економіки. Всебічне відображення руху національного продукту та основ-

них зв'язків в національній економіці забезпечують формування науково обґрунтованих прогнозних та програмних документів.

8.4. Система показників, що характеризують динаміку соціально-економічного розвитку національної економіки

При макроекономічному аналізі досліджуються глобальні проблеми функціонування національної економіки і її зв'язки з зовнішнім світом:

- > обсяг і структура суспільного виробництва;
- > чинники економічного розвитку національної економіки, окремих її галузей і регіонів;
- > рівень національної конкурентоспроможності;
- > інфляційні процеси;
- > безробіття і зайнятість;
- > міжнародні економічні відносини і їх вплив на розвиток національної економіки.

Для кількісного і якісного аналізу визначених проблем та прогнозування тенденцій розвитку національної економіки застосовуються чотири групи економічних показників:

- > показники, що визначають кількісні параметри;
- > показники, за допомогою яких відображуються якісні характеристики національної економіки;
- > структурні показники розвитку економічної системи;
- > показники динаміки.

В сучасній системі національного рахівництва використовуються різні макроекономічні показники та їх модифікації, які кількісно характеризують параметри економічної системи. Центральне місце в системі цих показників відводиться **валовому внутрішньому продукту (ВВП)**, який є мірилом економічної активності. За його допомогою обчислюється загальна ринкова вартість усіх кінцевих товарів і послуг, створених на території певної країни протягом певного періоду (як правило року). При обчисленні ВВП враховується тільки кінцевий продукт (вартість **проміжного продукту**, тобто вартість сировини і факторів виробництва, що спожиті у процесі виробництва, не враховуються. Для того, щоб уникнути подвійного врахування одного й того самого ж продукту).

Кінцевий продукт - це товари й послуги, куплені для споживання, а не з метою їх подальшої переробки чи продажу.

У колишньому Радянському Союзі для обчислення результатів суспільного виробництва використовувався показник сукупний суспільний продукт (ССП), який враховував тільки показники матеріального виробництва (вартість послуг не враховувалась) і вартість проміжного продукту. На відміну від ССП до ВВП включено тільки суму *валової доданої вартості (ВДВ)* - суму валового випуску за вирахуванням величини проміжного споживання. По суті, валовий внутрішній продукт (ВВП) - це сума валової доданої вартості усіх галузей і секторів економіки.

Близьким до ВВП за змістом є показник валового національного продукту (ВНП). *Валовий національний продукт* характеризує сукупну вартість кінцевих товарів і послуг, створених за певний період вітчизняними підприємствами в країні і за її межами. Валовий національний продукт підраховується за національним принципом. ВНП обчислюється як валовий внутрішній продукт і відрізняється від нього на величину, яка дорівнює сальдо розрахунків із зарубіжними країнами. У закритій економіці за відсутності зовнішніх потоків товарів і капіталів ВНП і ВВП рівні. Але в дійсності певна частина створених у країні факторних доходів (від капіталу, робочої сили і землі) може являти собою власність іноземців, тому в складі ВНП такі доходи не враховуються, але вони включаються у ВВП. Разом з тим доходи, отримані громадянами даної країни за кордоном, враховуються у ВНП, але не входять до обсягу ВВП. Відмінності між ВВП і ВНП незначні. Обчислення обсягів ВВП і ВНП не лише полегшує міжнародне зіставлення темпів і рівнів економічного розвитку різних країн, а й дає змогу поглибити макроекономічний аналіз.

Існує також низка інших взаємопов'язаних макроекономічних показників, які можуть бути розраховані на основі ВВП.

Чистий внутрішній продукт (ЧВП) - це ВВП, зменшений на величину амортизаційних відрахувань. Цей показник не враховує вартості зношених засобів виробництва.

Національний дохід (НД) можна отримати, якщо ЧВП зменшити на величину непрямих податків на бізнес (податок на додану вартість, акцизи, мито, ліцензійні платежі тощо). Національ-

ний дохід - це сукупний дохід в економіці, який отримують власники факторів виробництва: праці, капіталу, землі, підприємницьких здібностей. Національний дохід розраховується як чистий внутрішній продукт за вирахуванням податків на бізнес.

На основі національного доходу визначають *особистий наявний дохід (ОД)*. Якщо від суми національного доходу відняти внески (податки) на соціальне страхування, податок на доходи підприємств, а також прибуток, що використовується для розширення виробництва (нерозподілений прибуток підприємства) і додати трансфертні платежі, які включають виплати соціального страхування по старості, від нещасних випадків, допомогу і виплати по безробіттю, різноманітні виплати неіснуючим і непрацездатним тощо, то отримаємо суму особистого наявного доходу (ОНД). Особистий наявний дохід - це одержаний дохід, а національний дохід - це зароблений дохід.

Суттєва роль в загальній динаміці валового внутрішнього продукту (ВВП) належить наявному національному доходу (ВННД). Якщо від суми всього особистого доходу відняти всі індивідуальні податки, то одержимо так званий дохід в особистому розпорядженні домогосподарств - кінцевий показник системи національного рахунку. Він використовується на споживання та заощадження. Сума доходів в особистому розпорядженні складає *валовий національний наявний дохід (ВННД)*. Згідно з кейнсіанською трактовкою наявний дохід виражає споживацьку діяльність населення та суб'єктів господарювання. В системі національних рахунків наявний дохід визначає максимальну суму, яку домашнє господарство чи інший господарюючий суб'єкт може спрямувати на споживання та заощадження.

Використання перелічених вище макроекономічних показників в практиці прогнозування економічного розвитку країни дозволяє визначити на перспективний період основні кількісні параметри економічної системи на макrorівні і, в залежності від них, формувати напрямки державного впливу.

Перспективним надбанням практики макроекономічного аналізу є використання якісних показників розвитку національної економіки. Якісні показники є похідними від показників

обсягу і характеризують рівень ефективності використання наявних ресурсів (трудових, фінансових, матеріальних). Узагальнюючим показником ефективності є відношення результату до затрат:

- > ефективність використання трудових ресурсів обчислюється за допомогою показника *продуктивності праці*;
- > показником ефективності використання капіталу є *фондовіддачам*
- > ефективність використання матеріальних ресурсів розраховується на основі *матеріалоємності*.

Крім економічної ефективності якісною характеристикою розвитку економічної системи є *соціальна ефективність*, яка визначається рівнем розвитку людського капіталу та умовами його відтворення. Формування умов для відтворення людського капіталу, для стимулювання до отримання та примноження набутих знань, навичок, підвищення кваліфікації, реалізації творчих здібностей забезпечується зростанням загального рівня заробітної плати, інвестицій в освіту, науку, охорону здоров'я. Досвід економічно розвинутих країн, які вийшли на постіндустріальну траєкторію свого розвитку, підтверджує, що основою конкурентоспроможності на цьому етапі є інновації, а єдиним їх продуцентом та реалізатором людина, творчі та репродуктивні здібності якої і визначають якість економічного розвитку.

Структурні показники визначають головні макроструктурні пропорції розвитку національної економіки: міжгалузеві; міжрегіональні; зовнішньоекономічні; відтворювальні: між проміжним споживанням і доданою вартістю, між споживанням і нагромадженням, між заощадженнями і інвестиціями тощо. Для оцінки структури окремих елементів економічної системи показники, обчислені в абсолютних одиницях виміру (об'ємних, вартісних) подаються в порівнюваному вигляді або розраховуються як питома частка від цілого. Наприклад: структура споживчого попиту України характеризується наступними даними: товари короткострокового використання - 76,5%, товари довгострокового використання - 1,2%, послуги - 22,3%. В США відповідні показники - 14%, 32%, 54%. Структурні співвідношення промисловості України: добувна промисловість 12,8%, обробна промисло-

вість 71,0%, виробництво та розподілення електроенергії газу та води 16,2%. Прогнозування обсягів і динаміки структурних показників має за мету охарактеризувати вплив структурних змін на розвиток економічної системи.

Показники динаміки характеризують тенденції соціально-економічного розвитку. Розвиток, як відомо, не тотожний зростанню і характеризується зміною якісних і кількісних параметрів економічної системи, які визначаються за допомогою об'ємних, якісних і структурних показників. Розрахунки динаміки соціально-економічних процесів здійснюються на основі побудованих *динамічних рядів* - послідовно розташованих у хронологічному порядку значень того чи іншого показника. Застосовуються наступні показники динаміки:

Абсолютні показники:

- > абсолютний базисний приріст $Ay_b = y_t - y_x$
- > абсолютний ланцюговий приріст $Ay_a = y_t - y_{t-x}$
- > прискорення (різниця між теперішнім і минулим приростом) $A\Delta = Ay_t - \Delta y_{t-1}$

Відносні показники:

- > базисний коефіцієнт зростання (базисний темп зростання) розраховується діленням рівнів ряду на той самий рівень, який обирається за базу порівняння u_n . Частіше всього це початковий рівень $K_{ПЗрб} = y_t / y_1$
- > ланцюговий коефіцієнт зростання (ланцюговий темп зростання) розраховується діленням рівня ряду (y_t) на попередній рівень (ум) $X_{t(npj)} = y_t / y_{t-1}$
- > базисний коефіцієнт приросту виражає загальний приріст усіх рівнів часового ряду зіставлений з базисним рівнем y_1 $K_{«n_p-b} = (y_t - y_1) / y_1$
- > ланцюговий коефіцієнт приросту виражає відношення приросту сусідніх рівнів до абсолютного значення попереднього рівня $K_{, (яря)} = (y_t - y_{t-1}) / y_{t-x}$

Середні показники:

- У середня арифметична (середній рівень) $y = \sum y_i / n$

- > середній абсолютний приріст $\Delta y = (y_n - y_1) / (n - 1)$
- > середній темп зростання $f_{\text{ср}} = \sqrt[n]{y_n / y_1}$;
- > середній темп приросту $T_{\text{ср}} = T_{(зр)} - 100\%$,

де y_i - перше (як правило, базисне) значення показника в ряду динаміки;

y_t - поточне значення показника в ряду динаміки;

y_{t-1} - попереднє до поточного значення показника в ряду динаміки;

y_n - останнє значення показника в ряду динаміки;

Показники динаміки, змінюючись, відображають тенденції розвитку економічних процесів і використовуються для прогнозування соціально-економічного розвитку національної економіки та обґрунтування економічної політики.

Висновки

При прогнозуванні економічного і соціального розвитку національна економіка розглядається, як системний об'єкт, який складається з сукупності взаємодіючих між собою елементів. При цьому загальний прогноз розвитку економіки містить прогнози відносно самостійних блоків (макроекономічних показників). Зокрема Прогноз економічного і соціального розвитку України на 2008 рік містить взаємоузгоджені прогнози ВВП та окремих складових сукупного попиту (платоспроможного попиту населення, інвестицій, експорту, імпорту); динаміки розвитку окремих галузей національної економіки; рівня життя населення, доходів та цін; бюджету і платіжного балансу; ринку праці і відтворення трудових ресурсів; передумов та наслідків науково-технічного прогресу; ефективності використання природних ресурсів; зовнішньоекономічних зв'язків.

При побудові типології прогнозів враховуються різноманітні критерії. Відповідно до проблемно-цільового критерію виокремлюють прогнози пошукові і нормативні. Пошуковий прогноз має за мету визначення можливих станів об'єкта в майбутньому на основі тенденцій розвитку, які сформувалися в минулому та теперішньому. Найчастіше для цього використовується екстра-

поляція - спосіб прогнозування, який ґрунтується на попередньому вивченні розвитку об'єкта і перенесенні закономірностей його розвитку в минулому і сьогоденні на майбутнє за умови незмінності існуючих тенденцій. Нормативний прогноз передбачає визначення шляхів і строків досягнення можливих чи бажаних станів об'єкта, які приймаються за мету. Такі прогнози ґрунтуються на відборі чинників, які найбільш суттєво впливають на об'єкт прогнозування і визначенні кореляції між цими чинниками.

За різноманітними критеріями виокремлюють наступні види прогнозів: поточні, коротко-, середньо-, довгострокові і далекоглядні; пасивні і активні; варіантні і інваріантні; глобальні, локальні, структурні, комплексні, прості й складні.

Важливим теоретичним завданням прогностики є розробка сукупності методів прогнозування, які дозволяють* зробити висновок з певною імовірністю стосовно майбутнього розвитку об'єкта. Залежно від принципу дії методи прогнозування розподіляються на фактографічні і експертні. Фактографічні методи ґрунтуються виключно на фактичному матеріалі, конкретних даних, які детально характеризують зміни в часі ознак об'єкта. Фактографічні методи передбачають формалізацію об'єкта прогнозування у вигляді графіка, формули, економетричної моделі. Експертні методи прогнозування - ґрунтуються на попередньому зборі інформації та її обробці, а також на накопиченому досвіді, інтуїції, знаннях закономірностей перебігу подій експертів, які висловлюють свої судження щодо поставленої задачі. Експертні і формалізовані методи взаємно доповнюють один одного і комбіновано використовуються в практиці прогнозування розвитку національної економіки.

Облік і аналіз економічних процесів на макрорівні, здійснюється на основі використання системи показників. З 1992 року в Україні застосовується уніфікована міжнародна системи обліку і аналізу економічних процесів - система національних рахунків (СНР). СНР побудовано у вигляді певного набору рахунків та балансових таблиць, що характеризують результати економічної Діяльності, структуру економіки, найважливіші зв'язки в національному господарстві.

В сучасній системі національного рахівництва використовуються різні макроекономічні показники та їх модифікації, які кількісно і якісно характеризують параметри економічної системи. Серед них:

- > показники, що визначають кількісні параметри;
- > показники, за допомогою яких відображуються якісні характеристики національної економіки;
- > структурні показники розвитку економічної системи;
- > показники динаміки.

Дані показники відображають тенденції розвитку економічних процесів і використовуються для прогнозування соціально-економічного розвитку національної економіки та обґрунтування економічної політики.

Питання для самоперевірки

1. Дайте класифікацію макроекономічних прогнозів.
2. Опишіть пошуковий прогноз.
3. В чому сутність нормативного прогнозування?
4. Які показники є основою довгострокового прогнозування?
5. Дайте характеристику експертних методів прогнозування.
6. Які умови застосування фактографічних методів прогнозування?
7. В чому принципові відмінності між системою балансу народного господарства, запровадженою в СРСР в 20-ті роки ХХ ст., і сучасною системою національних рахунків?
8. Чим відрізняються ВВП і ВНП?
9. Які показники використовуються при аналізі тенденцій соціально - економічного розвитку?
10. Охарактеризуйте якісні показники розвитку національної економіки.

Проблеми для обговорення

1. В якому випадку застосовуються експертні і фактографічні методи прогнозування? Які з них формують більш вірогідний прогноз?

2. Чому більшість формалізованих методів не застосовуються в практиці макроекономічного прогнозування?
3. Чи можна застосовувати некаузальні методи прогнозування при кардинальній зміні тенденції розвитку або наявності біфуркації?
4. Які показники характеризують якість економічного зростання?
5. Які макроекономічні показники можуть бути введені до складу комплексного прогнозу економічного і соціального розвитку?
6. Проаналізуйте принципи відображення економічних процесів в системі національних рахунків.

ЛІТЕРАТУРА

1. Глівенко С.В., Соколов М.О., Теліженко О.М. Економічне прогнозування: Навчальний посібник. - Суми, 2001. - 207 с.
2. Кравченко Ю.И., Циба Г.Е. Прогнозирование и планирование макроэкономики: Учеб. пособие.- Кременчуг, 1997. — 189 с.
3. Льюис К.Д. Методы прогнозирования экономических показателей. - М.: Ф-сы и ст-ка, 1986.
4. Методичні рекомендації з прогнозування основних макроекономічних показників. - К.: Мінекономіки У., НДЕІ, 1998.
5. Основні показники що використовуються при розробці прогнозу ек. і соц. розвитку України (суть, взаємозв'язки, методи розрахунків). - К.: НДЕІ Мінекономіки України, 1996. - 91 с.
6. Панасюк Б.Я. Прогнозування та регулювання розвитку економіки. - К.: Поліграфкнига, 1998. - 304 с.
7. Пашута М.Т., Калина А.В. Прогнозування та макроекономічне планування: Навч.посібник. - К.: МАУП, 1998. - 192 с.
8. Планування та прогнозування в умовах ринку. - Навч. посібник / Під ред. Воронкової В.Г. - Київ: Професіонал, 2006. - 608 с.

9. Прогнозирование и планирование в условиях рынка: Учеб. пособие / Под. ред. Морозовой Т.Г., Пикулькина А.В. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 1999. - 318 с.

10. Рабочая книга по прогнозированию / Отв. ред. И.В. Бестужев-Лада. - М.: Мысль, 1982. - 430 с.

11. Равікович Є.І., Присенко Г.В. Макроекономічне прогнозування: Навч. посібник. - К.: КНЕУ, 2002. - 172 с.

12. Симонова М.Д. Система национальных счетов: Учеб. пособие. - М.: МГИМО, 1997. - 87 с.

13. Холден К., Піл Д.А., Томпсон Дж.Л. Економічне прогнозування: Вступ. - К.: Інформтехніка - ЕМЦ, 1996.

Частина II **ФУНКЦІОНУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ**

Розділ 9 **ХАРАКТЕРИСТИКА ЕКОНОМІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ**

9.1. Зміст та значення економічного потенціалу

9.2. Природно-ресурсний потенціал України

9.3. Людський потенціал економічного розвитку

9.4. Науково-технологічні та інформаційні чинники економічного розвитку

9.5. Фінансовий потенціал

9.1. Зміст та значення економічного потенціалу

Забезпечення сталого економічного зростання на основі найефективнішого та збалансованого використання потенціалу національної економіки є одним з головних важелів зміцнення позитивних тенденцій у соціально-економічному розвитку України. Рациональне використання природних ресурсів, провадження належної соціальної політики, створення передумов для науково-технічного розвитку країни, розроблення дієвих механізмів та організаційних форм залучення робочої сили до системи господарських відносин створюють необхідні передумови для побудови конкурентоспроможної моделі економіки в Україні та її ефективної інтеграції до світового простору.

Економічний потенціал (від лат. *potentia*- „сила”, „можливість”) - це сукупність передумов, факторів та засобів, здатних забезпечити економічне зростання та підвищення на цій основі рівня і якості життя населення. Економічний потенціал містить природні, економічні та соціальні складові та передбачає збалансоване використання всіх ресурсів.

Потенціал національної економіки формується у взаємодії двох груп факторів, що його визначають. Перша - це *традиційно економічні фактори* (природно-ресурсний, людський, виробничий потенціал, стан ринкового середовища, система управління економікою тощо), які містяться в офіційній статистиці.

Друга група факторів також характеризує здатність економічної системи до зростання і об'єднує передусім *неекономічні*, та-

кі як рівень довіри населення до процесів економічного розвитку, ступінь впевненості у власних діях та можливостях, рівень актуалізації „економічного інтересу" тощо. Ці показники неможливо визначити за допомогою методів статистики, вони носять скоріше соціально-психологічний характер. Проте саме нееконімічні фактори починають відігравати провідну роль при аналізі економічного потенціалу країни, її конкурентоспроможності та інвестиційної привабливості у сучасному світі.

Основними складовими економічного потенціалу країни є: природно-ресурсний потенціал, людський потенціал, фінансовий потенціал, науково-технологічний та інформаційний потенціали.

Базовою складовою економічного потенціалу країни є природно-ресурсний потенціал. Він відіграє важливу роль при формуванні основної спеціалізації національної економіки країни в рамках світової господарської системи.

***Природно-ресурсний потенціал (ПРП)** - це сукупність природних умов і ресурсів, які впливають на економічну діяльність та можуть бути використані у процесі виробництва економічних благ. Як правило, більшість вітчизняних вчених трактують природно-ресурсний потенціал як запас вже досліджених, розвіданих природних ресурсів, включаючи природні умови — географічне положення, рельєф, клімат.*

У складі ПРП потрібно виділяти екологічний потенціал, оскільки екологічна ситуація в країні визначає можливості розвитку і розміщення продуктивних сил та рівень сприятливості території для проживання та життєдіяльності людей.

Окремо потрібно говорити про геополітичний потенціал національної економіки. Геополітичний потенціал України визначається її географічним, природним, соціально-економічним положенням, спроможністю реалізувати статус країни як геополітичного центру на перетині осей Схід - Захід, Північ - Південь. Україна завдяки своєму вдалому географічному розташуванню та наявним ресурсам здатна відігравати важливу роль у взаємодії континентальної та морської, а також християнської та мусульманської цивілізацій.

Роль та значення ПРП в сучасному економічному розвитку визначається двома протилежно діючими тенденціями. По-

перше, посилює свою актуальність економічний закон обмеженості ресурсів та об'єктивної необхідності ефективного використання їх. По-друге, відбувається розширення ресурсної бази економічного розвитку за рахунок нових, штучних матеріалів, зокрема, генетично-модифікованих, клонованих рослинних та тваринних організмів тощо. Це частково вирішує проблеми сучасного економічного розвитку, наприклад, забезпечення продовольством. Разом з тим, цілковита невизначеність впливу зазначених ресурсів на здоров'я населення обумовлює підвищений споживчий попит на незмінну, екологічну чисту продукцію, що ще раз актуалізує важливу роль та значення природно-ресурсного потенціалу в сучасному економічному розвитку.

На сучасному етапі розвитку країни дедалі більшого значення і пріоритетності у складі економічного потенціалу регіонів набуває людський та трудовий потенціали країни. Ці поняття характеризуються через чисельність населення, режим його відтворення, статеву-вікову структуру, особливості системи розселення, рівень урбанізації, рівні освіти та професійної кваліфікації, доходів та витрат, життєвий рівень населення, забезпеченість соціальними послугами тощо.

***Трудовий потенціал** - це сукупна чисельність громадян працездатного віку, які за певних ознак (стан здоров'я, психологічні особливості, освітній, фаховий та інтелектуальний рівні, соціально-етнічний менталітет) здатні та мають намір проводити трудову діяльність.*

Економічна наука все більше уваги приділяє формуванню ефективного трудового потенціалу країни, віддаючи таким чином належне зростаючій ролі людини в сучасному економічному прогресі, визнаючи її новаторські здібності як основну рушійну силу суспільного поступу. За сучасних умов інтелект людини, її знання та Досвід складають якісну основу категорії „праця" як фактора економічного зростання. Основу сучасного п'ятого технологічного Укладу складає принципово новий тип виробничого ресурсу - інтелектуальний ресурс, основними характеристиками якого є високоефективність, мобільність, невичерпаність і регенеративність.

Перехід України до інформаційного суспільства зумовлює зростання ролі людського потенціалу як головного ресурсу, мети

і критерію соціально-економічного розвитку. **Людський потенціал** - це сукупні здібності та уміння індивідів (вроджені, набуті або ж втрачені) до інтелектуальної; творчої, розумової, економічної, культурної діяльності з метою індивідуального та суспільного розвитку.

Людський потенціал стає базисом побудови інноваційної економіки та створення новітніх факторів виробництва - знань та інформації. Ефективне використання людського потенціалу, особливо творчих здібностей людини, дозволяє якісно покращувати процес виробництва товарів та послуг, підвищувати рівень конкурентоспроможності національної економіки та покращувати умови життя населення. Людський потенціал є пріоритетним компонентом економічного потенціалу країни, величина якого в основному ним і визначається, оскільки людина є і споживачем економічних благ, і активним їх творцем.

Науково-технологічний потенціал - це сукупна можливість економіки генерувати об'єктивні знання, що результатуються у кількісних та якісних характеристиках винаходів та нововведень, які безпосередньо пов'язані із створенням нової техніки і технології, використанням предметів праці, нових джерел енергій, розробкою нових науково-технічних проектів і програм.

Науково-технологічний потенціал, що визначає здатність економіки до інноваційної діяльності, є панівним чинником формування конкурентоспроможності країни, адже саме інновації дозволяють створити стратегічні переваги у найбільш конкурентних сферах. Спроможність ефективно використовувати інновації є найбільш дієвим інструментом підвищення **продуктивності** праці та залучення іноземних інвестицій.

Інформаційний потенціал - це сукупність обсягів інформаційних ресурсів, інформаційної техніки і технологій для створення власних і збирання, накопичення, обробки і використання різноманітних форм інформації для задоволення відповідних потреб суспільства.

Здатність акумулювати та ефективно використовувати інформацію грає важливу роль у сучасних міжнародних відносинах. Високорозвинені країни намагаються сконцентрувати всі наявні

інформаційні ресурси у своїх руках, що призводить до нерівномірного розподілу інформації та можливостями доступу до неї у розвинених країнах і у країнах, що розвиваються. Тому розвиток інформаційного потенціалу національної економіки дозволить прискорити та якісно покращити процес інтеграції України до світового господарства.

Фінансовий потенціал країни - це сукупність грошових фондів підприємств, громадян, держави. Він включає як наявні фінансові ресурси суб'єктів господарювання, домогосподарств та кошти бюджетів, так і резерви, що не використовуються в даний період, але можуть бути залучені до суспільного виробництва за певних умов.

Отже, економічний потенціал країни потребує гармонійного та збалансованого використання природних, людських, наукових, інформаційних та фінансових ресурсів держави, що дозволить забезпечити стабільний економічний розвиток, посилити рівень національної конкурентоспроможності та сприяти ефективній інтеграції до світового господарства.

9.2. Природно-ресурсний потенціал України

Україна має значний природно-ресурсний потенціал і сприятливі кліматичні умови для проживання та господарської діяльності населення на всій території держави. Головними складовими природно-ресурсного потенціалу нашої держави є земельні, мінерально-сировинні та рекреаційні ресурси. Крім того, важливе економічне та екологічне значення мають водні, лісові та інші види ресурсів.

Найбільшим природним багатством України є земельні ресурси. Земля - один з найбільш універсальних природних ресурсів, необхідний для всіх галузей господарства. Особливості земельних ресурсів полягають в тому, що їх не можуть замінити жодні інші ресурси, і вони повинні використовуватися там, де знаходяться.

Земельний фонд України характеризується високими біопродуктивними властивостями. Масиви українських чорноземних Фунтів складають значну частину світових ресурсів загалом. На початок 2006 р. земельний фонд України становив 60,3 тис. га, з

яких 42,9 тис. га - сільськогосподарські угіддя¹. Водночас незбалансована сільськогосподарська діяльність, зокрема надзвичайно високий рівень розораності земель, використання недосконалих технологій, негативний вплив промисловості та транспорту, забруднення радіонуклідами внаслідок Чорнобильської катастрофи формують стійку тенденцію деградації земельних ресурсів.

Мінерально-сировинна база України включає близько 20010 родовищ і проявів 113 корисних копалин, з яких близько 8 тис. родовищ із 97 видами мінеральної сировини, що мають промислове значення². У вартісному виразі розвідані протягом другої половини ХХ століття запаси цих родовищ оцінюють у 7,5 трлн. дол. США. До промислового освоєння залучено 40-75% розвіданих запасів основних видів корисних копалин. Запаси залізних руд складають понад 14% загальносвітових запасів цих мінералів, марганцевих - понад 43%. Україна посідає провідні місця за запасами титану, цирконію, урану, літію, графіту, каоліну, вогнетривких глин, сірки, калійних солей, декоративного каменю тощо. Водночас недостатніми є власні запаси і видобуток нафти та газу, які забезпечують потреби економіки відповідно на 10% і 20%.

Створений на такій сировинній базі мінерально-сировинний комплекс України є однією з найвагоміших складових національної економіки. В Україні видобувається близько 5% світового обсягу мінерально-сировинних ресурсів, гірничовидобувна промисловість щороку випускає продукції на 25-28 млрд. дол. США (за світовими цінами)³.

Запаси паливних ресурсів характеризуються різким переважанням у їхній структурі твердих видів палива: кам'яного вугілля, горючих сланців і торфу та дефіцитом рідких і газоподібних вуглеводів. Вугілля видобувається у трьох вугільних басейнах -

у Донецькому, Львівсько-Волинському (кам'яне вугілля) і Дніпровському буровугільному.

Дуже гострими нині є проблеми екологічної рекультиваци бiльшостi гiрничодобувних районiв, що сформувалися внаслідок екстенсивного розвитку галузей промисловості та ресурсомістких технологій. Як наслідок, потребують вирішення екологічні проблеми, що пов'язані з накопиченням величезних обсягів виробничих відходів, значним навантаженням на навколишнє природне середовище, порушенням стійкості геологічного середовища тощо.

Таким чином, мінерально-сировинна база України має значний економічний потенціал та спроможна забезпечити подальший розвиток національної економіки. Найважливішими завданнями на цьому шляху є забезпечення розвитку геологорозвідувальних робіт, збалансованої реструктуризації розвинених гірничодобувних регіонів та формування нових підходів з використанням новітніх геолого-економічних моделей та комплексного моніторингу надр.

За запасами водних ресурсів у розрахунку на одиницю площі й на одного жителя Україна посідає одне з останніх місць в Європі, до того ж водні ресурси розподілені по території дуже нерівномірно. Так, найкраще забезпечені водою Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська області, найгірше - південні області України. На півдні та сході країни проблеми водопостачання вирішуються за рахунок використання транзитного стоку, але це вимагає величезних коштів на будівництво каналів і водогонів, попередню очистку та перекидання води.

Україна належить до малолісних та лісодефіцитних країн. Площа лісів на її території становить 10,8 млн. га, у т.ч. землі, вкриті лісовою рослинністю - 9,4 млн. га із загальним запасом Деревини 1,74 млрд. куб. м. Найбільші лісові масиви сконцентровані у Поліссі (Житомирська, Рівненська, Київська, Чернігівська, Волинська області) та Українських Карпатах (Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Чернівецька області). Вкрай недостатня площа лісових угідь у Миколаївській, Запорізькій, **Херсонській**, Дніпропетровській, Одеській, Кіровоградській, **Донецькій** та Полтавських областях.

¹ Статистичний щорічник України за 2005 рік. - Державний комітет статистики України / За ред. О.Г. Осауленка, 2006 р. - С. 526.

² Кваснюк Б. Рента і рентні відносини в Україні // Економічна теорія. - 2004. - №1.-С. 9.

³ Стратегія економічного та соціального розвитку України (2004-2015 роки) „Шляхом європейської інтеграції” / А.С. Гальчинський, В.М. Геєць та ін.; Най-ін-т стратег. дослідж.; Ін-т екон. прогнозування; Мін-во економіки та з питань европ. інтеграції України. - К.: ЮЦ Держкомстату України, 2004. - С. 68.

Сприятливі природнокліматичні умови забезпечили Україні потужний рекреаційний потенціал. У багатьох регіонах наявні мінеральні води, лікувальні грязі, інші об'єкти лікувально-рекреаційного значення. Крім того, значним рекреаційним потенціалом володіють також окремі сільськогосподарські ареали зі збереженими природними ландшафтами та можливостями виробництва екологічно чистих продуктів харчування. Ці ареали можуть стати територіями розвитку так званого сільського туризму, який сьогодні користується популярністю в європейських країнах.

Україна має значні можливості для динамічного розвитку туристичної та рекреаційної галузі, розширення міжнародного співробітництва в цій сфері, надання туристично-рекреаційних послуг. Наявність значної кількості історико-культурних об'єктів є основою для розвитку міжнародного туризму. Однак наявний потенціал реалізується недостатньо, відсутня повноцінна державна політика розвитку вітчизняного туризму, підвищення його економічної ефективності та пізнавальної цінності.

Ще однією важливою складовою природно-ресурсного потенціалу національної економіки є геополітичний ресурс. З 25 регіонів України більшість мають сухопутний кордон із сусідніми країнами. Географічне розташування України обумовило проходження її територією великої кількості транзитних потоків та наявність розвинутої транспортної інфраструктури. Це створює сприятливі умови для розвитку прикордонного співробітництва.

Проте значна територія країни внаслідок інтенсивного та нерационального природокористування характеризується складною екологічною ситуацією: умовно чистих територій залишилося дуже мало, кількість забруднених територій невпинно зростають. Крім того, понад 1% площі України відносять до території екологічного лиха та екологічної катастрофи (тридцяти кілометрова зона Чорнобильської АЕС та причорноморські райони інтенсивного зрошення).

Отже, для забезпечення раціонального та ощадливого використання природних ресурсів, перетворення природно-ресурсного потенціалу на дієвий чинник розвитку країни необхідно:

- > провести інвентаризацію та оцінювання природних ресурсів з точки зору нинішнього та перспективного використання;
- > вивести з експлуатації чи створити належний рівень безпеки, особливо екологічно небезпечних об'єктів;
- > стимулювати запровадження екологічно чистих та ресурсозберігаючих технологій;
- > запровадити жорсткі економічні важелі щодо зменшення негативного впливу виробничих об'єктів на забруднення навколишнього середовища;
- > сприяти розвитку рекреаційно-оздоровчої та туристичної інфраструктур, відновленню пам'яток історико-культурного значення тощо.

9.3. Людський потенціал економічного розвитку

Людський потенціал є основним стратегічним ресурсом і головним чинником економічного зростання сучасної України та її регіонів. Досвід економічно розвинених країн свідчить про вирішальне значення саме людського капіталу, якості робочої сили і мотивації ефективної праці.

На сучасному етапі розвитку національної економіки Україна значно поступається за рівнем розвитку людського капіталу розвиненим країнам. Це проявляється, перш за все, у низькій якості життя населення. Так, за індексом якості життя Україна у 2008 році посіла 62 місце серед 192 держав світу, що відповідає рівню якості життя таких країн, як Парагвай, Македонія, Тайвань, Болівія, Намібія, Гренада та Кайманові острови¹. Низьким залишається рівень розвитку охорони здоров'я (72 місце), існують невирішені проблеми у сфері захисту навколишнього середовища (74 місце) та дотримання прав та свобод громадян (75 місце), що негативно впливає на якість життя населення.

У „Звіті ООН про людський розвиток 2007-2008” Україна зайняла 76 місце серед 177 прорангованих держав та потрапила до групи країн з середнім рівнем розвитку людського потенціалу.²

² Quality of Life Index 2008 // <http://www.il-ireland.com/il/qofl2008/#Ukraine>.
Human Development Report 2007/2008 // <http://hdr.undp.org>.

Протягом 1990-2000 рр. в Україні спостерігалася стійка тенденція до зменшення значення індексу розвитку людського потенціалу (з 0,809 у 1990 р. до 0,761 у 2000 р.), і лише у 2005 р. величина даного показника почала підвищуватися (0,788). Це пов'язано, перш за все, із трансформаційним періодом національної економіки та суттєвим скороченням видатків держави на охорону здоров'я, освіту, різні соціальні програми, що призвело до погіршення рівня та якості життя населення.

Основною проблемою розвитку людського потенціалу в Україні є, по-перше, масштабна депопуляція населення з погіршенням якісних характеристик людського потенціалу. За даними Держкомстату, протягом 1991-2007 рр. населення країни скоротилося з 51,94 до 46,37 млн. осіб, або на 10,7%, рівень смертності стійко продовжує перевищувати рівень народжуваності. Крім того, щорічно національна економіка зазнає значних міграційних втрат населення продуктивного віку та високого професійно-кваліфікаційного рівня. Зі різними оцінками від 2 до 7 млн. українців здійснюють трудову міграцію за кордоном.

Іншою проблемою, що пов'язана з ефективністю використання людського потенціалу України, є процес старіння робочої сили - частка осіб старшого віку (45 років і старших) у складі населення поступово зростає: з 37% у 1995 р. до 42% у 2007. Це ускладнює підготовку та перепідготовку робочої сили. Негативним залишається показник середньої очікуваної тривалості життя при народженні (чоловіки - 62,5 роки, жінки - 74 роки) та стан здоров'я населення (близько двох третин населення хворіють впродовж 12 місяців).

Викликає занепокоєння падіння показників шлюбності та різке збільшення частки позашлюбних народжень, особливо у сільській місцевості, що пов'язано з низьким рівнем розвитку людського потенціалу та призводить до негативних соціально-економічних наслідків. Питома вага позашлюбних народжень зросла з 13,2% у 1995 р. до 21,4% у 2007 р. Основна частка позашлюбних народжень (понад 70%) припадає на жінок у репродуктивній віковій групі 20-34 роки, що за умови збереження існуючих темпів поширення позашлюбності може призвести ДО того, що кожна третя дитина в Україні буде народжена **поза**

іллюбом. Враховуючи високий рівень розлучень населення, це означатиме появу низки нових соціальних проблем, вирішення яких потребуватиме значних додаткових фінансових ресурсів та відповідних заходів органів державного управління, пов'язаних із вихованням дітей у неповних сім'ях.

Важливим індикатором рівня життя населення та розвитку людського потенціалу» вважається стан сфери зайнятості в країні. На 01.01.2008 р. рівень зареєстрованого безробіття в Україні становив 2,3% (за методологією МОП - 6,4%), що приблизно відповідає показникам розвинених країн. Крім того, Державна служба зайнятості України систематично реєструє вакантні робочі місця. Так, протягом 2007 року було зареєстровано 2,2 млн. вакансій.¹ Найбільший попит на працівників спостерігається у будівництві, на підприємствах торгівлі, з ремонту автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку, у переробній промисловості. Проте більшість вакансій є низькооплачуваними, тому так і залишаються незайнятими. В Україні спостерігається тенденція знецінення людського потенціалу, що стає одним із головних чинників різкого зниження продуктивності праці та виїзду економічно активного населення закордон.

Отже, Україна поступово втрачає національний інтелектуальний потенціал, сьогодні рівень професійно-освітньої підготовки української робочої сили поступається відповідним показникам більшості країн Європи. З метою поліпшення такої ситуації необхідно проводити послідовну та комплексну державну політику розвитку людського потенціалу. Зокрема, зусилля органів влади мають бути спрямовані на створення належних умов для повноцінного відтворення робочої сили, її професійно-інтелектуального розвитку, необхідно впровадити ефективну систему стимулів до праці, у т.ч. через матеріальне заохочення, забезпечити безпечні умови праці і життя, а також реалізацію соціальних гарантій зайнятого і незайнятого населення в умовах формування конкурентоспроможної моделі економіки.

Державна служба зайнятості // http://www.dcz.gov.ua/control/uk/publish/article?artId=86124&cat_id=3722603

9.4. Науково-технологічні та інформаційні чинники економічного розвитку

Економічне зростання України та підвищення рівня національної конкурентоспроможності можливе лише при переході на інноваційну модель розвитку, в якій головну роль відіграють наукові надбання та їх технологічне застосування.

Інноваційна модель економічного зростання передбачає реалізацію передусім базових інновацій, здатних надати можливість країні чи регіону посісти лідируючі позиції в певному секторі світового ринку і залучити необхідні ресурси для виробництва товарів та послуг. Українська економіка за період суспільної трансформації значною мірою втратила інноваційні передумови зростання. Так, Україна входить до п'ятірки країн, які володіють найпередовішими аерокосмічними технологіями: з 22 базових технологій ракетно-космічної галузі вона володіє 17. Частка ж вітчизняної наукоємної продукції на світовому ринку високотехнологічної продукції становить 0,05-0,1%.

Сьогодні понад 90% продукції, яка виробляється в Україні, не має сучасного науково-технічного забезпечення, що позначається на конкурентоспроможності і рентабельності більшості вітчизняних товарів. Фінансовий стан більшості виробництв не дозволяє їм впроваджувати нові технології, утримувати висококваліфікованих фахівців. За експертними оцінками, через недовикористання сучасних досягнень науки і технології у виробництві Україна втрачає щорічно 10 млрд. доларів США.

За офіційним даними Держкомстату, у 2007 р. інноваційною діяльністю в промисловості України займалися 1472 підприємства, або 14,2% загальної їх кількості, у 2006 р. - 1118, або 11,2%, у 2005 р. - 1193, або 11,9%. У країнах Європейського Союзу, наприклад, частка інноваційно активних підприємств становила у 2006 р. у середньому 42%: Німеччина (65%), Австрія (53%), Данія (52%), Швеція (50%), Румунія (20%), Латвія (18%), **Болгарія** (16%).* Найбільш активна інноваційна діяльність здійснюється в Україні на підприємствах обробної промисловості, зокрема, на

підприємствах з виробництва коксу та продуктів нафтопереробки (33,3% загальної кількості промислових підприємств), машинобудування (23,3%), хімічної та нафтохімічної промисловості (21,6%), а також металургійного виробництва та виробництва готових металевих виробів (15,0%).

Питома вага реалізованої інноваційної продукції в промисловості є незначна та знаходиться на рівні 6,7%. Частка виконаних науково-технічних робіт у валовому внутрішньому продукті щорічно скорочується і становила у 2007 р. менше 1%. У той же час найрозвиненіші країни світу забезпечують приріст свого ВВП на 85-90% за рахунок виробництва та експорту високотехнологічної наукоємної продукції.

Головними перешкодами на шляху розгортання інноваційних процесів в національній економіці є такі:

- > відсутність стратегії розвитку національної інноваційної системи та незначні обсяги фінансування програм. У 2007 р. на виконання державної програми про фінансову підтримку інноваційних та інвестиційних проектів було передбачено 144,8 млн. грн. У той же час, за даними Євростату, у країнах ЄС обсяги фінансування інноваційних проектів у 2006 р. коливалися у межах від 28 млн. євро (Мальта) до 58,2 млрд. євро (Німеччина).
- > обмежене фінансування науки та використання інновацій у виробництві. Згідно чинного законодавства, на освіту має витрачатися не менш, ніж 10% від ВВП, а фактично витрачається від 4 до 5,6% ВВП; на НДДКР необхідно виділяти 1,7% від ВВП, а фактично вкладається 1,37% ВВП. Фінансування інноваційної діяльності має в 10 разів і більше перевищувати витрати на НДДКР, а фактичне співвідношення цих витрат в Україні - 1:1,15.
- > низька зацікавленість українського бізнесу в наукових розробках, відсутність власних коштів. У країнах з інноваційними моделями економіки основний масив науково-технічних розробок зосереджується саме у підприємницькому секторі, головним чином у приватному, зокрема, у країнах ЄС частка таких досліджень і розробок становить близько 55%, у Японії - 76,1%, у США - 64%. В Україні

¹ http://epp.eurostat.ee.europa.eu/portal/page?_pageid=0,1136250,045572552&_dad=portal&_schema=PORTAL

основним джерелом фінансування НДДКР залишаються кошти державного бюджету.

При незадовільній ситуації щодо продукування інновацій Україна демонструє високі показники за рівнем професійної підготовки наукових кадрів. Це зумовлено тим, що, по-перше, за роки незалежності в Україні істотно зросла мережа закладів, що здійснюють підготовку наукових⁴ кадрів. По-друге, кількість фахівців із науковим ступенем в національній економіці зростає і становила у 2007 р. 12,8 тис. докторів наук та 74,2 тис. кандидатів наук. Проте, низький рівень заробітної плати науковців спричинює відтік з країни молодих талановитих вчених до розвинених країн світу (Німеччини, США, Великобританії, Австрії), де діють спеціальні програми залучення перспективних вчених із Східної Європи, в тому числі і з України. Таким чином, Україна поступово втрачає головну конкурентну перевагу у сучасному світі - висококваліфіковані людські ресурси.

Інформаційний потенціал країни відіграє важливу роль при побудові інноваційно спрямованої та конкурентоспроможної моделі економіки. На сьогоднішній день за рівнем комп'ютеризації та доступу до всесвітньої мережі Internet Україна суттєво поступається високорозвинутим країнам світу. Кількість персональних комп'ютерів на 100 жителів в Україні становить 2,8, у той час як в Німеччині цей показник складає 48,5, в Японії - 54,1, в США - 76,2, Росії - 13,2.* Доступ до інформації у всесвітній мережі Internet мали у 2005 р. 4,56 млн. українців, 37,5 млн. німців, 85,29 млн. японців, 197,8 млн. американців та 21,8 млн. росіян.

Величина обсягу патентів, які отримала країна, та тих, які використовуються в економіці, також свідчить про стан розвитку інформаційного потенціалу національної економіки. Згідно офіційних даних ООН, у 2001 р. українським винахідникам було видано 11 670 патентів, загалом в економіку було **впроваджено** 22 742 нових технологій та винаходів. У високорозвинутих країнах світу показник впровадження патентів в економіку перевищує кількість отриманих країною патентів в декілька разів: у

Німеччині - в 7,7 рази (48 207 проти 371 903), у Японії - в 8,9 рази (121 742 проти 1 078 611), у **США** - 8,4 рази (166 038 проти 1387 548).

Для подолання критичних відставань України від високорозвинених країн світу та побудови сучасної моделі економіки **пріоритетом** держаної політики має стати розвиток національної **інноваційної** системи. **Серед** основних напрямів інноваційної **політики** держави можна виділити такі:

- > розроблення національної стратегії побудови інноваційної моделі економіки, яка б базувалася на реальних показниках економічного потенціалу країни та передбачала чіткий перелік заходів, які необхідно здійснити, їх джерела фінансування та процедуру моніторингу досягнутих результатів;
- > визначення пріоритетних галузей технологічного прориву з метою налагодження виробництва продуктів, конкурентоспроможних як на внутрішньому, так і зовнішньому ринках;
- > створення сприятливих інституційних умов для новаторів та підприємців;
- > залучення прямих іноземних інвестицій у середньо- та високотехнологічні види діяльності, енергозбереження;
- > розвиток науково-технологічного співробітництва з іншими країнами у створенні висококонкурентних продуктів (авіаційно-космічні технології, нанотехнології, біотехнології, комп'ютерне програмування тощо);
- > проведення конкурсів щодо державного фінансування високотехнологічних проектів;
- > інтеграція наукових, промислових та фінансових структур і створення на їх основі наукомістких корпорацій, які об'єднували б **науково-конструкторські** та виробничі підприємства із однорідною діяльністю;
- > підтримка участі українських науковців у інноваційних програмах **ЄС, США, Китаю** та інших країн, що інтенсифікували свій розвиток за рахунок інноваційної складової тощо.

¹ <http://dataun.org>

9.5. Фінансовий потенціал

Фінансовий потенціал України включає фінансові ресурси суб'єктів господарювання, домогосподарств та кошти державного та місцевих бюджетів.

Вагому частину фінансового потенціалу країни складають кошти державного та місцевих бюджетів, які спрямовуються на виконання соціально-економічних функцій держави у регіонах України. Бюджет - це система грошових відносин, яка виникає між державою, з одного боку, і підприємствами, організаціями та населенням, з іншого, з метою формування та використання централізованого фонду грошових ресурсів для задоволення суспільних потреб. Іншими словами, це щорічний баланс надходжень і видатків, який розробляють державні органи для активного впливу на економічний процес та підвищення його ефективності.

Кошти державного та місцевих бюджетів спрямовуються на фінансове забезпечення органів державного управління, оборони, виконання соціальних гарантій держави, охорону навколишнього середовища тощо. Найбільшу питому вагу у загальному обсязі видатків бюджетів усіх рівнів в Україні становлять поточні видатки (оплата праці працівників бюджетних установ та нарахування, медикаменти, продукти харчування, оплата комунальних послуг та енергоносіїв, поточні трансферти населенню) - більше 80%. При цьому на капітальні видатки, що сприяють економічному зростанню держави, припадає менше 20%.

Крім того, кошти, що спрямовуються на придбання основного капіталу та реалізацію інвестиційних проектів, використовуються досить часто неефективно та несистемно. Це проявляється, передусім, у наявності великої кількості різноманітних інвестиційних програм, що призводить до значної розпорошеності бюджетних коштів. Як наслідок, збільшується кількість довгобудів в країні, багато соціально-економічних реформ носять половинчастий характер, оскільки вимагають стабільного фінансування протягом декількох бюджетних періодів, що досить важко гарантувати при наявному бюджетному періоді (один рік).

Іншою складовою фінансового потенціалу країни є фінанси населення, або домогосподарств. Це грошові фонди, які утворюються у жителів країни з надходжень, отриманих від трудової, господарської та іншої діяльності і які спрямовуються на примноження їх власності та підвищення добробуту. Вони виражають сукупність грошових відносин, що виникають навколо акумуляції й використання заощаджень, страхових та пенсійних фондів для потреб нагромадження й розвитку соціальної інфраструктури.

Фінансові ресурси підприємств - також важлива складова фінансових ресурсів країни. Фінансовими ресурсами підприємств є сума коштів, що перебуває в їх розпорядженні, спрямовується в основні та оборотні засоби підприємств та забезпечує їх виробничо-господарську діяльність. Визначальну роль у формуванні фінансових ресурсів підприємств відіграють власні кошти, котрі покривають значну частину витрат, а також можуть слугувати забезпеченням отриманих кредитів. Бюджетні асигнування і надходження з цільових та централізованих фондів виконують допоміжну роль, а збалансування потреб у фінансових ресурсах здійснюється за допомогою кредиту. Обсяги інвестицій в основний капітал за джерелами фінансування у 2004-2007 рр. наведено в табл. 9.1.

Таблиця 9.1.

Обсяги інвестицій в основний капітал за джерелами фінансування у 2004-2007 рр.,%

Джерела фінансування	2004	2005	2006	2007
Кошти державного та місцевих бюджетів	15,2	9,7	9,8	9,5
Власні кошти підприємств та організацій	61,7	57,4	57,8	56,5
Кошти іноземних інвесторів	3,6	5,0	3,7	3,5
Кошти населення на індивідуальне житлове будівництво та будівництво власних квартир	3,4	3,3	9,7	9,7
Кредити банків та інших позик	7,6	14,8	15,5	16,6
Щоджерела фінансування	8,5	9,8	3,5	4,2
Всього	100	100	100	100

З метою подальшого нарощування фінансових ресурсів підприємств, а через них - країни у цілому, економічна політика

держави має включати заходи щодо оптимізації системи оподаткування та зменшення податкового тягара для суб'єктів господарювання, оскільки значне податкове навантаження підприємницької діяльності провокує перехід їх в тінь.

Окремим напрямком сприяння нарощуванню фінансових ресурсів підприємств є надання податкових пільг. На сучасному етапі в Україні податкові пільги класифікуються так: зниження податкових ставок в окремих галузях економіки і видах діяльності; звільнення від оподаткування окремих категорій підприємств; звільнення від сплати податків з окремих видів господарських операцій. Разом з тим, необгрунтоване та непрозоре надання податкових пільг суб'єктам підприємницької діяльності не тільки зменшує надходження до бюджетів всіх рівнів, але й сприяє „тінізації" економіки, зростанню корумпованості тощо.

Наявність потужного фінансового потенціалу є необхідною передумовою економічного зростання держави. Процес формування фінансових ресурсів національної економіки залежить від консолідованої роботи усіх суб'єктів господарювання, державних органів та населення. Тому одним із стратегічних завдань країни має бути реформування бюджетної та податкової системи, що дозволить ефективно використовувати кошти, які спрямовуються на реалізацію інвестиційних проектів та програм.

^

Висновки

Забезпечення сталого економічного зростання на основі найефективнішого та збалансованого використання потенціалу національної економіки є одним з головних важелів зміцнення позитивних тенденцій у соціально-економічному розвитку України.

Економічний потенціал - це сукупність передумов, факторів та засобів, здатних забезпечити економічне зростання та підвищення на цій основі якості життя населення. Основними видами економічного потенціалу є: природно-ресурсний потенціал, людський потенціал, виробничо-господарський потенціал, фінансовий потенціал, науково-технологічний потенціал та інформаційний потенціал.

Вагомою складовою економічного потенціалу країни є природно-ресурсний потенціал. Він відіграє важливу роль при фор-

муванні основної спеціалізації національної економіки країни в рамках світової господарської системи. Головними складовими природно-ресурсного потенціалу України є земельні, мінерально-сировинні та рекреаційні ресурси. Тривалий час протягом транзитивного етапу розвитку економіки використання цих ресурсів проводилося неефективно. У переважній більшості випадків, започатковане в Україні економічне зростання супроводжується підвищенням рівня забруднення навколишнього природного середовища, тому уже сьогодні потребують негайного вирішення численні екологічні проблеми.

Людський потенціал є основним стратегічним ресурсом і головним чинником економічного зростання як у світі, так і в Україні. Досвід економічно розвинених країн свідчить про вирішальне значення саме людського капіталу, якості робочої сили і мотивації ефективної праці.

На сучасному етапі розвитку національної економіки Україна значно поступається за рівнем розвитку людського капіталу розвиненим країнам. Низька якість життя, депопуляція та старіння нації, відтік кваліфікованих кадрів за кордон - це лише декілька негативних соціально-економічних наслідків, які пов'язані з низьким рівнем розвитку людського потенціалу в Україні. Тому зусилля держави мають бути спрямовані на створення належних умов для повноцінного відтворення робочої сили, її професійно-інтелектуального розвитку, необхідно впровадити ефективну систему стимулів до праці, у т.ч. через матеріальне заохочення, забезпечити безпечні умови праці і життя, а також реалізацію соціальних гарантій зайнятого і незайнятого населення в умовах формування конкурентоспроможної моделі економіки.

Основу економічного зростання країни становить також фінансовий потенціал національної економіки. Фінансовий потенціал України включає фінансові ресурси суб'єктів господарювання, домогосподарств та кошти державного та місцевих бюджетів, тому його величина безпосередньо залежить від рівня економічного розвитку держави.

Фінансові ресурси, що акумулюються у вигляді доходів до Державного та місцевих бюджетів, спрямовуються на виконання

соціально-економічних функцій держави та реалізацію інвестиційних проектів та програм. Кошти суб'єктів господарювання виступають основним джерелом фінансування розширеного процесу виробництва та зростання національної економіки.

Для забезпечення прискореного розвитку економіки та підвищення національної конкурентоспроможності необхідно створити також потужний науково-технологічний потенціал. Він визначає здатність країни до інноваційної діяльності, ефективність використання нововведень в реальному секторі економіки та є панівним чинником забезпечення конкурентних переваг країни у світовому просторі. Спроможність ефективно використовувати інновації є найбільш дієвим інструментом підвищення продуктивності праці та залучення іноземних інвестицій.

Кількість інноваційно активних підприємств в Україні щорічно зменшується, що пов'язано з відсутністю чітко визначених пріоритетів інноваційної діяльності та обмеженим фінансуванням науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт, низькою зацікавленістю українського бізнесу в інноваціях та браком власних коштів тощо. Тому з метою вирішення даних проблем та підвищення науково-технологічного потенціалу України необхідно розробити національну стратегію побудови інноваційної моделі економіки, яка б базувалася на реальних показниках економічного потенціалу країни та передбачала чіткий перелік заходів, які необхідно здійснити, їх джерела фінансування та процедуру моніторингу досягнутих результатів.

Питання для самоперевірки

1. У чому полягає сутність та роль економічного потенціалу країни?
2. Назвіть основні складові економічного потенціалу країни.
3. Охарактеризуйте природно-ресурсний потенціал України, ефективність його використання.
4. У чому полягає значення геополітичного ресурсу для розвитку економіки?
5. Здійсніть аналіз екологічної ситуації в Україні.

6. Які основні напрями забезпечення раціонального та ошадливого використання природних ресурсів в Україні?

7. Проаналізуйте стан, розвитку людського потенціалу України.

8. Яка тенденції притаманні українському ринку праці на сучасному етапі?

9. Назвіть переваги та недоліки міграційних процесів в Україні.

10. Проаналізуйте динаміку та структуру інвестицій в галузі економіки.

11. Чи ефективно Україна використовує наявний транзитний потенціал?

12. Що є складовими фінансового потенціалу національної економіки?

13. Яку роль відіграють кошти місцевих бюджетів для забезпечення сталого економічного розвитку?

14. Виділіть потенційні напрями нарощування фінансових ресурсів підприємств.

15. Дайте визначення науково-технологічному потенціалу країни,

16. Проаналізуйте стан розвитку інноваційної діяльності в Україні.

17. Чи відповідає потребам економіки сучасний науково-

18. Назвіть основні напрями інноваційної політики в Україні.

Проблеми для обговорення

1. Роль та значення економічного потенціалу України у побудові конкурентоспроможної моделі економіки.

2. Чи є визначальним фактором сталого економічного зростання у сучасному світі наявність потужного природно-ресурсного потенціалу?

3. Охарактеризуйте стан розвитку пріоритетних галузей економіки України.

4. Якісні трудові ресурси як запорука успіху у світовому просторі.

5. Шляхи реформування системи міжбюджетних відносин з метою підвищення фінансового потенціалу регіонів.
6. Науково-технологічний потенціал України та можливості створення інноваційної моделі економіки.
7. У яких міжнародних інноваційних програмах бере участь Україна?

ЛІТЕРАТУРА

1. Економічна енциклопедія: У трьох томах. (Т.1); За ред. С.В. Мочерного. - К.: Видавничий центр „Академія”, 2000 - 864 с.
2. Інноваційна стратегія українських реформ / А.С. Гальчинський, В.М. Геєць, А.К. Кінах, В.П. Семиноженко. - К.: Знання України, 2002. - 336 с.
3. Жаліло Я.А. Економічна стратегія держави: теорія, методологія, практика: Монографія. - К.: НІСД, 2003. - 368 с.
4. Конкуреноспроможність економіки України в умовах глобалізації / Я.А. Жаліло, Я.Б. Базиліук, Я.В. Белінська та ін.; За ред. Я.А. Жаліла. - К.: ШСД, 2005. - 388 с.
5. Мочерний С.В. Економічна теорія. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів.- К.: Видавничий центр „Академія”, 2005. - 640 с.
6. Перехідна економіка: Підручник / За ред. В.М. Гейця. - К.: Вища шк., 2003.-591 с.
7. Регіони України: проблеми та пріоритети соціально-економічного розвитку: Монографія / За ред. З.С. Варналія. - К.: Знання України, 2005. - 498 с.
8. Стратегія економічного та соціального розвитку України (2004-2015 роки) „Шляхом європейської інтеграції” / А.С. Гальчинський, В.М. Геєць та ін.; Нац. ін-т стратег. дослідж.; Ін-т екон. прогнозування; Мін-во економіки та з питань європ. інтеграції України. - К.: ІВЦ Держкомстату України, 2004. -416 с.
9. Україна в 2007 році: щорічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку: Монографія / За заг. ред. Ю.Г. Рубана. - К.: НІСД, 2007. - 538 с.

Розділ 10 ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНФРАСТРУКТУРИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

- 10.1. Поняття інфраструктури національної економіки та її структура
- 10.2. Інформаційна інфраструктура національної економіки
- 10.3. Інфраструктура національного ринку як важлива складова інфраструктури національної економіки

10.1. Поняття інфраструктури національної економіки та її структура

Інфраструктура національної економіки - сукупність структурних елементів господарської системи та інституцій, що забезпечують розвиток національної економіки.

Соціально-економічний розвиток країни сприяє формуванню та удосконаленню інфраструктури національної економіки. Розвиток елементів інфраструктури національної економіки є необхідною умовою продуктивної діяльності різних форм суспільного виробництва на національному рівні. Від ступеня розвитку інфраструктури національної економіки залежить ефективність і результативність національної економіки, рівень та якість життя населення. У розвинутих країнах світу більшість об'єктів інфраструктури національної економіки перебувають у власності держави, це викликано їх великою капіталомісткістю, низькою рентабельністю тощо.

Рівень соціально-економічного розвитку країни в умовах науково-технічної революції перебуває у безпосередній залежності від розвитку інфраструктури національної економіки. Розвиток структурних елементів інфраструктури національної економіки залежить від їх оптимальної пропорційності і плановірності розвитку.

Функції інфраструктури національної економіки:

1. Формування організаційних умов для соціально-економічного розвитку.
2. Реалізація інтересів суб'єктів суспільного виробництва.
3. Спеціалізація суб'єктів національної економіки.

4. Розвиток галузей національної економіки.
5. Спрощення юридичного й економічного контролю.
6. Можливість державного регулювання економічних відносин.
7. Підтримка громадських ініціатив у розвитку інфраструктури.

Класифікацію елементів національної інфраструктури здійснюється за двома основними ознаками:

1) роллю, яку вони виконують в розвитку національного господарства;

2) місцем елементів національної інфраструктури у розвитку національного господарства.

Структура та складові інфраструктури національної економіки подані нарис. 10.1.

Загальна інфраструктура національної економіки включає елементи інфраструктури, які є необхідними для функціонування всіх інших складових інфраструктури національної економіки. Це телекомунікації, залізничний транспорт, автомобільні дороги, електроенергетика, виробництво, транспортування та розподілення газу, водопостачання та водовідведення.

З 2001 року Інститут Економічних Досліджень та Політичних Консультацій (ІЕДПК) проводить щорічний моніторинг загальної інфраструктури, який оцінює стан та динаміку процесу реформ. Метою цього моніторингу, розробленого відповідно до індикаторів інфраструктури ЄБРР, є надання регулярного глибокого аналізу процесу реформування складових загальної інфраструктури.

При проведенні даного моніторингу до уваги приймаються наступні фактори: 1) комерціалізація та приватизація (власність, управління природною монополією, організаційна структура галузі); 2) тарифна реформа (структура тарифів, взаємна заборгованість, обсяги бюджетного фінансування); 3) регулятивна та інституційна реформи (ефективний регулюючий орган, регулювання доступу до мережі). Необхідно зазначити, що у цій методиці застосовуються універсальні якісні критерії, а оцінка проводиться відповідно до шкали, що змінюється від 1 (реформи повністю відсутні) до 4 (ринково-орієнтовані реформи майже завершено); шкала розроблена згідно з практикою ЄБРР, хоча і є більш наближеною до американської системи оцінювання середнього балу (GPA). Кінцевою метою реформ у загальній інфра-

структури, передбаченою ІЕДПК, є надання послуг ефективними, і, в основному, приватними компаніями за тарифами, близькими до гіпотетичного ринкового рівня (тобто, відповідно до довготермінових граничних витрат з елементами ціноутворення відповідно до часу користування), які були б об'єктом неупередженого прозорого регулятивного процесу.

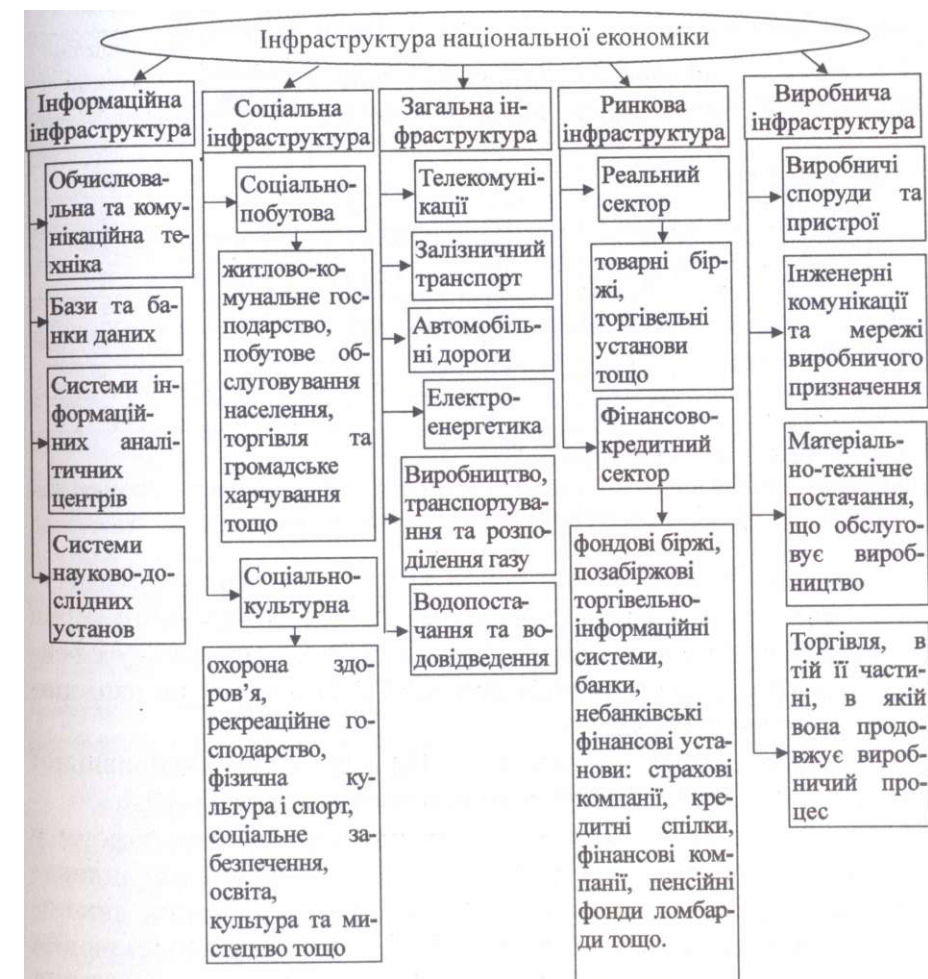

Рис. 10.1. Структура та складові інфраструктури національної економіки

Рівень розвитку елементів загальної інфраструктури національних економік різних країн за даною методикою подано у табл. 10.1.

Таблиця 10.1.

**Індикатори структурних реформ
в інфраструктурних секторах: міжнародні порівняння**

Країна	Електро-енергетика	Залізничний транспорт	Авто-дороги	Телекомунікації	Водопостачання та водовідведення
Україна/ЕД	2,58	1,79	2,37	2,53	2,03
Україна/ЄБРР	3,0	2,0	2,0	2,7	2,0
Болгарія	3,7	3,3	2,7	3,7	3,0
Казахстан	3,3	3,0	2,3	3,0	2,0
Литва	3,3	2,3	2,3	3,7	3,3
Польща	3,3	4,0	3,0	4,0	3,3
Румунія	3,7	4,0	3,0	3,3	3,3
Росія	3,0	3,0	2,3	3,0	2,3

Джерело: EBRO Transition Report 2007.

Примітка: Україна/ЕД - оцінка інституту економічних досліджень, Україна/ЄБРР - оцінка Європейського банку реконструкції та розвитку.

Незважаючи на різні методичні підходи, індикатори структурних реформ в інфраструктурних секторах є найнижчими серед групи країн, що дає можливість стверджувати про низьку ефективність структурних реформ загальної інфраструктури національної економіки України.

Динаміка розвитку загальної інфраструктури національної економіки в Україні у 2000-2007 роках подана у табл. 10.2.

Відсутність цілеспрямованої політики структурних реформ у секторах інфраструктури підтверджується коливаннями індикаторів майже в усіх секторах загальної інфраструктури, виключення становлять лише зв'язок (комунікації) та водопостачання та водовідведення де відмічено, хоч і незначне, але зростання абсолютних значень.

Виробнича інфраструктура включає елементи національної економіки, що забезпечують функціонування суспільного виробництва і створюють умови для руху товарів і послуг. До вироб-

ничої інфраструктури відносять: виробничі споруди та пристрої, в тому числі іригаційні системи; інженерні комунікації та мережі виробничого призначення, серед них - лінії електропередач, нафто- і газопроводи, теплотраси, водогони; матеріально-технічне постачання, що обслуговує виробництво; торгівля, в тій її частині, в якій вона продовжує виробничий процес і надає окремі послуги виробничим підприємствам. Розвиток виробничої інфраструктури потребує значних інвестицій для оновлення, визначення національних фінансових джерел для модернізації, проведення структурних перетворень з метою надання виробничій інфраструктурі характеристик ринкової економіки.

Таблиця 10.2.

**Індикатори структурних реформ в окремих секторах
інфраструктури України в 2000-2007 рр.**

Сектор	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Зв'язок (телекомунікації)	2,31	2,24	2,26	2,29	2,41	2,40	2,50	2,53
Залізниця	1,29	1,49	1,56	1,79	1,73	1,78	1,80	1,79
Автодороги	2,16	2,19	2,21	2,32	2,30	2,29	2,37	2,37
Електроенергетика	2,37	2,51	2,49	2,60	2,56	2,56	2,57	2,58
Виробництво, транспортування та розділення газу	1,89	2,09	2,05	2,04	2,06	2,06	2,04	2,03
Водопостачання та водовідведення	1,38	1,42	1,51	1,57	1,61	1,61	1,61	1,60

Джерело: Інститут економічних досліджень та політичних консультацій. Моніторинг інфраструктури України. - 2007. - №9.

Соціальна інфраструктура включає елементи національної економіки, які забезпечують умови життєдіяльності населення та всебічний розвиток особистості. Розвиток соціальної інфраструктури - це результат і умова високої ефективності національної економіки. Особливість її внутрішньої класифікації пов'язана із спрямованістю на створення умов для задоволення певного кола потреб суспільства.

Елементи соціальної інфраструктури: торгівля і громадське харчування в тій її частині, що забезпечує реалізацію продукції;

житлово-комунальне господарство та побутове обслуговування; освіта і охорона здоров'я; фізкультура і спорт; туристично-експлуатаційні організації; соціальне забезпечення; культура і мистецтво; масова інформація; наука і наукове обслуговування; підготовка кадрів; кредит та державне страхування; органи державного управління та громадські організації.

У загальному вигляді соціальну інфраструктуру поділяють на соціально-побутову та соціально-культурну частини. Соціально-побутова інфраструктура спрямована на створення умов для відтворення людини та задоволення її потреб у належних умовах життя. Соціально-культурна інфраструктура сприяє духовному та інтелектуальному розвитку. У складі соціально-побутової інфраструктури розрізняють: житлово-комунальне господарство, побутове обслуговування населення, торгівлю та громадське харчування тощо. Соціально-культурна інфраструктура включає охорону здоров'я, рекреаційне господарство, фізичну культуру та спорт, соціальне забезпечення, освіту, культуру та мистецтво тощо.

Гармонійний соціально-економічний розвиток передбачає злагоджене поєднання складових інфраструктури національної економіки. Від ступеня цілісності підходу до їх просторової організації залежить рух товарів і послуг, рівень та якість життя населення та загальний рівень розвитку суспільства.

Подальший розвиток національної економіки України базується на всебічному розвитку інфраструктури національної економіки, який повинен включати:

- > проведення структурних реформ усіх складових інфраструктури,
- > узгодженість планів реформування та практичних кроків їх реалізації, з метою припинення стагнації реформування,
- > створення сприятливого інвестиційного клімату для збільшення обсягів фінансування,
- > залучення місцевих органів влади для підвищення ефективності реформування,
- > розвиток науково-технічного потенціалу країни для інноваційного оновлення елементів інфраструктури,
- > вдосконалення просторової організації виробництва,

- > вдосконалення системи соціального забезпечення населення,
- > підвищення якості соціальних послуг,
- > створення умов для розвитку людського та соціального капіталу.

10.2. Інформаційна інфраструктура національної економіки

Інформаційний простір у сучасному суспільстві охоплює всі сфери життя і виступає критерієм розвитку національної економіки. Новітні інформаційні технології стали визначальним фактором зростання ефективності та конкурентоспроможності національної економіки.

Інформаційна інфраструктура включає елементи національної економіки, які впливають на створення, передачу та збереження інформації.

Елементи національної інформаційної інфраструктури: обчислювальна та комунікаційна техніка; телекомунікаційні мережі; бази і банки даних; системи інформаційних аналітичних центрів; системи науково-дослідних установ; підготовка висококваліфікованих працівників.

Збільшення кількості та якості інформаційних мереж сприяють:

- > збільшенню інвестиційних потоків,
- > підвищенні оперативності прийняття рішень,
- > формуванні ринкового мислення,
- > розвитку різних сфер суспільного господарства,
- > стрімкому науково-технічному прогресу.

Інформаційна інфраструктура національної економіки формується єдністю:

- > систем створення інформаційної продукції,
- > систем передачі їх до споживача,
- ^ систем виробництва інформаційних технологій,
- > систем накопичення і збереження інформаційних ресурсів і систем підготовки кадрів.

Об'єкт інформаційної інфраструктури національної економіки** - інформація та інформаційні процеси.

Предмет інформаційної інфраструктури національної економіки- дослідження особливостей інформаційного впливу на особистість, суспільство, державу.

Інформаційну інфраструктуру можна поділити на такі основні сфери:

1. Електронний зв'язок, що включає сферу передавання інформації без зміни її змісту і форми (телефонний, телексивний, факсимільний тощо).

2. Сферу передавання інформації з наданням додаткових послуг (електронна пошта, комутація протоколів і пакетів інформації та ін.).

Інформація - це специфічний продукт інтелектуальної діяльності, який несе певну змістовну цінність та може мати ціну. Економічна ціна інформації залежить від її цінності, актуальності, змісту, доступності, достовірності та може змінюватись у часі та просторі.

Інформація - це спільність взаємопов'язаних організаційних, правових, політичних, соціально-економічних, науково-технічних, виробничих процесів, що спрямовані на створення умов для задоволення інформаційних потреб суспільства на основі створення, розвитку та використання інформаційних систем мереж, ресурсів та інформаційних технологій, побудовані на основі сучасної обчислювальної та комунікаційної техніки.

Інформаційні потоки підвищують ступінь оперативності прийняття управлінських рішень як в окремій фірмі, так і у масштабах країни, вони також реалізують надшвидкісний взаємозв'язок економіки країни з навколишнім світом та формують канал формування ринкового мислення і поведінки.

В Україні за останні роки значно підвищився попит на інформаційні послуги: у 2006 році у сфері інформатизації вироблено і реалізовано у 3,5 рази більше послуг, ніж у 2002 році. З них частка послуг, реалізованих населення у загальному обсязі склала у 2002 році лише 10,3% , а у 2006 році ще менше - 9,7%. Обсяг вироблених послуг у сфері інформатизації у 2002 році склав 0,9% від загального обсягу вироблених в Україні послуг, а у 2006 році-1,3%.

У 2000 році в Україні найбільші доходи підприємств від надання послуг зв'язку були отримані від телефонного міжмісько-

го (включаючи міжнародний) зв'язку, на другому місці міський і сільській телефонний зв'язок, а на третьому - мобільний, у 2006 році найбільші доходи підприємств від надання послуг зв'язку були отримані від мобільного зв'язку, на другому місці телефонний міжміський (включаючи міжнародний) зв'язок, а на третьому - міський і сільській телефонний зв'язок. Ці дані свідчать про зростання ролі мобільного зв'язку у розвитку інформаційних мереж, але поряд з цим зберігається значний попит на міжміський (включаючи міжнародний) зв'язок.

У порівнянні з 1990 роком у 2007 році значно знизилась кількість відправлених газет та журналів (у 9,3 рази), кількість листів (у 3,8 рази), телеграм (у 18,1 рази) та посилок (у 2,6 рази). Зниження обсягів традиційних інформаційних продуктів, свідчить про зростаючу увагу до більш новітніх продуктів та відсутність заходів з підвищення конкурентоспроможності традиційних інформаційних продуктів.

Проблеми розвитку інформаційної інфраструктури в Україні:

- > недосконалість базового законодавства у інформаційній сфері, особливо у сфері інтелектуальної власності,
- > відсутність національної стратегії розвитку, яка повинна створювати сприятливі умови для залучення інвестицій, стабільний режим оподаткування та систему моніторингу на основі спеціально розроблених статистичних показників для оцінки інформаційної мережі,
- > низький рівень фінансування розвитку як державного, так і приватних інвесторів, що негативно позначається на загальному рівні розвитку інформаційного простору в Україні,
- > недостатня кількість кваліфікованих кадрів та низька якість освіти,
- > незначна доступність ринку інформаційних послуг для населення та відсутність цілеспрямованих заходів по залученню населення до інформаційного простору,
- ^ відставання розробки ефективних механізмів захисту інформації від процесу створення інформаційних продуктів та процесу їх передачі.
- ^ обмежена номенклатура українських інформаційних послуг,

- > низька конкурентоспроможність інформаційної інфраструктури України, внаслідок недостатнього інноваційного спрямування.

Важливість подолання цих проблем пояснюється тим, що інформація сприяє забезпеченню національних інтересів, поліпшенню управління економікою, розвитку наукоємних виробництв, зростанню продуктивності праці, вдосконалення соціально-економічних відносин, збагаченні духовного життя та подальшій демократизації суспільства.

10.3. Інфраструктура національного ринку як важлива складова інфраструктури національної економіки

Інфраструктура національного ринку - сукупність елементів, які забезпечують стабільний розвиток і функціонування ринкового механізму національної економіки.

Ринкова інфраструктура включає елементи національної економіки, що забезпечують взаємодію суб'єктів ринку та рух товарів, послуг та грошових потоків. Вона включає реальний та фінансово-кредитний сектор. Реальний сектор включає товарні біржі, торговельні установи тощо, а фінансово-кредитний - фондові біржі, позабіржові торговельно-інформаційні системи, банки та небанківські фінансові установи (страхові компанії, кредитні спілки, фінансові компанії, пенсійні фонди, ломбарди тощо).

Функції ринкової інфраструктури:

- > забезпечення руху товарно-грошових потоків;
- > створення умов для взаємодії суб'єктів ринкової економіки;
- > налагодження та підтримка господарських взаємозв'язків;
- > підвищення оперативності роботи суб'єктів ринку;
- > регулювання всіх відносин, що виникають у межах ринкової інфраструктури;
- > правове та економічне консультування суб'єктів ринкової інформації та захист їх інтересів у державних та інших структурах.

Важлива роль у забезпеченні функціонування інфраструктури ринку належить біржам. Відповідно до товарів, які є об'єктом купівлі-продажу, біржі можуть бути універсальні, товарні і товарно-сировинні, агропромислові, фондові і товарно-фондові (табл. 10.3.)-

Таблиця 10.3.

розвиток біржових інституцій в Україні (на початок року)

Кількість установ	1999	2001	2003	2005	2007
р^ого зареєстровано, з них:	300	386	459	458	479
Універсальних	62	97	118	115	114
^пварних та товарно-сировинних	111	157	201	244	272
агропромислових	29	31	31	30	30
Фондових бірж та їх філії	27	27	27	19	18
інших	71	74	82	50	45

Фондова біржа - організований ринок на якому здійснюється процес купівлі-продажу цінних паперів за певними стандартами та умовами. Участь у біржових торгах підвищує авторитетність компанії, спрощує доступ до ринку капіталів, сприяє підвищенню курсу її акцій. Сучасний ринок цінних паперів характеризується значним обсягом позабіржового обороту, його масштаби зумовлені високими фінансовими комісіями, вартістю послуг біржі та іншими факторами.

Позитивними властивостями фондової біржі є акумулювання вільних коштів за рахунок випуску й продажу цінних паперів та їх спрямування на розвиток окремих підприємств, галузей; міжгалузеве переливання капіталу, завдяки якому послаблюються диспропорції в економіці; створення відповідних передумов для підприємницької діяльності; стабілізація заощаджень окремих верств населення та їх відповідне зростання тощо.

Товарна біржа - організований ринок на якому здійснюється процес купівлі-продажу товарів за певними стандартами та умовами. На товарній біржі здійснюються два види товарообороту: реальний і ф'ючерсний. Реальний товарообіг передбачає безпосередній перехід товару від продавця до покупця. При Ф'ючерсних видах товарообороту продається право на товар (наприклад, на майбутній врожай). Ф'ючерсні контракти підлягають хеджуванню - страхуванню на випадок можливих збитків, спричинених зміною цін у майбутньому. Важливе місце у діяльності товарних бірж посідають спекулятивні операції, учасники Чпх операцій отримують прибуток від різниці цін на товари на Р^них біржах і в різний час.

Розвиток бірж в Україні уповільнюється у зв'язку з низкою проблем серед яких:

- > незначна ділова активність;
- > слабка котирувальна робота;
- > недостатня кваліфікація працівників бірж;
- > повільна товарна спеціалізація.

Для підвищення ефективності роботи бірж необхідно:

- > створити надійне біржове законодавство;
- > розробити систему підготовки висококваліфікованих кадрів;
- > налагодити державне регулювання діяльності бірж;
- > розробити систему показників для оцінки діяльності бірж з орієнтацією на світовий досвід;
- > створити інформаційну базу діяльності бірж.

Банк - фінансова установа, яка виконує комплекс визначених законодавством функцій з метою отримання прибутку. Розвиток банків зумовлено необхідністю розширення сфери грошового обігу національної економіки, активізації руху капіталу, збільшенням фінансово-кредитних операцій, необхідністю кредитного обслуговування малого і середнього бізнесу. В той же час на банківську систему покладаються завдання по забезпеченню потреб реального сектору економіки, оптимальне обслуговування всіх сфер бізнесу та доступність банківських послуг для будь-якого регіону. Банківській сектор України характеризується забезпеченістю законодавчою та нормативною базою, запровадженням міжнародних стандартів банківської діяльності та привабливістю для інвесторів.

Небанківські фінансові установи виникли для здійснення фінансово-кредитних функцій, які банківські установи не можуть виконати внаслідок наявності системи особливих ризиків. Таким чином діяльність небанківських фінансових установ є необхідним елементом ринкової інфраструктури національної економіки. Але діяльність банківських та небанківських установ не є взаємовиключною, навпаки, їх діяльність характеризується глибоким ступенем взаємопроникнення і вони є невід'ємними елементами ринкової інфраструктури. До небанківських фінансових установ відносять страхові компанії, кредитні спілки, фінансові компанії, пенсійні фонди, ломбарди тощо (табл. 10.4.).

Таблиця 10.185.

розвиток банків та небанківських фінансових установ в Україні у 2004-2007 рр. (на початок року)

Кількість установ	2004	2005	2006	2007
Банки (діючі)	158	160	165	170
Небанківські фінансові установи, у тому числі:	1338	1573	1702	1821
страхові компанії	387	398	411	446
недержавні пенсійні фонди	21	54	79	96
кредитні установи	623	725	781	800
фінансові компанії	45	74	116	170
ломбарди	262	322	315	309

Страховий ринок України має позитивну динаміку розвитку (зростання обсягів страхових гіремій та активів), що сприяє розширенню фінансових можливостей щодо інвестування. За даними видання Sigma¹ два роки (2005-2006) поспіль український страховий ринок займав 24 місце серед 35 європейських країн за обсягами страхових премій - це створює умови для посилення конкуренції українських страхових компаній на європейському ринку страхових послуг та поглиблення європейської інтеграції.

Недержавне пенсійне забезпечення характеризується становленням інституційного базису, зростанням чисельності учасників та обсягів активів, а також розширенням інвестиційної діяльності. В той же час розвиток недержавного пенсійного забезпечення стримуються внаслідок низьких доходів населення, відсутність довіри у населення та низьким ступенем доступності до Достовірної інформації.

Ринок кредитних установ України у 2004-2007 рр. стрімко розвивався і демонстрував позитивні тенденції розвитку серед яких:

- ^ підвищення рівня капіталізації,
- ^ кількість відокремлених підрозділів перевищила кількість новоутворених кредитних установ,
- ^ високий рівень організаційної та системної інтеграції,
- ^ започаткування проектів, що сприяють зростанню прозорості та відкритості діяльності кредитних установ,

Sigma - „Word insurance in 2006: Premium came back to „life“.

> впровадження міжнародних кооперативних принципів у сфері управління, контролю та розкриття інформації.

Фінансові компанії постійно розширюють свою діяльність за рахунок збільшення видів фінансових послуг та активної співпраці по їх здійсненню з іншими суб'єктами ринкової інфраструктури: так якщо на кінець 2006 року фінансові компанії надавали 10 видів послуг, та на кінець 2007 року вони пропонували здійснення 14 видів послуг.

Ломбардний ринок демонструє сталу динаміку зростання обсягів активів та власного капіталу, а також збільшення кількості наданих кредитів. У порівнянні з банками та кредитними спілками ломбарди мають меншу частку на ринку кредитів, але у зв'язку з простим кредитним оформленням ломбардні кредити користуються попитом. Ломбарди проводять безперервний моніторинг ринку, впроваджують гнучкі системи кредитних ставок, надають можливість пролонгації договорів та пропонують системи знижок для постійних клієнтів. Ломбарди є одним з найбільш консервативних та стабільних фінансових інструментів для фізичних осіб, так як вони орієнтовані на видання дрібних та короткострокових кредитів.

Загальний розвиток ринку небанківських фінансових установ характеризується:

- ^ > зростанням кількості фінансових установ,
- > посиленням конкуренції,
- > підвищенням фінансової стабільності фінансових установ,
- > розширенням переліку фінансових послуг,
- > значним відставанням від банківського сектору як за обсягами активів, так і за темпами їх росту.

Загальний розвиток фінансового ринку України в останні роки характеризується зростанням абсолютних показників (особливо споживче кредитування), але слід відмітити, що розвиток фінансового ринку повинен базуватися перш за все на стійкості та надійності установ. За відсутності даної умови на фінансовому ринку будуть загострюватися кризові прояви.

Всебічне переплетіння елементів ринкової інфраструктури національної економіки потребує створення інституцій, які здійснювали б регулювання розвитку ринкових процесів. Сукупність

таких інституцій створює організаційну складову ринкової інфраструктури. Вона складається із: органів управління (Міністерство фінансів України, Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку, Державна податкова служба, Контрольно-ревізійне управління, Державне Казначейство, Пенсійний фонд, рахункова палата, Аудиторська палата, Уповноважений орган з питань регулювання ринків фінансових послуг) та фінансових інститутів (Національний банк України, комерційні банки, небанківські фінансові установи, біржі, фондові торговельно-інформаційні системи, фінансові посередники на ринку цінних паперів, міжбанківські валютні біржі).

Висновки

Інфраструктура національної економіки є однією із основ розвитку суспільного господарства. Від рівня її розвитку залежить динамічність та результативність суспільного розвитку. Національна економіка кожної країни вимагає особливого підходу до планування та побудови інфраструктури з метою забезпечення якісної взаємодії всіх елементів національного господарства.

Кожен елемент інфраструктури національної економіки потребує своєрідного підходу до управління та має свою складну внутрішню будову. Від ступеня дослідження елементів суспільного господарства та побудови своєрідної системи взаємодії елементів інфраструктури залежить гармонійність розвитку кожної країни.

Для української національної економіки важливим завданням є вдосконалення інфраструктури з врахуванням тенденцій розвитку світового господарства. Це дозволить забезпечити стабілізацію соціально-економічних процесів всередині країни та досягнути високого рівня розвитку країни.

Питання для самоперевірки

1. В чому полягає сутність інфраструктури національної економіки?
2. Назвіть основні складові інфраструктури національної економіки.
3. Які ключові складові інформаційної інфраструктури національної економіки у сучасних умовах розвитку?

4. Які основні елементи інфраструктури національного ринку?
5. Які характерні риси розвитку інфраструктури національного ринку в Україні?

Проблеми для обговорення

1. Визначіть рівень збалансованості інфраструктури національної економіки України.
2. Розкрийте основні особливості розвитку виробничої та соціальної інфраструктури України.
3. Які характерні риси інформаційної інфраструктури України?
4. В чому полягають особливості розвитку інфраструктури національного ринку України на відміну від інших країн?
5. Проаналізуйте ефективність функціонування ринкової інфраструктури України. Запропонуйте шляхи підвищення її ефективності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Економічна енциклопедія: У трьох томах. (ТЛ); За ред. С.В. Мочерного. - К.: Видавничий центр „Академія”, 2000. - 864 с.
2. Економічна теорія: Політекономія: Підручник / За ред. В.Д. Базилевича. - К.: Знання, 2006. - 631 с.
3. Жук М. Комерційні відносини в Україні: розвиток експортного потенціалу. - Чернівці, 2004. - 487 с.
4. Мочерний С.В. Економічна теорія. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. - К.: Видавничий центр „Академія”, 2005. - 640 с.
5. Основи економічної теорії: Підручник / А.А. Чухно, П.С. Єщеико, Г.Н. Климко та ін.; За ред. АЛ. Чухна. - К.: Вища пік., 2001. - 606 с.
6. Перехідна економіка: Підручник / За ред. В.М. Гейця. - К.: Вища шк., 2003. - 591 с.
7. Політична економія. Підручник для студентів вузів Г.І. Башняник, П.Ю. Лазур, В.С. Медведєв.- К.: Ніка-Центр Ельга, 2000. - 526 с.

9. Сакалош Т. Ринок інформаційно-комунікаційних технологій: особливості, структура, чинники // Маркетинг в Україні. - 2006. - № 6. - С. 52-55.

10. Сич Є., Кислий В. Становлення інформаційного суспільства в країні // Економіст. - 2007. - №6. - С. 41-43.

11. Шнипко О.С. Національний інформаційно-комунікаційних технологій та конкурентоспроможність // Економіка і прогнозування. - 2007. - №1. - С. 116-130.

12. Звіти про роботу Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України за 2003-2006 рр. - Режим доступу: <http://www.dfp.gov.ua>.

13. Інститут економічних досліджень та політичних консультацій. Моніторинг інфраструктури України №9 2007.- Режим доступу: <http://www.ier.kiev.ua>.

Розділ 11 **СТРУКТУРНА ПЕРЕБУДОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ** **ЕКОНОМІКИ**

- 11.1. Передумови формування сучасної структури національної економіки
- 11.2. Пріоритетні напрями структурних зрушень на макрорівні
- 11.3. Зміни регіональної структури національної економіки
- 11.4. Перспективні інноваційні форми регіонального економічного розвитку

11.1. Передумови формування сучасної структури національної економіки

Постійне зростання потреб людини і суспільства спонукає до якісних змін суспільного виробництва, що стають можливими завдяки науковим відкриттям, управлінським, технологічним, організаційним інноваціям. Тим самим закладається основа довгострокових змін структури національної економіки через оновлення технологічного способу виробництва. Таке оновлення визначає формування певного технологічного укладу і проявляється в оновленні основного капіталу. Теоретичне обґрунтування змін технологічних укладів дає теорія «довгих хвиль» М.Д. Кондратьєва, що відображає залежність циклів економічного розвитку від хвилеподібного науково-технічного розвитку з періодичністю 45-60 років.

Всього історія технологічної революції сформовано шість технологічних укладів. На формування ядра першого технологічного укладу (1770-1830 рр.) визначальний вплив справив розвиток текстильних машин. Нові технології були поширені в текстильній промисловості, машинобудуванні, металургії.

Друга хвиля технологічної революції (1830-1880 рр.) характеризувалась поширенням використання парового двигуна в усіх сферах господарства, створенням мережі залізничних шляхів, розвитком будівництва, транспорту, вугільної промисловості, чорної металургії.

Третя хвиля (1880-1930 рр.) базувалась на промисловому використанні електроенергії, розвитку електротехнічної промисловості, важкого машинобудування, електротехнічної промисловості, виробництва сталі, промисловості неорганічної хімії тощо. Ключовими інноваціями цього укладу стало використання електродвигуна та виробництво сталі, що сприяло посиленню гнучкості виробництва, його стандартизації.

Четверта хвиля (1930-1980 рр.) обумовлена запровадженням двигунів внутрішнього згорання. Прискореними темпами зростали автомобілебудування, кольорова металургія, органічна хімія, нафтопереробка. Це - період масового та серійного виробництва.

Для п'ятого технологічного укладу (1980 рр. - наш час) ключовим фактором розвитку став мікроелектронний компонент, характерні розвиток електронної промисловості, обчислювальної, оптоволоконної техніки, програмного забезпечення телекомунікацій, підвищення ролі інформаційних послуг, використання супутникових засобів зв'язку.

Сьогодні очевидними є ознаки шостого технологічного укладу з прискореним розвитком медицини та біотехнологій на основі досягнень у галузі атомної енергії, генної інженерії, інформатики, біотехнології, мікроенергетики, освоєння нових видів енергії та космічного простору. В основі шостого технологічного укладу - розвиток клітинної біології, систем штучного інтелекту, мікроелектроніки, інформаційних магістралей.

Сьогодні в Україні за таким показником, як випуск продукції, вищі технологічні уклади - 5-й та 6-й - становлять близько 4%, причому 6-й технологічний уклад, що визначає перспективи високотехнологічного розвитку країн у майбутньому, у нашій країні майже відсутній (менше 0,1%). Близько 58% виробленої продукції припадає на найнижчий, 3-й технологічний уклад (технології промисловості будівельних матеріалів, чорної металургії, суднобудування, оброблення металу, легкої, деревообробної, целюлозно-паперової промисловості) та 38% - на 4-й. За показником фінансування науково-технічних розробок склалася така ситуація: майже 70% коштів сьогодні поглинає 4-й і лише 23% - технологічний уклад. Інноваційні витрати розподіляються

таким чином: 60% - 4-й технологічний уклад і 30% - 3-й (сумарно - 90%), а 5-й становить лише 8,6%. Стосовно інвестицій, які, власне, і визначають майбутнє на найближчі 10-15 років, маємо такі пропорції: 75% спрямовуються у 3-й технологічний уклад і лише 20% та 4,5% - у 4-й і 5-й технологічні уклади відповідно. У технологічній частині капітальних вкладень (технічне переозброєння та модернізація) 83% припадає на 3-й технологічний уклад і лише 10% - на 4-й¹.

Основними перешкодами високотехнологічного розвитку України є невідповідність соціальної організації суспільства завданням, які стоять перед національною економікою, нехтування нагальними пріоритетами сучасного суспільного розвитку. Відтак, загострюються проблеми практичної спрямованості - недосконалість інноваційно-інвестиційної політики, обмеженість інституцій для здійснення інноваційно-інвестиційного розвитку, відсутність дієвої системи патентування інновацій та захисту інтелектуальної власності.

Досягнення високого рівня розвитку людини, задоволення її потреб, а також нарощування потенціалу конкурентоспроможності національної економіки неможливі без постійного удосконалення її структури. Світовий досвід найбільш конкурентоспроможних економік - США, Швейцарії, Данії, Швеції, Сінгапур, Фінляндія, засвідчує панування в них постіндустріального, інформаційного укладу.

Україна демонструє низький рівень глобальної конкурентоспроможності. Найбільш проблемним питанням стабільно залишається якість інституцій в Україні (115 місце у рейтингу). До чинників, що безпосередньо впливають на покращення інституційного середовища в Україні, належать, зокрема, етична поведінка компаній, захист прав власності, прозорість ухвалення рішень урядом, незалежність судової системи, ефективність використання державного бюджету, захист прав інтелектуальної власності, довіра суспільства до політиків тощо.

¹ Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку / За ред. акад. НАН України В.М. Гейця. К.: Ін-т екон. прогноз., Фенікс, 2003. С. 351-352.

Таблиця 10.193.

ранжування країн за Індексом глобальної конкурентоспроможності у 2008-2009 рр. за методикою ВЕФ*

Країна	GCR 2008-2009		GCR 2007-2008
	Позиція	Індекс	Позиція
ІСША	1	5,74	1
Швейцарія	2	5,61	2
Данія	3	5,58	3
Росія	51	4,31	58
Польща	53	4,28	51
Казахстан	66	4,11	61
Румунія	68	4,10	74
Азербайджан	69	4,10	66
Україна	72	4,09	73
Грузія	90	3,86	90
Вірменія	97	3,73	93
Чад	134	2,85	131

* Складено за: The Global Competitiveness Report 2008-2009 // www.wefonmi.org 183

Покращення якості інституцій має стати прерогативою стратегії економічного розвитку в Україні. Адже без створення цілісної та узгодженої системи законодавчих та нормативних актів, виконання яких буде забезпечуватися незалежними судовими та контролюючими органами, не можна побудувати конкурентоспроможну модель розвитку економіки.

Неефективними та недостатньо розвиненими залишаються також ринок товарів та послуг (103 місце у рейтингу) і фінансовий ринок (85 місце), складною є ситуація з забезпечення макроекономічної стабільності (91 місце), що безпосередньо впливає на конкурентоспроможність українських компаній у глобальному просторі (80 місце). Не зважаючи на низьку позицію у рейтингу ВЕФ, можна відзначити і позитивні тенденції в економіці України. Так, наша держава потрапила до групи країн, які перебувають на стадії розвитку економіки, керованої ефективністю. Для якої рівень ВВП перебуває в межах від 3000 дол. США до 1000 дол. США. Крім того, Україна має певний інноваційний потенціал (52 місце), середній рівень вищої освіти та професійної Підготовки (43 місце). Це стає важливою конкурентною перева-

гою нашої держави, оскільки наявність високопрофесійних фахівців може гарантувати успіх у сучасному світі та стати передумовою формування конкурентоспроможного ринку, сприятиме інтеграційним процесам України.

Метою структурної перебудови економіки є посилення довгострокової тенденції зростання якості життя соціуму, досягнення економікою динамічної збалансованості, здатності до зовнішньої експансії. Структурні зрушення в національній економіці - закономірний і логічний процес, обумовлений ускладненням та удосконаленням процесу суспільного виробництва у глобальному вимірі та постійним впливом науково-технічного прогресу. Разом з тим, структурна перебудова національної економіки об'єктивно актуалізується через посилення конкуренції в світовому глобальному просторі за його обмеженості та постійного ущільнення.

Структурна перебудова завжди супроводжується змінами в суспільних інститутах, поведінці людей та ідеології¹. Структурну перебудову часто розглядають у зв'язку із модернізацією економіки, що в широкому значенні означає перехід до сучасної економічної моделі. Своїм поширенням термін «модернізація» зобов'язаний розповсюдженню в середині ХХ ст. процесу переходу від традиційного до індустріального суспільства переважно країн Африки. Незважаючи на суттєве розширення змістовного наповнення, орієнтацію на інформаційне суспільство, як мету розвитку національних економік, основні принципи модернізації залишаються вагомими:

1. Зміни в суспільних інститутах і свідомості. Це такі зміни, які підвищують продуктивність праці, стимулюють конкуренцію і підприємницьку ініціативу, відкривають більш рівні можливості для всіх, підвищують рівень життя, стимулюють розвиток.

2. Раціоналізм: заміна традиційного образу мислення, методів виробництва, розподілу і споживання новими моделями у всіх сферах виробництва і життя. Пошук раціональності передбачає, що вибір економічної стратегії і політики повинен максимально базуватись на знаннях та точних фактах.

¹ Тодаро М. Экономическое развитие: Учебник. Пер. с англ. под ред. С.М. Яковлева, Л.З. Зевина. - М.: ЮНИТИ, 1997. - С. 110.

3. Економічне планування: пошук раціональної системи заходів економічної політики, спрямований на прискорення розвитку.

4. Забезпечення більш рівного правового і соціального статусу, доходів і рівня життя для всіх.

Кінець ХХ - початок ХХІ ст. характеризується поширенням ідеології та політики постмодерну, що за сутнісними ознаками відображає загострення проблем невизначеності, багатомірності всіх сторін людської життєдіяльності, в тому числі і економічної, Тим самим втрачаються опори на базові цінності, які проявились в матеріально-речовому виробництві та індустріальному суспільстві - раціоналізм і максимізація прибутку.

Набувають вирішального значення такі форми людської діяльності, що базуються на використанні не фізичних, а розумових, творчих здібностей людини. Відтак, зростає питома вага нематеріальної складової суспільного і національного багатства, що проявляється в кардинальних структурних зрушеннях.

Структурну перебудову економіки слід розглядати в двох аспектах: по-перше, це удосконалення інституціональних, відтворювальних та макроекономічних пропорцій економічного розвитку. По-друге, це оптимізація міжгалузевих та внутрішньогалузевих пропорцій на користь збільшення частки високоефективних наукомістких виробництв з пріоритетом найсучаснішого шостого технологічного укладу. Основною стратегічною метою структурних трансформацій національної економіки має бути досягнення лідируючих позицій в світі. Це є апробована практика тих держав, які в різні історичні періоди мали глобальне лідерство (Велика Британія, Сполучені Штати Америки). Необхідною умовою соціально-економічної результативності структурних зрушень є опора на фундаментальні науково-технологічні Досягнення, перенесення центру ваги з кількісних параметрів розвитку на якісні. Ефективним механізмом досягнення стратегічної мети національної економіки за сучасних умов є досягнення міжнародної конкурентоспроможності. В цьому плані важливою є суттєва зміна світоглядних стереотипів суспільства як необхідної умови становлення оновлених соціально-економічних відносин та зростання вагомості наноекономічних рівнів з їх з опорою На людські якості креативності.

Для підвищення рівня технологічного розвитку структурна перебудова економіки України повинна бути спрямована на інноваційний розвиток галузей п'ятого та шостого укладів. Стратегія інноваційного розвитку України повинна враховувати декілька важливих аспектів: носити форвардний характер, так ж світовий розвиток не зупиняється; повинна бути адаптивною, тобто максимально враховувати тенденції як українського, так і світового розвитку. Для інноваційного розвитку стратегічно необхідно проведення мобілізації інтелектуального та інноваційного потенціалу України і створення тим самим національного технологічного потенціалу розвитку. Інноваційний розвиток потребує значних інвестиційних потоків, які можливо залучити на основі розробки особливої державної політики сприяння інноваційному розвитку. Стратегія інноваційного розвитку України повинна базуватися на реальній оцінці здобутків та недоліків українського технологічного укладу та поетапному піднесенні рівня розвитку. Важливою передумовою інноваційного розвитку є суспільне усвідомлення необхідності інтелектуального прориву та особливе ставлення до інтелектуальної власності.

11.2. Пріоритетні напрями структурних зрушень на макрорівні

Структурні зрушення у національній економіці є постійними змінами загальної структури виробництва, які спрямовані на прискорення розвитку окремих галузей з метою досягнення більш високого рівня загальноекономічної та соціальної ефективності, посилення антиентропійних тенденцій. Якщо структурні зрушення мають інноваційний характер, це дозволяє змінити внутрішню будову економічної системи, досягнути суттєвих якісних змін та перейти на більш високий рівень розвитку. Основою для структурно-інноваційних зрушень є зміна структури суспільних потреб, для їх задоволення утворюються інновації, а їх сукупність призводить до реформування структури економіки.

Національна стратегія економічного розвитку має бути спрямована передусім на динамічний соціально-економічний рух, У тому числі і в контексті світового поступу, таким чином, основним завданням державної структурної політики є формування стратегії розвитку та її реалізація.

Пріоритетними напрямками даної стратегії слід вважати:

- > підвищення рівня життя населення, що відповідає потребам розвитку людини в ХХІ ст.;
- > забезпечення розвитку людського капіталу з метою найповнішого використання інтелектуального потенціалу суспільства;
- > досягнення економічної незалежності України на основі становлення та прискореного розвитку «нової економіки» та реалізації її конкурентних переваг;
- > на основі використання сучасних досягнень НТР та підвищення ефективності суспільного виробництва, зменшення монопольної залежності України від імпорту як сировини, так і високотехнологічної продукції;
- > застосування кластерного принципу - стратегічно важлива галузь економіки повинна задавати імпульс розвитку, наприклад розвиток системи науки і освіти повинен бути спрямований на формування інноваційної економіки;
- > прискорення розвитку інформаційних технологій;
- > розбудова реальної валютно-фінансової незалежності національної економіки;
- > мінімізація негативних наслідків функціонування суспільного виробництва, в тому числі його інформаційної складової;
- > забезпечення зміни структури національної економіки на основі соціально-економічної ефективності та національної конкурентоспроможності;
- > активізація інвестиційних процесів з інноваційною спрямованістю.

Необхідною умовою структурних зрушень на макрорівні є побудова інноваційної моделі національної економіки. Вона ґрунтується на пріоритетності науки і технології та їх застосування

^в Усіх сферах людського життя з метою інноваційного розвитку. Тим самими потребує удосконалення галузева структура економіки України, що визначається кількісними співвідношеннями окремих галузей і підгалузей суспільного виробництва.

Сучасна галузева структура української економіки відображає витратний характер виробництва, переважно сировинну

спеціалізацію експорту, монопольний імпорт енергоресурсів, нерациональне використання природного, інформаційного, виробничого, людського потенціалу. Так, у структурі суспільного виробництва переважають галузі первинної переробки, причому ситуація принципово не покращилась за роки ринкової трансформації, а погіршилась щодо провідних тенденцій розвитку країн - світових лідерів (рис. 11.1).

Питома вага галузей сировинної спрямованості (чорної металургії, паливно-енергетичного комплексу, хімічної промисловості) складає 50% обсягів промислового виробництва. Разом з тим, частка галузей з виробництва продукції кінцевого споживання (легка, харчова, деревообробна промисловість, виробництво побутової техніки тощо) дещо зросла за період і досягає 15%.

Структурна перебудова має суттєво змінити основні пропорції між добувними та переробними галузями на користь прискореного збільшення високотехнологічних галузей з високою часткою доданої вартості та високою технологічною складністю продукції. Одночасно якісних змін потребує структура українського експорту в напрямі підвищення частки продукції кінцевого споживання та високотехнологічної.

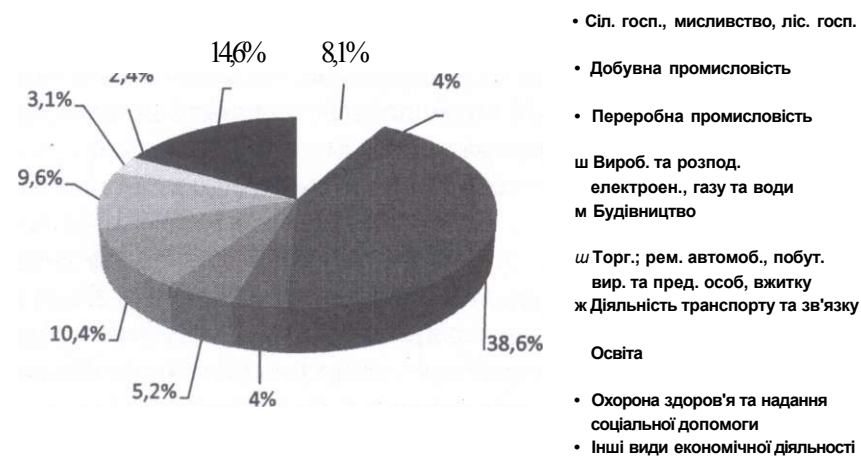

Рисунок 11.1. Галузева структура економіки України у 2007р-

В рамках ООН в 2008 р. вперше проведено дослідження креативної економіки, тобто тих її галузей, де факторами розвитку є творчість, знання та доступ до інформації, здатні активізувати інноваційну діяльність та надати нового імпульсу економічному зростанню. Нова парадигма світового розвитку базується на об'єднанні трьох ключових сфер суспільного розвитку - економіки, культури та технологій. Концепція креативної економіки базується на таких принципах:

- > креативна економіка в якості нової концепції базується на творчості як активі, що здатен генерувати економічне зростання та розвиток;
- > в основі нового підходу - сприяння створенню доходів, робочих місць та збільшення експортних надходжень одночасно з активним розвитком громадянського суспільства, культурним різноманіттям та людським розвитком;
- > об'єднання економічних, культурних та соціальних сфер діяльності, що проявляється у розвитку технологій, туризму, захисті прав інтелектуальної власності;
- > креативна економіка - це виклик існуючим законам економічного розвитку країни, який вимагає інноваційної багатовекторної державної політики.

Найбільшим експортером креативної продукції у світі є Китай (61,4 млрд. дол. США, або 18,29% від світового обсягу експорту креативної продукції), а споживачем - США (95,0 млрд. дол. США, або 27,08% від світового обсягу імпорту креативної продукції). В основному продукція креативних галузей надходить до Розвинутих країн світу (більше 80%), але значна частина виробництва зосереджена саме в економіках, які розвиваються (40,61%). Питома вага транзитивних економік, до яких віднесено Україну, є незначною: 0,94% експорту та 1,7% імпорту креативної продукції у світі. У цілому у 2005 р. Україна експортувала креативної продукції на загальну суму 336 млн. дол. США (0,1% бітового експорту креативних товарів), обсяг імпорту склав 02 млн. дол. США. (0,19% світового імпорту креативних товарів), що не відповідає рівню творчого потенціалу та можливос-

Creative economy report 2008 / режим доступу: <http://www.unctad.org>.

тей українського населення. Тому активний розвиток креативних галузей економіки та створення креативної економіки загалом може стати важливим фактором здійснення економічного прориву в Україні, підвищення національної конкурентоспроможності та ефективної інтеграції нашої держави до світового простору.

Основною дійовою особою структурних змін у національній економіці має стати людина з її творчим, інтелектуальним та культурним потенціалом. Для цього необхідне інституційне забезпечення її розвитку (належної якості освітні установи, науково-дослідні інституції) та система мотивації, яка на основі системи державного стимулювання дозволить сформувати український інтелектуально-інноваційний потенціал. Використання та нарощування даного потенціалу дозволяє створити людський капітал, сукупність інтелектуальних та культурних надбань нації, із сучасною мірою оцінки людського розвитку в усьому світі.

Сьогодні в Україні посилюється розуміння значимості категорій „людський капітал“, „інноваційний розвиток“ та „творча праця“, визначальна роль їх для подальшого соціально-економічного поступу задекларовано в усіх програмах розвитку. При цьому не сформовано основні умови для їх розвитку: інституційне забезпечення або радянського зразка, або механічно зопозичено, а система мотивацій заблокована відсутністю необхідного стимулювання як на мікрорівні, так і на рівні державної політики.

Створення умов для удосконалення людського потенціалу вимагає суттєвих структурних зрушень, серед яких - підвищення якості та рівня освіти. Сучасний розвиток вимагає наявності висококваліфікованих працівників, інноваційні технології розповсюдились в усіх сферах життя, тому українське суспільство має не лише зберегти наявний освітній рівень, але й примножити його. Мотивацією для піднесення рівня людського розвитку є піднесення цінності інтелектуальної праці у суспільстві, на жаль серед сучасних державних пріоритетів немає гідної системи стимулювання. Модернізація інституціональної структури для розвитку людського капіталу має охопити усі складові національної інфраструктури, саме підвищення конкурентоспроможності національних інститутів є основою для людського розвитку.

114

Велике значення для створення та удосконалення наукового потенціалу є практичне застосування наявних розробок та можливість їх реалізації у соціально-економічному житті країни. Це дозволить від переважно покупця продуктів інтелектуальної діяльності перейти до виробника новітніх наукових розробок, тому основою структурних зрушень має стати створення умов для розвитку новітніх технологій, які дозволяють отримати високі прибутки та стануть важливим ресурсом для розвитку національної економіки.

Шанобливе ставлення до духовних, етнокультурних надбань нації дозволяє їй зберегти свою неповторність. Збереження культурної спадщини є необхідною умовою для подальшого культурного розвитку. Піднесення духовного рівня населення має стати вихідною точкою для розвитку людського потенціалу, населення України має відчутти себе активною силою для покращення власного добробуту, здобути можливість самореалізації та самоствердження. Обґрунтована політика постійних структурних зрушень національної економіки дозволить Україні стати повноцінним учасником світових процесів,

11.3. Зміни регіональної структури національної економіки

Загальнонаціональна концепція розвитку передбачає вдосконалення регіональної структури економіки країни, що базується на існуючій системі поділу праці та використанні сукупного потенціалу розвитку регіонів. Регіональна структура є основою для вивчення об'єктивних процесів розвитку регіонів і формуванні наукових напрямів управління цими процесами.

Серед важливих напрямів поліпшення регіональної структури необхідно відзначити:

- ^ вдосконалення інституційної структури управління соціально-економічним розвитком регіонів;
- ^ застосування планування та прогнозування розвитку на основі наукового та практичного підходів;
- ^ децентралізацію повноважень з планування та управління соціально-економічним розвитком регіонів;
- ^ формування ефективних регіональних ринків.

201

Метою структурної трансформації на регіональному рівні має бути збалансування соціально-економічного розвитку кожного регіону на основі раціонального використання його потенціалу. Найважливішим результатом структурної політики на регіональному, як і на загальнонаціональному, рівні мають бути позитивні зрушення показників рівня життя населення.

Світовий досвід доводить, що лише за умов ліквідації суттєвої диференціації соціально-економічного розвитку з'являється і посилюється тенденція до інтеграційних процесів в межах національної економіки. Тобто, поступове, цілеспрямоване зменшення диференціації в розвитку регіонів залишається важливою умовою успішного здійснення структурних перетворень як на територіальному, так і на макроекономічному рівнях.

Регіональні проблеми в трансформаційних економіках загострюються через складність самого процесу системної трансформації та управління ним. Якщо в економічно розвинутих країнах система міжрегіональних взаємовідносин чітко відрегульована і повноваження центральних, регіональних та муніципальних владних структур розмежовані, що сприяє вирішенню можливих суперечностей, то в Україні ці процеси перебувають на стадії становлення. Тим самим актуалізується проблема розбудови інституційної структури економічної системи та ефективних механізмів управління нею.

Державна економічна політика має регіональну складову, основним об'єктом якої, згідно сучасного трактування, є регіональні (просторові) нерівності - відмінності в рівнях розвитку, зайнятості, доходів населення, умов підприємництва тощо. Ці нерівності відображаються у показнику валового регіонального продукту на одну особу (рис. 11.2).

Розглянемо специфіку прояву найбільш поширених причин регіональних нерівностей в Україні для пояснення існуючої територіальної диференціації рівнів соціально-економічного розвитку. Різких відмінностей природно-кліматичних умов життя та економічної діяльності в окремих регіонах України немає, однак значна протяжність території та приналежність її до різних природно-кліматичних поясів обумовлює певні відмінності спеціалізації регіональних господарських комплексів, першочергово - у

сільськогосподарському виробництві. Розподіл природних ресурсів нерівномірний в розрізі регіонів, що визначає різну їх "продуктивність" та напрямки використання. Дев'ятнадцять із двадцяти п'яти адміністративних областей України - мають зовнішні кордони, вся територія країни є досить компактною, що не приводить до надмірного зростання транспортних витрат та не звужує^е принципово ринок збуту товаровиробників.

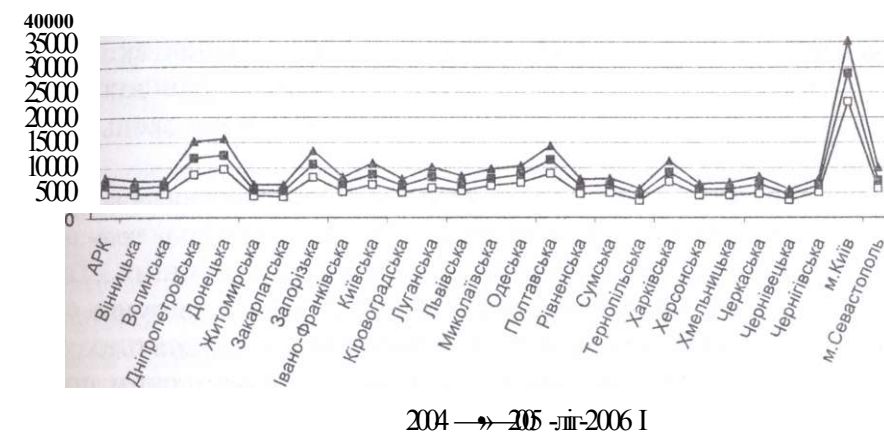

Рис. 11.2. Валовий регіональний продукт на одну особу у 2004-2006рр., грн.

Для переважної більшості галузей української економіки характерна застаріла структура виробництва, що обумовлює актуальність інноваційної стратегії економічного зростання, визначеної як пріоритет національної економічної моделі. Найбільш значні агломераційні переваги має столичний регіон (велика концентрація в регіоні міжгалузевих зв'язків та розвинута інфраструктура), що обумовлює значний відрив його рівня економічного розвитку від рівня інших регіонів.

В країні мають місце певні демографічні відмінності, однак вони не є принциповими, оскільки більшість регіонів має звужений тип відтворення населення, що обмежує їх потенціал економічного розвитку. В розрізі регіонів спостерігаються певні відмінності підприємницького клімату, дії інституційних та соціально-культурних факторів. Таким чином, в Україні з різним сту-

взаємодії господарюючих суб'єктів. Світовий досвід успішних регіонів доводить залежність їх результату не тільки від класичних факторів - ресурсного забезпечення, вдалого розміщення, наявності досконалих технологій. Значна увага в теорії та практиці реалізації оптимальної стратегії розвитку регіонів приділяється сьогодні кластерній моделі галузево-територіального розвитку.

Кластер в економічній літературі визначається як індустріальний комплекс, що сформувався на основі територіальної концентрації мереж спеціалізованих постачальників, основних виробників та споживачів, що пов'язані технологічним ланцюжком. Вважається, що першим це явище дослідив М. Портер, що вивчав конкурентні переваги більше ніж ста галузей різних країн. В його трактуванні, кластер - це вертикальні (покупець-постачальник) чи горизонтальні (спільні клієнти, технології, посередники) взаємозв'язки.

Сучасний етап розвитку світової економіки актуалізує інноваційну складову економічного розвитку як передумову його динамічності та конкурентноздатності. Визнано, що набувають виключно значної ваги фактори, що стимулюють поширення нових технологій - взаємодія між наукою, освітою, фінансуванням, стратегією уряду, а також формування мереж взаємозв'язків між фірмами та гнучка спеціалізація. Це дозволило визначити кластер інноваційної активності як сукупність базисних нововведень, сконцентрованих на певному відрізку часу та в певному економічному просторі.

¹ Концепція кластерів є досить перспективною для застосування в умовах трансформаційної економіки України. Завдяки кластерному підходу на рівні окремого регіону стає можливою міжсекторна співпраця, оскільки ініціаторами та активними учасниками її виступають місцеві органи влади. Завдяки поширенню та постійному обміну інформацією стають можливими взаємовигідні бізнесові контакти в регіоні, поширюється кооперація між різногалузевими підприємницькими структурами. Тим самим споживачі мають можливість отримати більш якісну продукцію, виготовлену ^{3а} за рахунок місцевих ресурсів. Механізм кластерної співпраці є вигідним, оскільки значно скорочуються трансакційні витрати учасників, стають можливими масштабні підприємницькі проекти за ^{Р^а} за умови участі в них членів кластера на засадах співфінансування ¹¹⁴

усилюються інформаційні можливості підприємств регіону, що сприяє залученню внутрішніх та зовнішніх інвестицій, споживчий ^{я#ок} поповнюється якісною та різноманітною продукцією.

Виникнення та стрімке поширення і успішність кластерної моделі галузево-територіальних утворень пов'язані із певною зміною економічних пріоритетів в контексті глобалізаційних змін: учасники кластеру отримують переваги, виходячи із місцевої інституціональної специфіки (знань, мотивації, відносин). Тільки місцеві економічні суб'єкти, на відміну від віддалених конкурентів, володіють цією специфікою та спроможні використати її. Таким чином, глобалізаційні процеси опосередковано приводять до зростання ефективності діяльності тих виробничих утворень, які паралельно із принципом індивідуального економічного інтересу здатні реалізувати переваги принципу колективної діяльності.

В Україні нагромаджений позитивний досвід використання кластерної моделі галузево-територіального розвитку. На практичному рівні реалізації моделі визначається, що кластер (промислова група) - це галузево-територіальне добровільне об'єднання підприємств та підприємців із науковими установами та органами місцевої влади, з метою підвищення конкурентоспроможності власної продукції та економічного зростання регіону. Впровадження стратегії місцевого економічного розвитку з використанням кластерної моделі - це діяльність, спрямована на розбудову економічної конкурентоспроможності регіону для поліпшення його економічного становища.

В Україні кластерна модель як ефективний інструмент економічного розвитку почала активну реалізацію в Хмельницькій області в 1998 р. із започаткуванням асоціації "Поділля Перший". Остання об'єднала представників владних структур на рівні начальників окремих управлінь облдержадміністрації та мерів міст, представників бізнесу на рівні директорів державних та приватних підприємств, професорів університетів, банкірів, керівників асоціацій. За ініціативи громадськості була розроблена програма застосування концепції кластерів з метою відродження виробництва У Швейній, харчовій, будівельній, туристичній галузях.

Аналіз процесу ініціювання, функціонування та результативності кластерної моделі дозволяє визначити принципову відмін-

ність такого типу об'єднання від інших, асоціацій, концернів, акціонерних товариств тощо. По-перше, підприємства, що об'єднуються не втрачають своєї господарської та юридичної самостійності, переважна більшість їх - приватні; По-друге, формуються єдині фінансові відносини, що виражається у фінансовій підтримці один одного. Стратегія кластерної програми передбачає зацікавленість підприємців інвестувати місцеве виробництво, використовувати місцеві ресурси та вітчизняні передові технології.

Значна кількість переваг кластерної моделі не позбавляє її від недоліків, що за умов ринково-орієнтованої економіки можуть бути суттєвими. Першочергово - це надмірна концентрація виробництва, а відтак - потенційна можливість посилення монопольних тенденцій в окремих ринкових секторах. Тому варто враховувати сутнісні ознаки ринкового середовища для уникнення санкцій державної антимонопольної корекції.

Розглядаючи кластерну модель галузево-територіальної організації виробництва, визначимо її основну стратегічну спрямованість на забезпечення міжсекторної співпраці - влади-бізнесу-громади (через різноманітні громадські організації). Сучасна економічна наука доводить високу ефективність посилення такої співпраці. Для суб'єктів трансформаційної економіки України ця форма міжсекторної взаємодії є виключно важливою як через необхідність опанування сучасними цивілізованими **методами** реалізації індивідуальних економічних інтересів, так і для концентрації інформаційних, управлінських, інших ресурсів з метою протистояння висококонкурентним суб'єктам міжнародного бізнесу. Значення кластерної моделі галузево-територіальної організації виробництва для економічного розвитку регіону показане нарис. 11.3.

Оптимізація інформаційних потоків та відповідних управлінських рішень учасників кластерної моделі приводить до:

- > скорочення трансакційних витрат учасників кластеру? ^a відтак - зниження собівартості та ціни продукції;
- > посилення рівня відповідальності керівників **окремих під**приємств та організацій за рішення, що **ухвалюються** ними з огляду на тісну співпрацю з партнерами по **кластеру?** що є і партнерами по бізнесу;

> зростання відповідальності щодо розбудови економіки власного регіону та захисту інтересів своєї громади.

Питання доцільності та можливості створення кластерної моделі галузево-територіальної організації виробництва повинне **вирішуватись** на регіональному та місцевому рівні. **Тим** самим в **регіональному** економічному управлінні буде реалізований принцип **пріоритету** інтересів територіальної громади на протигагу поширеному донедавна галузевому підходу до управління економікою.

Реалізація першочергового завдання регіональної політики-соціально-економічного вирівнювання потребує нових ефективних підходів та рішень щодо просторової організації суспільного виробництва. Іншим аргументом на користь розвитку інноваційних форм регіонального розвитку є об'єктивна потреба у перенесенні центру ваги управлінської компетенції на рівень регіонів для забезпечення вищого рівня їх самостійності та підвищення соціально-економічної ефективності регіональних господарських комплексів. Кращий світовий досвід стимулювання регіонального економічного розвитку засвідчує переваги вільних економічних зон (ВЕЗ) чи територій із спеціальними економічними режимами. Саме зазначені форми територіальної організації суспільного виробництва відіграють роль своєрідних полюсів економічного зростання та здатні сприяти вирішенню низки проблем: інтеграції національних економік до світового господарського комплексу; залученню іноземних інвестицій; технологічному оновленню та структурній перебудові національної економіки тощо. Згідно поширеного у науковій літературі визначення, ВЕЗ є частиною національної території, економічний потенціал якої зорієнтовано на ^bвирішення специфічної задачі (або комплексу задач).

Історія розвитку українських територій з режимом пільгових Умов ведення економічної діяльності бере початок в березні *994р.⁵ коли Указом Президента України №113 було запроваджено першу СЕЗ на території Бродівського району Львівської області. Однак, практика функціонування територій з особливим Режимом економічної діяльності в Україні засвідчила суттєві проблеми. До числа недоліків використання спеціальних економічних зон та територій пріоритетного розвитку як інструментів Зонального розвитку в Україні належать:

- > поширені факти неузгодженості прийняття відповідних рішень про створення територій з пільговими режимами, ініційованих місцевими елітами, із цілеспрямованою державною політикою регіонального розвитку, про що свідчить практика регулювання кожної зони окремим нормативним актом;
- > низька якість значної кількості інвестиційних проектів, запроваджених до запровадження в пільгових зонах;
- > порушення рівних конкурентних умов для діяльності економічних суб'єктів, зокрема через підвищення питомої ваги імпорту сировини в загальному обсязі імпорту до СЕЗ та ТПР, що приводить до зниження ресурсних витрат в структурі собівартості продукції.

Рис. 11.3. Значення кластерної моделі галузево-територіальної організації виробництва для економічного розвитку регіону

Практика створення територій з пільговими умовами економічної діяльності в Україні значною мірою відрізняється від загальноприйнятої практики у світі. Першочергово варто усвідомити, що українські СЕЗ та ТПР створювались не стільки для залучення іноземних інвестицій, хоча така мета декларувалась в більшості проектів, але для створення прийнятних умов економічної діяльності вітчизняного бізнесу, збереження та використання наявних виробничого потенціалу та існуючих робочих місць. Така політика є спробою часткового розв'язання проблемної ситуації, що потребує системного підходу до вирішення. Численні опитування іноземних інвесторів **ДОВОДЯТЬ**, що серед їх інвестиційних пріоритетів важливі не пільги, а зрозумілі та прозорі умови ведення бізнесу. Такі рівні та прозорі умови економічної діяльності повинні бути створені на національному рівні.

Для успішного функціонування пільгових режимів економічної діяльності в розвинутих країн світу забезпечується фінансування визначених територій з метою їх інфраструктурної підготовки до прийому потенційного інвестора, для чого в кожний квадратний метр зони із спеціальним економічним режимом інвестується 1 млн. дол. США.

Українській державній політиці щодо пільгових режимів бракує конструктивності, про що свідчать факти: відміна окремих податкових пільг на вже працюючих територіях, нерозуміння реального значення пільгових економічних режимів, а відтак використання некоректних критеріїв оцінки їх діяльності, мораторій на їх діяльність. Передусім необхідною є обґрунтована та послідовна політика розвитку територій із спеціальними економічними Режимами, а не відміна чи заборона раніше встановлених. За Умови зваженої та цілеспрямованої державної політики щодо СЕЗ та ТПР, їх потенціал спроможний забезпечити формування потужних "полюсів зростання", здатних реально сприяти соціально-економічному поступу регіонів. Для цього на державному рівні необхідно: по-перше, здійснити уніфікацію законодавства щодо Умов створення, функціонування та моніторингу діяльності СЕЗ та ТПР. По-друге, розробити та запровадити коректну методіку оцінки ефективності вказаних територій.

Висновки

Підтримка довгострокового економічного зростання, яке є необхідною умовою підвищення рівня та якості життя населення, вимагає постійного структурного вдосконалення національної економіки. Сучасний період розвитку економіки України характеризується певними структурними зрушенням з метою удосконалення соціально орієнтованої ринкової економічної моделі. Однак, проблемними питаннями розвитку національної економіки залишається розвиток інституцій, фінансового та товарного ринків, необхідність підвищення технологічного рівня та забезпечення макроекономічної стабільності. Поряд із цим українська економіка має певні інноваційний потенціал та рівень забезпеченості працівниками з вищою освітою та професійною підготовкою. Це викликало появу пріоритетних напрямів структурних зрушень на макрорівні, серед яких досягнення економічної незалежності, інноваційний характер розвитку, залучення інвестицій, підвищення рівня життя населення та розвиток людського потенціалу.

Особливої актуальності набувають зміни регіональної структури національної економіки серед яких: децентралізація управління, комплексність розвитку, соціально-ефективний характер змін та використання стратегічного планування. Застосування перспективних інноваційних форми регіонального економічного розвитку дозволяє підвищити рівень розвитку окремих регіонів та вдосконалити регіональну структуру національної економіки.

Структурна перебудова національної економіки потребує ґрунтовного дослідження сучасних тенденцій розвитку та обґрунтованих заходів. Від дослідження передумов та виділення пріоритетів залежить доцільність та ефективність змін як на національному, так і на регіональному рівнях.

Питання для самоперевірки:

1. Охарактеризуйте передумови формування сучасної структури національної економіки.
2. Порівняйте рівень розвитку України та інших країн за індексом глобальної конкурентоспроможності у 2007-2008 рр.

3. В чому полягає сутність структурної перебудови національної економіки?
4. Перерахуйте та охарактеризуйте пріоритетні напрями структурних зрушень на макрорівні?
5. Розкрийте зміст регіональної структури національної економіки України.

Проблеми для обговорення:

1. Які передумови формування сучасної структури національної економіки України є визначальними на сучасному періоді розвитку? Чому?
2. Сформулюйте власні пріоритетні напрями структурних зрушень на макрорівні.
3. Визначте ієрархію змін структури національної економіки України. Обґрунтуйте її.
4. Побудуйте ієрархію змін регіональної структури національної економіки України. Обґрунтуйте її.
5. Які відмінності структурної перебудови на національному та регіональних рівнях?

ЛІТЕРАТУРА

1. Біла С.О. Структурна політика в системі державного регулювання трансформаційної економіки: Монографія - К.: У АДУ, 2001. -408 с.
2. Вовканич С., Семів Л. Людський та інтелектуальний капітали в економіці знань // Вісник НАН України. - 2008. - №3. - С. 13-22.
3. Глазьев С.Ю. теория долгосрочного технико-экономического развития. М.: Владар, 1993. - 310 с.
4. Данилишин Б.М. Нас не устраивает агрессивное вхождение на украинский рынок иностранных производителей с помощью «серых» схем // Зеркало недели. - 2008. - №4 (683). - С. 9.
5. Економіка України: стратегія і політика довгострокового Розвитку / За ред. акад. НАН України В.М. Гейця. К.: Ін-т екон. "Рогнозув.; Фенікс, 2003. - 1008 с.
6. Єрохін С.А. Технологічні уклади, динаміка цивілізаційних структур та економічна перспектива України // Економічний часо-¹¹¹¹⁰ - XXI. - 2006. - №1-2. - Режим доступу: www.soskin.info.

7. Коваль Я.В., Антоненко І.Я. Регіональна економіка: Навчальний посібник. - К.: Професіонал, 2005. - 272 с.

8. Портер М. Международная конкуренция: Пер. с англ. / Под ред. и с предисл. В.Д. Щетина. - М.: Международные отношения, 1993. - 896 с.

9. Поплавська Ж., Поплавський В. Економічний прорив: прогрес заради добробуту // Вісник НАН України.- 2008.- №5. - С. 18-23.

10. Сухоруков А.І. Технологічна реструктуризація як напрям антикризової політики // Стратегічна панорама. - 2005. - №3. - Режим доступу: www.nisp.gov.ua,

11. Тодаро М. Экономическое развитие: Учебник. Пер. с англ. под ред. С.М. Яковлева, Л.З. Зевина. - М.: ЮНИТИ, 1997. - 671 с.

Розділ 12 ПОЛІТИКА ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ В НАЦІОНАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ

12.1. Концепції економічного зростання

12.2. Досвід економічної політики для забезпечення зростання економіки

12.3. Економічна динаміка України у перехідний період

12.1. Концепції економічного зростання

Проблема існування та розвитку людства актуальна упродовж всього історичного процесу. Перший період існування людської цивілізації за умов збиральницького типу господарства характеризувався переважно пристосуванням до умов навколишнього середовища. В цей час людська спільнота, як і інші складові природи, виступає не руйнівною силою до своєї природної основи, а в кращому випадку, - навіть антиентропійною.

З переходом до оброблювального типу господарства, збільшенням кількісних та якісних параметрів людської діяльності, відбувається прискорене нарощування створених людиною засобів виробництва. За їх допомогою людина значно інтенсивніше перетворює навколишній світ, пристосовуючи його для задоволення власних потреб.

Рукотворні досягнення людського розуму, штучні за своєю природою, в своєму розвитку дають швидкозростаючі очікувані результати, але разом з тим, нагромаджують негативні «зовнішні ефекти», що посилюють руйнівні (ентропійні) процеси в навколишньому природному середовищі. Особливої гостроти ця проблематика набула в ХХ ст. у вигляді глобальних проблем людства, вирішення яких до сьогодні не відоме. Розглядаючи економічне зростання, необхідно досліджувати різні його аспекти, як "Рямі так і побічні; слід розрізняти і класифікувати не лише його основні фактори, а й зміну їх значимості в часі і просторі, які для кожної країни неповторні.

Економічна наука виокремлює базові фактори економічного зростання, хоча їх кількість має тенденцію до збільшення, - праця, земля, капітал, підприємницькі здібності, інформація. Всі ці

фактори діють опосередковано, через активізацію людської життєдіяльності. Так, природний фактор складав основу економічного розвитку упродовж всього існування людства, однак значення його весь час змінюється. Вперше вугілля для промислового виробництва почало використовуватись в 20-х рр. XVIII ст. З часом людина відкривала нові можливості природних ресурсів, тому, наприклад, XX ст. стало «атомною добою». Основоположник «енергетичної економіки» С.Подолінський визначав за основу існування людства сонячну енергію, стверджуючи, що енергетичний еквівалент має все, що створене людиною. Відтак, кількість сонячної енергії лімітує життя на Землі. Цей напрям досліджень в модернізованому вигляді мав розвиток в працях деяких представників Римського клубу, став обґрунтуванням ідей про «золотий мільярд» та «нульовий розвиток».

Дія факторів економічного розвитку і зростання визначається діяльністю людини. Адже, людина має власну природну основу, яка генерує людську активність за всіма напрямками. Ще більше значення для суспільного розвитку має інформаційна складова природи. Однак, вклад людини в розвиток інформаційного простору має принципово іншу якість. Це наукова, технічна, мистецька, релігійна, культурологічна, інституціональна та численні інші складові. Всі вони перебувають в тісному взаємозв'язку і взаємозалежності, а також мають постійну динаміку. Особливого значення набула інформація в наш час, який отримав назву «інформаційне суспільство».

Капітал як об'єктивно необхідний фактор суспільного виробництва має свою історичну інтерпретацію. Першочергово людина створила капітал у матеріально-речовій формі, використовуючи природні ресурси. Вона досягнула свого апогею в «індустріальному суспільстві». Згодом капітал актуалізував своє значення в формі фінансово-інформаційного, що відображає реалії «постіндустріального суспільства» та «віртуальної економіки».

Традиційне визначення «людського фактору» економічного зростання є не зовсім точними, оскільки **врно** спрощує **розуміння** всеосяжності поняття «людини». Адже, крім **відомих** Природних, суспільних параметрів людини, існує **найважливіший** - ¹¹ самопізнання **та** самореалізація.

Дія факторів економічного зростання синтезується людиною, ^е роль і значення кожного з них змінюється, що відображається в структурі суспільного виробництва, зайнятості тощо. Так, **наприклад**, якщо до середини XIX ст. 95% людей обробляли **переважно** речовину природи, а 5% - інформацію, то вже **наприкінці** XX ст. в **СІПА** - 50% на 50%. В перспективі **в** XXI ст. ситуація повністю може змінитись на протилежну.

Змінюється співвідношення зайнятих в сільському господарстві, промисловості та сфері послуг. Зараз в сільському господарстві розвинутих країн зайнято 1,8-3% працюючих, в промисловості- 14-18%, а решта - в сфері послуг. У XVIII столітті 75-90% зайнятих припадало на сільське господарство.

В усі історичні періоди число зайнятих в промисловості в жодній країні світу не перевищувало 50%, та вже, мабуть, і не перевищить. В сфері послуг також відбуваються зміни, направленість яких полягає в наближенні до людини і загальній інформатизації.

В економічній науці використовуються синонімічні поняття: економічний розвиток, економічне зростання та економічний прогрес. Різниця між економічним зростанням та економічним розвитком полягає в соціально-економічній ефективності, тобто економічне зростання має переважно кількісні параметри визначення, а економічний розвиток - якісні. Економічний прогрес - категорія узагальнююча, що включає в себе не тільки економічні, соціальні показники ефективності, але й інші, відображаючи загальну спрямованість висхідного руху людської цивілізації.

Серйозне протистояння категорій "економічне зростання" та "економічний розвиток" виникло у 50-60 рр. XX ст. Навіть на фоні високих темпів економічного зростання країн, що розвиваються (зокрема, африканських) підвищити життєвий рівень населення так ¹ не вдалось. Неспроможність традиційного трактування та взаємозамінності економічного зростання та економічного розвитку стала Невидною. Економічний розвиток почав трактуватись значно ширше, крім збільшення основних макроекономічних показників, він обов'язково передбачає: здійснення структурних перетворень національної економіки (зростання питомої ваги промисловості та скорочення - сільського господарства); урбанізацію (зростання чисельності міського населення); зміну структури споживання насе-

лення (зменшення частки витрат на продовольчі товари та зростання інших компонентів). Вирішальною умовою економічного розвитку стала вважатись участь корінного населення країни у здійсненні структурних перетворень, у виробництві зростаючого добробуту та використанні наслідків економічного зростання.

Саме на подібній основі трактується економічний розвиток в інституціональній теорії. В методології інституціоналізму акцентується увага на таких факторах розвитку як право, релігія, традиції, суспільна свідомість. Вагомий внесок до теорії економічного розвитку здійснив Г.Мюрдаль¹. Аналізуючи цивілізаційні особливості східних азіатських країн, вчений дійшов висновку про непридатність для них рецептів економічного зростання, вироблених в передових країнах. На перший план висувуються не технічні характеристики економічної системи, а система національних цінностей.

В теорії Г. Мюрдаля чітко розрізняються категорії "економічне зростання" і "економічний розвиток". Факт існування першого зовсім не означає наявності другого. Такий підхід характеризується гуманістичним спрямуванням, оскільки економічний розвиток сприймається лише на основі економічного зростання, що супроводжується покращенням положенням більшості населення країни. У трактуванні Г. Мюрдаля розвиток передбачає підвищення ступеню задоволення основних потреб всіх членів суспільства.

Даний підхід взято за основу діяльності Програми розвитку ООН (ПРООН): людський розвиток - це є процес розширення можливостей вибору. В принципі вибір може бути безмежним, але його параметри змінюються з часом. На всіх рівнях розвитку найбільш суттєвою для людини є можливість вести довге здорове життя, отримувати знання та мати доступ до ресурсів, що необхідні для достойного існування. Показово, що запроваджений з 1990 р. в рамках ПРООН індекс людського розвитку (ІЛР) відображає вплив вищезазначеного інституційного підходу. В¹ базується на трьох показниках: очікуваній тривалості життя, інтегральному показникові рівня освіти та рівні життя.

Традиційні фактори економічного розвитку в новітній економічній історії поповнюються та розширюються за рахунок Д¹¹

¹ Мюрдаль Г. Современные проблемы "третьего мира". М., 1972. - 416 с.

Прискореного науково-технічного прогресу, трансформації суспільно-економічних відносин в різних цивілізаційних вимірах, безпосереднього впровадження інституціональних факторів та посилення їх визначального впливу на функціонування суспільно-економічних систем. Поступово ресурси економічного розвитку в їх класичному розумінні, як матеріальні ресурси, поступаються значенням нематеріальним - людським, фінансовим, інформаційним. Варто враховувати, що сучасні економічні системи характеризуються чотирма найважливішими особливостями: багатофакторністю, високою динамічністю, високою роллю інформаційного ресурсу і ментальності господарюючих суб'єктів¹.

З часом пріоритету серед факторів економічного розвитку набуває людський капітал. Під людським капіталом розуміють належну людині суму здібностей, вмінь та навичок. Формування людського капіталу, як і інших форм капіталу, вимагає відволікання коштів від поточного споживання для отримання додаткових доходів у майбутньому. Принциповою особливістю людського капіталу, що обумовлює його високу цінність є здатність підвищувати рівень віддачі за рахунок удосконалення якісних характеристик. Розрахунки дослідників показують, що рентабельність людського капіталу, як правило вища, ніж фізичного. В розвинутих країнах чітко проявляється тенденція до прискореного нарощування інвестицій в людину. Так, в США у 90-і рр. сумарні витрати на освіту, охорону здоров'я та соціальне забезпечення перевищили виробничі капіталовкладення більше, ніж в три рази.

Завдяки теорії людського капіталу інвестиції в людину стали розглядатись як фактор економічного зростання, важливіший ніж "звичайні" капіталовкладення. Дослідження, проведене групою вчених продемонструвало - внесок людського капіталу до економічного зростання є настільки значним, що в окремих випадках високорозвинутий людський капітал може компенсувати Недостатність фізичного капіталу².

¹Б Чацкий Е. Диалектика познания и новая парадигма экономической науки // 2 у¹⁰ экономика и международные отношения // 2006. - №7. - С. 75.

¹ Райна на роздоріжжі: Уроки з міжнародного досвіду економічних реформ / Р²Д. А. Зіденберга і Л. Хоффмана. - К.: Фенікс, 1998. - С. 419.

За теорією людського капіталу, розвиток - це не просто підвищення темпів економічного зростання, але інвестиції в людський капітал та підвищення соціально-економічної ефективності. Таке трактування економічного розвитку, безперечно, акцентує на цільовому спрямуванні економічних результатів діяльності на розвиток людини, однак, на нашу думку, він має бути доповнений дослідженням можливостей та конкретизувати напрями підвищення якості життя.

Неоінституціональна теорія економічного розвитку швидко прогресує наприкінці ХХ - на початку ХХІ ст. В її основі - врахування всієї сукупності суб'єктів, чиї дії здатні спричинити довгострокове зростання та врахування інституціональних умов, у яких діють суб'єкти довгострокового розвитку. Основне джерело якісних змін при довгостроковому економічному зростанні - науково-технічний прогрес - в неоінституціональній теорії отримує доповнення за рахунок зовнішнього середовища, здатного забезпечити його повну і швидко реалізацію.

Сучасна теорія економічного зростання побудована на емпіричному аналізі його факторів. Поширеним її напрямком є теорія ендегенного зростання, яка пов'язує цей процес з усіма можливими якісними і кількісними факторами: ресурсними, інституційними, міжнародними тощо. Світова економічна наука потребує створення системної методології аналізу факторів ендегенного зростання та прогнозу їх динаміки як для розвинутих країн, так і для країн з перехідною економікою.

12.2. Досвід економічної політики для забезпечення зростання економіки

Для країн, що здійснюють реформування національних економік в напрямку створення соціально-ефективних ринкових систем, важливим питанням залишається адаптація кращої світової практики при формуванні власних стратегій. Узагальнення досвіду становлення чи удосконалення ринкових економічних систем у світі, переважно у ХХ ст., дозволяє визначити декілька моделей ринкової трансформації. Існують різні позиції щодо класифікації моделей економічного розвитку трансформаційних економік. Так, класифікація моделей економічної трансформації за основоположний

ознаками приналежності до найпоширеніших та найбільш успішних в світі теоретичних моделей ринку розрізняє "ринковий соціалізм", ліберально-монетаристська, інституційна та ордоліберальна.

В перехідній економіці розрізняють кілька можливих моделей, що свідчить про багатоваріантність суспільного розвитку на цьому етапі: ринкового соціалізму (Югославія, Китай, В'єтнам); державно-корпоративної буржуазної трансформації з варіантами "оксамитової революції" (Чехія, Угорщина); шокової терапії (Польща, Росія, більшість країн СНД); економічного романтизму тощо.

Найбільш характерними моделями перехідних соціально-економічних систем є такі: модель "ринкового соціалізму", шокової терапії, державно-корпоративної ринкової трансформації та інституціональна модель соціально-економічної трансформації.

Специфічними особливостями моделі "ринкового соціалізму" є започаткування її в інституціональних рамках планово-централізованої системи. Поступово здійснюються заходи, спрямовані на лібералізацію окремих сфер господарської діяльності, як правило, не ключових. Центральною ідеєю такого типу трансформації є здатність системи державного соціалізму еволюціонувати в напрямку змішаної економіки, об'єктивною передумовою - нижча порівняно з ринковими господарствами економічна ефективність та рівень життя в соціалістичних економіках. В соціалістичних країнах Європи та СРСР спроби часткової економічної лібералізації здійснювались в напрямку розширення економічної самостійності підприємств, посилення мотивації праці за рахунок запровадження системи госпрозрахунку, розширення можливості підприємств розпоряджатись часткою прибутку, тощо. Практика зазначених країн показала нереалістичність поставлених цілей, оскільки реформування не зачіпало засад функціонування економічної системи, а значить не могло привести до якісних довготривалих зрушень.

Певною мірою як виняток із загального правила можна розглядати в контексті "ринкового соціалізму" досвід Китаю. З 1978 року в Китаї здійснюються реформи, так звана економічна Модернізація. Першочергово реформування власності відбулись у Малому бізнесі, торгівлі, аграрному секторі. Переважна більшість великих промислових об'єктів перебуває в державній власності, триває їх акціонування. Політика відкритості економіки

здійснюється за посередництва вільних економічних зон, що демонструють вагомі успіхи. Згідно офіційних даних китайської статистики, щорічні прирости ВВП за роки реформ склали близько 10% проти 6,1% в 1953-1978 рр., питома вага капіталовкладень у ВВП в реформаційний період стабілізувалась на рівні близько однієї третини. Досвід реформування у Китаї не є ідеальним з огляду на низьку економічну ефективність діяльності багатьох державних підприємств, невисокий за світовими стандартами рівень життя населення, недемократичні засади суспільно-економічної організації тощо. Однак, заслуговують на увагу такі особливості китайської економічної політики, як послідовність, рішучість та спрямованість на зовнішньоекономічну експансію. Здійснювані за умов політичної стабільності, вони реально вплинули на покращання економічної ситуації в Китаї.

Модель "шокової терапії" базується на ліберально-монетаристській концепції. Нею визначається пріоритет дії ринкового механізму для забезпечення високої ефективності економічної системи. Роль держави визначається на рівні формування і підтримки "рамкових" умов дії ринкового механізму, їй належать функції антимонопольно*! корекції та підтримки конкурентного середовища, охорони довкілля. Найбільш поширеною неоліберальною ідеєю є думка, що економіка лише тоді добре розвивається, коли держава не втручається до неї. Стосовно економічної трансформації неоліберальна теорія, особливо її монетаристська гілка, пропонує заходи грошово-кредитного регулювання: контроль за грошовою масою, бюджетним дефіцитом, курсом національної валюти, процентною ставкою. Таким чином, фінансова стабілізація та стримування інфляції видаються необхідними та достатніми передумовами для економічного зростання.

Неоліберальна концепція в цілому та її трактування закономірностей трансформаційних процесів піддаються гострій критиці опонентів за ідеалізацію бачення ринкової ситуації, яка в реальності далека від моделі досконалої конкуренції. За сучасних умов впливовими суб'єктами ринку є організації, в тому числі - корпорації, держава тощо. Нехтувати їх інтересами та роллю в економіці небезпечно. Таким чином, модель шокової терапії та її основа - ліберально-монетаристська концепція акцентують на про

сах лібералізації та регулювання фінансових аспектів економічного життя, тоді як реальний сектор економіки (виробництво товарів та послуг) виводиться з-під регулюючої дії держави; функціонування цього сектора розглядається як вторинний результат фінансової стабілізації та застосування монетаристських заходів. При "шоковій терапії" мінімізується відповідальність держави за соціальні наслідки заходів лібералізації, приватизації тощо. Отже, соціальна ціна втілення такої моделі є високою, що відображається у прискоренні майнової диференціації населення, посилення нерівномірності розподілу національного доходу.

Саме ліберально-монетаристська модель склала основу положень "Вашингтонського консенсусу" та є універсальною пропозицією МВФ для країн, що трансформують економічні системи від планової до ринкової. Рівень ефективності застосування зазначених рецептів реформування залежить від початкового стану економіки. Ліберально-монетаристська економічна модель сприяла подоланню кризових явищ в економіках ринкового типу, де проблеми були викликані захопленням кейнсіанськими методами регулювання і проявились у формуванні значних дефіцитів державних бюджетів, високих рівнях інфляції одночасно із високим рівнем безробіття, значних обсягах зовнішнього боргу тощо. Успішним був досвід реформування на початку 80-х рр. у США ("рейганоміка"), Великобританії ("тетчеризм"), Франції, Італії. Застосування ліберально-монетаристської моделі економічної трансформації в країнах Центральної та Східної Європи в 90-х рр. мало значну специфіку. Дослідники зазначають гнучкість та прагматизм національних урядів щодо застосування інструментів моделі, що значною мірою сприяло результативності економічної політики.

Державно-корпоративна капіталізація формує специфічну модель ринкової економіки, що як і попередня супроводжується зниженням життєвого рівня населення. Якщо країни, що її здійснюють, реалізують соціальну функцію власної економічної політики та використовують національні та соціокультурні особливості своїх країн, негативні наслідки можуть бути мінімізовані.

позитивних аспектів зазначеної моделі слід віднести досить швидко формування інституціональної структури економіки в ФРН великого бізнесу. Значне поширення отримують фінансо-

во-промислові угруповання, що в свою чергу актуалізує проблему державного управління такою економікою. Прояви реалізації такої моделі спостерігаються в Росії.

Вирізняється з проміж інших інституціональна модель трансформування. Відповідно до інституціональної методології вирішальною визнається раціональна організація інституціональної структури економіки та вирішальна роль держави в цьому зв'язку. Державна політика реформування в такій моделі характеризується поступальністю. Першочергово держава запроваджує прийнятні для суб'єктів дрібного та середнього підприємництва фіскальні та грошово-кредитні умови функціонування, запроваджує механізми підтримки конкурентного середовища тощо. Дана модель зорієнтована на цілі довгострокового економічного зростання, оскільки фінансова стабілізація сама по собі не вирішує довгострокових структурних проблем і лише система інституціональних перетворень здатна створити умови для економічної стабілізації.

Елементи інституціональної моделі економічних перетворень нарівні із кейнсіанською моделлю макрорегулювання склали основу "нового курсу" Т.Рузвельта в ході подолання в США Великої депресії 1929-1933 рр. Інституціональний підхід проявився у відновленні банківської системи країни таким чином, щоб відновити довіру населення до неї (законодавчий акт про державні гарантії по вкладах населення та запровадження Федеральної корпорації страхування банківських депозитів); удосконаленні системи соціального захисту населення (вперше запроваджені допомоги на випадок безробіття та в старості); в числі структур державної влади створені нові адміністрації - з регулювання сільського господарства, трудового розвитку тощо.

В повоєнний період багато розвинутих країн вдавались до активного державного втручання в економічний процес, реалізуючи таким чином кейнсіанську модель макрорегулювання. Так, Канада, Австралія, Швеція, Норвегія, Данія впроваджували політику регіонального вирівнювання, здійснюючи пряме державне фінансування створення інфраструктури, зокрема транспортної в "нових" регіонах. Інституціональну модель розвитку визнають першоджерелом "японського економічного дива". На зміну мілітаризованій економіці, де панували всього лише чотири

дикі корпорації ("дзайбацу"), прийшла політика створення нових корпоративних структур: державних холдінгів та великих компаній, що об'єднали виробничі комплекси технологічно взаємопов'язаних виробництв, торгівлю та банківську діяльність (принцип триєдності). Значну підтримку отримав малий бізнес як у промисловості, так і в сільському господарстві. Прикметно, що нарощування експортного потенціалу японської економіки відбувалось вслід за підвищенням конкурентного потенціалу національних підприємств та заповненням внутрішнього ринку. Прояви інституційної моделі економічної трансформації мають місце в досвіді економічних реформ Південної Кореї, Тайваню, Індонезії, Туреччини.

90-рр. XX ст. стали періодом стрімкого розвитку нової моделі зростання - ендогенної. Вона сформувалась в результаті кризи неокласичних моделей економічного зростання в країнах Третього світу, коли значно посилилась диференціація темпів зростання цих країн та загострились боргові проблеми. Згідно традиційних теорій, зокрема неокласичної, дефіцит капіталу в цих країнах повинен був привести до підвищення рентабельності інвестицій, зростання продуктивності праці та підвищення рівня життя. Саме на зростання інвестицій були спрямовані рекомендації, що розроблялись Світовим банком та МВФ для країн Третього світу. Однак, досвід економічних реформ у цих країнах ще раз підтвердив неможливість автоматичного налагодження ефективної дії ринкового механізму. Це відобразилось у низькій результативності структурного реформування економік, консервації їх низької інвестиційної привабливості та "вимивині" ресурсів за кордон. Нова теорія зростання на відміну від неокласичної виступає за активізацію ролі держави в трансформаційній економіці, визнаючи серед її основоположних - функцію перерозподілу ресурсів з метою задоволення потреб у суспільних товарах та послугах і стимулювання приватних інвестицій.

Особливості трансформаційного процесу в Україні дозволяють зробити певні висновки щодо доцільності застосування кращого світового досвіду. На першому етапі ринкової трансформації економіки Україна пережила період захоплення ліберальними

рецептами трансформації, що обумовлювалось щонайменше двома причинами: недостатнім розумінням політичною та управлінською елітою внутрішніх механізмів та логіки трансформації адміністративно-командної системи в змішану (з ефективно діючим ринковим механізмом та досконалою функцією державного регулювання); абсолютним переважанням неоліберальної економічної моделі в розвинутих країнах світу у 80-90 рр. XX ст. Швидке наслідування основним положенням неолібералізму в умовах деформованої галузевої та територіальної структури пострадянської економіки, нерозвинутості товарних, факторних ринків тощо, закономірно мало наслідком сплеск гіперінфляції, що прискорила розвал централізованої економічної системи, знецінила багаторічні заощадження населення, але не привела до автоматичного поширення ринкового механізму. В другій половині 90-х рр. наукова та політична громадськість приходить до розуміння об'єктивної необхідності посилення державного регулювання трансформаційними процесами в українській економіці. В такому контексті першочерговим стає завдання раціонального вибору механізмів та інструментів державного регулювання. Отже, за сучасних умов на особливу увагу та вивчення заслуговують економічна модель трансформації інституціонального типу.

Основні висновки економічних реформ у країнах Центральної та Східної Європи в контексті застосування їх досвіду в Україні можуть бути визначені наступним чином: скорочення участі держави у процесах перерозподілу національного доходу не призводить автоматично до економічного зростання, що обумовлює домінуючу роль державної політики управління процесами ринкового реформування; лібералізація економічної діяльності повинна здійснюватись поступально, з тим, щоб не підірвати трудової мотивації економічних суб'єктів та відповідати процесу формування відповідної інституціональної структури економіки; для створення ефективного ринкового механізму необхідна політична стабільність та відповідальність владних структур всіх рівнів за соціальні наслідки реформ. Для національної моделі економічного розвитку України винятково важливо врахувати переваги та недоліки подібної о періоду трансформації інших країн світу.

12.3. Економічна динаміка України в перехідний період

Проблематика економічного зростання посіла чільне місце в дослідженнях українських вчених у період теоретико-методологічного обґрунтування процесів трансформації економіки. На першому етапі реформування економіки, в 1991—1995 рр. власної теорії перехідного періоду в Україні не було створено в силу як об'єктивних, так і суб'єктивних причин. Об'єктивність такого стану речей визначається відірваністю теоретичних досліджень соціалістичних країн від світової економічної науки, пануванням марксистської ідеології тощо. За вказаних умов вакуум теоретичного обґрунтування трансформаційних процесів був заповнений пануючими на той час в розвинутих країнах світу неоліберальними концепціями. В середовищі українських науковців та політиків поширеними стали пріоритети ринкової саморегуляції, масштабної лібералізації господарського життя, прискорених роздержавлення та приватизації власності. Тим самим, в Україні були здійснені заходи реформування, узгоджені із відомою в світі моделлю соціально-економічної трансформації, що виникла за умов і на засадах неокласичного глобалізаційного підходу. Це так звана модель "Вашінгтонського консенсусу". Для забезпечення економічного зростання дана модель пропонує набір стандартних рекомендацій: здійснення жорсткої бюджетної політики, перерозподіл бюджетних ресурсів із виробничої в соціальну сферу, здійснення податкової реформи, здійснення фінансової лібералізації, запровадження єдиного ринкового валютного курсу, лібералізація зовнішньої торгівлі, усунення перешкод на шляху прямих іноземних інвестицій, приватизація, скорочення державного регулювання на галузевому рівні та здійснення політики захисту прав власності. З огляду на Універсальність зазначеної моделі без узгодження із національною специфікою, а саме така універсальність складає основу рекомендацій МВФ щодо економічної політики трансформаційних систем, зрозуміла різна результативність її застосування.

В Україні слідування рекомендаціям зазначеної моделі не забезпечило Достатніх стимулів для довгострокового економічного зростання. По-перше, реалізація рекомендованих заходів передбачає певний Рівень підготовленості власне економічної системи до перет-

ворень (наприклад, значною перешкодою на шляху вітчизняних реформ став високий рівень монополізованості ринків); по-друге, здійснення подібної політики потребує послідовності і системності, що можливо за умови узгодженості при прийнятті політичних рішень між їх суб'єктами; по-третє, необхідною умовою успішності реформування є підтримка заходів економічної політики широкими верствами населення. Неокласична економічна теорія не ставить в центр аналізу більшість питань, які унеможливили успішну реалізацію моделі "Вашінгтонського консенсусу" в Україні.

Катастрофічні наслідки непродуманої економічної політики, що відобразились у гіперінфляційних процесах, масштабному падінні виробництва, масовому безробітті, різкому падінні рівня життя населення в першій половині 90-х рр., змусили врешті-решт переоцінити засади ринково-орієнтованої економіки і, особливо, - шляхи її запровадження. З другої половини 90-х рр. в Україні поширюється розуміння об'єктивної необхідності державного регулювання процесів трансформації в цілому, економічного зростання зокрема.

Сучасна економічна політика в Україні відображає заходи в напрямку розширення сукупного попиту: реформа пенсійної системи і підвищення середнього рівня пенсійного забезпечення населення, збільшення реальних доходів населення за рахунок запровадження єдиної ставки оподаткування доходів фізичних осіб, підвищення соціальних виплат, часткове повернення ощадних вкладів Ощадбанку СРСР. Тим не менше, для формування передумов економічного зростання у довгостроковому періоді, необхідні реальні заходи, спрямовані на розширення продуктивних можливостей економіки. Послаблення податкового тиску на національних виробників, запровадження принципів прозорості, прогнозованості та системності в здійсненні економічної політики, подолання корупції - тільки за таких умов стане можливою зміна трудової мотивації економічних суб'єктів та спрямування її на державно-національний поступ.

Упродовж останніх років залишаються невирішеними питання монополізації окремих сфер та галузей економіки, нерозвинутість фінансових, зокрема, фондового ринків, переважання тактичних та оперативних цілей серед пріоритетів загальнодержавної та регіональної економічної політики.

Концептуальні засади стратегії соціально-економічного розвитку країни на 2002-2011 рр., визначені Посланням Президента України "Європейський вибір" обґрунтовують модель економічного зростання, основу якої складає стабільна національна грошова одиниця. Така позиція є принциповою з точки зору євроінтеграції України, оскільки згідно Маастрихського договору, що визначає економічні критерії членства у Євросоюзі, країни-претенденти мають забезпечити стабільність власної грошової одиниці на рівні до 2% інфляції на рік. Для економічних суб'єктів така монетарна політика означає прогнозованість умов господарювання та регуляторного впливу держави.

Економічна політика в Україні періоду економічного зростання, - починаючи з 1999 р., характеризувалась незбалансованим розвитком окремих секторів як щодо внутрішньо економічних пропорцій, так і в контексті світових економічних тенденцій. Загострення причин сучасної світової фінансово-економічної кризи розпочалось за кілька останніх років. З огляду на надвисокі показники відкритості української економіки, її фінансова система є вразливою до зовнішньоекономічних шоків. Базовими критеріями такої вразливості є низький показник покриття міжнародними резервами обсягів короткострокових боргових активів (нижче одиниці), від'ємне сальдо рахунку поточних операцій платіжного балансу (більше 5% ВВП), швидке зростання споживчого кредитування (вище 15% на рік).

Реалії грошово-кредитної політики в Україні упродовж 200Ф-2008 рр. засвідчили не стільки нарощування функції стимулювання короткострокового економічного зростання в країні, так і відсутність достатньої обґрунтованості кредитної політики комерційних банків та недостатній рівень управління цим процесом з боку НБУ. Так, прискорене зростання зовнішнього боргу країни викликане першочергово зростаючими запозиченнями банківської системи. °бсяг зростання зовнішнього боргу за 2006- початок 2008 рр. °клав майже 2,5 рази. Основними напрямками використання залучених ресурсів стали іпотечне та споживче кредитування, що не^{3а}Дає довгострокових стимулів економічному зростанню.

Період реформування характеризувався загостренням як внутрішніх, так і зовнішніх викликів для країни. Основними внут-

рішніми проблемами, що мають ознаки системності та є найбільш вагомими з точки зору їх негативного впливу на соціально-економічний розвиток держави є наступні. По-перше, загрозливим є відставання у формуванні інституціональної структури національної економічної системи. Світовий та вітчизняний досвід свідчать, що в межах старої, невідповідної ринковому трансформуванню інституціональної структури забезпечити певне економічне зростання реально. Однак, досягнути принципових зрушень у рівні та якості життя соціуму можливо лише за узгодженої модернізації інституціональної та економічної складових. По-друге, в контексті будь-яких змін стратегічного характеру необхідними передумовами є системність та послідовність, тоді як в державній політиці України ці ознаки відсутні.

В числі зовнішніх викликів, що значною мірою негативно вплинули на становлення конкурентоспроможної національної економіки стали: позбавлення певних політичних конкурентних переваг - з розпадом СРСР втрата єдності економічного та політичного простору; відмова від ядерного статусу держави; дотримання рекомендацій зовнішніх експертів щодо реформування економічної системи - лібералізація зовнішньої торгівлі, приватизація, стабілізація; бездумне наслідування зовнішніх ознак ефективної ринкової економіки, зокрема формування звички зростаючого споживання замість споживання раціонального.

Основою відновлювального зростання в Україні, що характеризується змінною динамікою упродовж останніх восьми років, став екстенсивний розвиток ресурсомістких та енергомістких виробництв. При цьому досягнути втрачених обсягів реального ВВП так і не вдалось (рис 12.1).

Структура ВВП України відображає приналежність до індустріального технологічного укладу, експортний потенціал максимально реалізовано лише в напрямі ресурсо- та енергомістких виробництв - передусім металургії, хімічної промисловості. Між тим, найбільш конкурентоспроможними на світовому ринку є постіндустріальні, інформаційні, інтелектомісткі технології.

Сучасні конкурентні переваги української економіки значною мірою визначені низькою вартістю трудових ресурсів. Частка оплати праці в структурі собівартості української продукції за

різними оцінками - близько 8-10%, що є одним із найнижчих показників у Європі. Однією з основних причин низької вартості праці в Україні є низький рівень продуктивності праці. Так, в Росії продуктивність праці вища в 2,2 рази, в Німеччині - в 6,3, у Франції - в 7,6, у США - в 9 разів¹. Такий підхід має переваги лише в короткостроковому періоді та не закладає передумов збалансованого довгострокового економічного зростання.

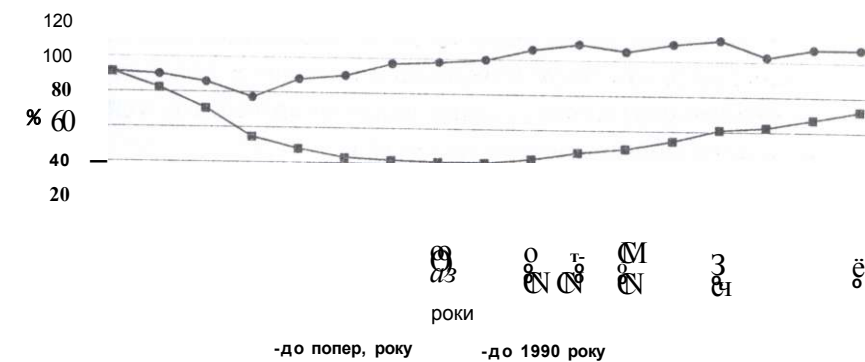

Рис. 12.1. Темпи зростання реального ВВП України²

Отже, економічне зростання в Україні головним чином має відновлювальний характер та реалізується за рахунок використання традиційних факторів індустріального технологічного укладу. Для формування підвалин довгострокового економічного зростання та якісних зрушень суспільного розвитку необхідно забезпечити реалізацію конкурентних переваг національної економіки в напрямі новітніх технологій, забезпечити відповідну спрямованість структурних зрушень.

Висновки

Економічне зростання - важливий індикатор суспільного розвитку, однак він є не самоціллю, а інструментом досягнення головної мети - підвищення рівня та якості життя. Досвід економічної політики країн, що досягли високих темпів економічного зростання засвідчує існування різних моделей реформування,

² *Україна-бізнес*. - 2007. - №4 (785).
ukrstat.gov.ua.

кожна з них передбачає використання потенціалу національної економіки та системну політику досягнення стратегічної мети суспільно-економічного поступу.

Пріоритетами політики довгострокового економічного зростання в Україні повинні бути: реалізація конкурентних переваг національної економіки, зокрема, - людського та інтелектуального потенціалу; удосконалення інституціональної структури та досягнення її відповідності стратегії суспільно-економічного розвитку; активізація внутрішньоекономічних факторів, що дозволить реалізувати потенціал самопідтримуючого розвитку; якісна трансформація структури національної економіки в напрямі випереджаючого інноваційного зростання.

Ефективність економічної динаміки, інноваційна спрямованість суспільно-економічного розвитку безпосередньо визначається якістю людського капіталу - першооснови всіх ресурсів розвитку. Сучасна високотехнологічна економіка на порядок денний ставить необхідність творчого, креативного підходу безпосереднього учасника економічного процесу. Можливість реалізації творчої ініціативи та її адекватна економічна оцінка - здатні стати рушієм інноваційної активності національної моделі конкурентоспроможності.

Питання для самоперевірки

1. Яка різниця між категоріями «економічне зростання» та «економічний розвиток»?
2. Охарактеризуйте основні теорії економічного зростання.
3. Які моделі ринкової трансформації Ви знаєте? Наведіть приклади в розрізі окремих національних економік.
4. Прокоментуйте різні види економічного зростання залежно від обраного Вами критерію класифікації.
5. Поясніть вплив об'єктивних передумов та наслідків економічного зростання в Україні в 2000-2008 рр.?
6. Назвіть три основні умови для забезпечення в Україні умов довгострокового економічного зростання.
7. Чи сприятиме перехід вищих навчальних закладів України на умови Болонської системи закладання основ ДЮ^{ВН} гострокового економічного зростання? Поясніть.

8. Якими критеріями потрібно керуватись українському уряду при виборі механізмів політики, спрямованої на економічне зростання?
9. Які умови використання механізмів фіскальної політики для підвищення ефективності економічного розвитку?
10. Чи достатньо дієвими є інструменти монетарного регулювання для довгострокового економічного зростання в Україні?

Проблеми для обговорення

1. Які є можливості та конкурентні переваги для забезпечення довгострокового економічного зростання в Україні?
2. Чи поділяєте Ви думку про нерівномірний розвиток країн і народів та про експлуататорський характер використання наслідків світового економічного зростання країнами «золотого мільярда»?
3. Чи можуть вони бути достатньо ефективними для прискореного економічного зростання соціально спрямовані заходи політики української держави?
4. В контексті вступу України до СОТ, які саме конкурентні переваги країна зможе реалізувати для прискорення економічного зростання?

ЛІТЕРАТУРА

1. Гринберг Р. Итоги и уроки десятилетия системной экономической трансформации в странах ЦВЕ ив России // РЭЖ. - 2000. - №1. - С. 67-74.
2. Кириченко В.Н. Рыночная трансформация экономики: теория и опыт // РЭЖ. - 2001. - №1. - С.79-99.
3. Мюрдаль Г. Современные проблемы "третьего мира". М, 1972.-416 с.
4. Перехідна економіка: Підручник / За ред. В.М.Гейця. - К.: Вища шк., 2003. - 591 с.
5. Статистичний щорічник України за 2006 рік. - К.: Консультант, 2007. - 551 с.
6. Годаро М. Экономическое развитие: Учебник. Пер. с англ. Под ред. С.М. Яковлева, Л.З. Зевина. - М.: ЮНИТИ, 1997. - 671 с.
7. Яценко Б.П. Структура хозяйства Японии. - К., 2006. - 254 с.

Розділ 13 ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ФОРМИ ІНТЕГРАЦІЇ У СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО

- 13.1. Зміст та значення економічної інтеграції у сучасному світі
- 13.2. Розвиток інтеграційних утворень в Європі
- 13.3. Взаємовідносини між Україною та Європейським Союзом
- 13.4. Євразійські інтеграційні процеси та участь у них України
 - 13.4.1. Співдружність Незалежних Держав (СНД)
 - 13.4.2. Єдиний економічний простір (ЄЕП)
 - 13.4.3. Чорноморське економічне співробітництво (ЧЕС)
 - 13.4.4. ГУАМ
 - 13.4.5. Азійсько-Тихоокеанський регіон та можливості для України
- 13.5. Міжнародні економічні організації

13.1. Зміст та значення економічної інтеграції у сучасному світі

Провідною тенденцією світового розвитку на сучасному етапі залишається глобалізація, яка охоплює всі сфери життєдіяльності людей та висуває перед національними економіками дедалі складніші завдання, які пов'язані, перш за все, з підвищенням рівня конкурентоспроможності країни у глобальному просторі, пошуком власної ніші у світовому розподілі праці. Пожвавлення інтеграційних процесів та, як наслідок, формування регіональних та міжнародних економічних і політичних союзів мають суттєвий вплив як на розвиток світового господарства у цілому? так й окремої країни зокрема.

Процес інтеграції як економічне явище, сутність якого полягає у взаємному пристосуванні й об'єднанні національних господарств декількох держав з однотипним соціально-економічним устроєм,^е об'єктивним наслідком посилення взаємозалежності процесів еко-

номічного життя. *Економічна інтеграція - це об'єктивний, усвідомлений і направлений процес зближення, зрощення і взаємодії національних господарських систем, що містить потенціал саморегулювання і саморозвитку, в основу якого покладено економічний інтерес самостійних господарюючих суб'єктів і міжнародний поділ праці* Міжнародна економічна інтеграція набуває форми міжнародних угод і узгоджень, що регулюються міждержавними (або наддержавними) органами. Метою інтеграції є нарощування обсягу товарів і послуг внаслідок забезпечення ефективності господарської діяльності в міжнародних масштабах.

До передумов міжнародної економічної інтеграції можна віднести:

- > належність (близькість) рівнів економічного розвитку й ступеня ринкової зрілості країн, що інтегруються;
- > географічну наближеність країн, що інтегруються, наявність у більшості випадків спільних кордонів і економічних зв'язків, що історично склалися;
- > наявність спільних економічних та інших проблем, що поставали перед країнами в галузях розвитку, фінансування, регулювання економіки, політичного співробітництва тощо;
- > демонстраційний ефект, тобто позитивні економічні перетворення (прискорення темпів економічного зростання, зростання зайнятості, підвищення рівня добробуту та ін.) психологічно впливають на інші країни, що уважно слідкують за якісними змінами у країнах - членах інтеграційного угруповання тощо.¹

У країнах, що створили інтеграційні об'єднання, спостерігаються позитивні зрушення в економіці: зменшуються трансакційні витрати і прискорюються темпи взаємної торгівлі; зростає конкуренція між виробниками із різних країн стримує зростання цін, стимулює поліпшення якості товарів і створення нових технологій, зумовлює скорочення відносно неефективних виробництв, приводить до припливу іноземних інвестицій.

Міжнародна економіка: Підручник / А.П.Румянцев, Г.М.Климко, В.В.Рокоча]* *Н; За ред. А.П.Румянцева. - К.:Знання-Прес, 2003.- 477 е.; Козак Ю.Г., У* яненко Д.Г., Макогон Ю.В. та ін. Міжнародна економіка: Навчальний посібник - К.: Центр навчальної літератури, Видавництво „Артек”, 2002. - 436 с.

Інтеграційні об'єднання в світі розрізняються за глибиною процесів, що в них відбуваються. Історично інтеграція еволюціонує через кілька основних форм, кожна з яких свідчить про ступінь її зрілості (див. рис. 13.1). Для України особливий інтерес становлять принципи утворення зони вільної торгівлі та створення митного союзу.

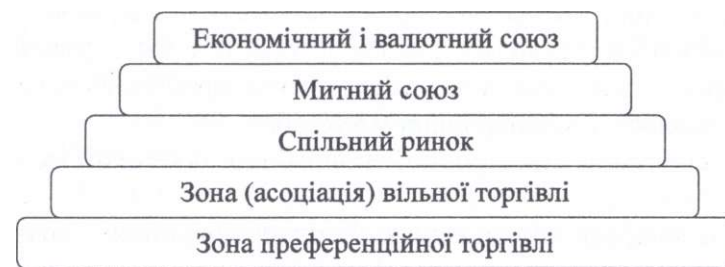

Рис. 13.1. Форми міжнародної економічної інтеграції

Першою, найпростішою формою наближення країн одна до одної є **підписання преференційних торгових угод**. Вони підписуються або на двосторонній основі між окремими країнами, або між уже існуючим угрупованням та окремою країною. Відповідно до цього країни створюють одна одній режим найбільшого сприяння. Преференційні угоди передбачають збереження національних митних тарифів кожної країни, що підписала їх, ніяких міждержавних органів для управління не створюється.

Другою формою інтеграції є **зона (асоціація) вільної торгівлі** (ЗВТ), що передбачає створення пільгової зони регіонального типу, у межах якої відбувається повна відміна митних тарифів у взаємній торгівлі при збереженні національних митних тарифів у відносинах з третіми країнами. В умовах зони вільної торгівлі зростає внутрішня, а на цій основі і взаємна торгівля країн-членів. Зона вільної торгівлі може координуватися невеликим міждержавним секретаріатом, що діє в якійсь із країн-членів.

ЗВТ є торговельним режимом, який не забирає у її край'ячленів жодної частки їхнього національного суверенітету, незалежності їхньої зовнішньоторговельної політики. ЗВТ не започатковує незворотних інтеграційних процесів між країнами.

При аналізі проблем, що виникають у процесі функціонування зони вільної торгівлі, дуже важливо враховувати спільні ДТ*

Країн-учасниць ЗВТ позитивні і негативні моменти та наслідки інтеграційних процесів такого типу. До позитивних рис угод про вільну торгівлю слід віднести, насамперед, більш стабільний і передбачуваний характер торгової політики країн-учасниць. Разом із тим при функціонуванні ЗВТ може проявитися і низка негативних моментів. Створення ЗВТ призводить до посилення конкуренції на внутрішньому ринку, що не завжди позитивно відбивається на якості і технічному рівні виробів вітчизняної промисловості. Лібералізація імпорту створює серйозну загрозу для національних виробників, збільшує ризик банкрутства підприємств, не здатних до конкурентної боротьби. Виникає навіть загроза витіснення іноземними конкурентами вітчизняного виробника з його ж внутрішнього ринку в разі ненадання йому підтримки з боку держави.

Третім, більш розвиненим за ступенем інтегрованості, рівнем економічної інтеграції є **митний союз (МС)**. Це узгоджена відміна групою країн національних митних тарифів і введення спільного митного тарифу та єдиної системи нетарифного регулювання торгівлі щодо третіх країн. Метою створення цього союзу є полегшення взаємної торгівлі країн-учасниць. Він передбачає безмитну внутрішньоінтеграційну торгівлю товарами і послугами, повну свободу пересування їх всередині регіону.

Країни-члени МС вже не виступають у міжнародних торговельних відносинах як самостійні суб'єкти, вони втрачають частку свого національного суверенітету. Щоб управляти єдиним зовнішнім митним тарифом, країни-члени МС змушені впровадити спільну зовнішньоторговельну політику. Більше того - МС має значний вплив на формування бюджету країн-членів, розподіл митних надходжень тощо. Для їх адміністрування найчастіше (але не завжди) запроваджується спільний наднаціональний орган, якому надаються повноваження щодо розподілу чи використання митних надходжень відповідно до рішень країн-членів.

Митний союз перетворюється на **спільний ринок (СР)**, коли Країни, що інтегруються, домовляються про свободу руху не ТІЛЬКИ товарів і послуг, а й факторів виробництва - капіталу, робочої сили. Причому свобода пересування робочої сили - це далеко не ³апровадження безвізового режиму перетину кордону, а впрова-

дження умов, за яких кожен громадянин кожної із країн-членів ЄС має рівні умови щодо найму на роботу в будь-якій країні, постійного побуту, соціального захисту тощо. Ці так звані чотири фундаментальні свободи передбачають відмову країн ЄС від ще більшої частки власного суверенітету й запровадження цілого ряду спільних політик (не лише митної чи комерційної, а й конкурентної, антимонопольної, сільськогосподарської, соціальної, захисту навколишнього середовища тощо). Фактично країни ЄС створюють конфедеративне утворення, яке разом з економічним розвитком еволюціонує до передачі більших повноважень наддержавного органу і ще більшого обмеження національного суверенітету.

На найвищому рівні інтеграція набирає форми *економічного та валютного союзу*, який передбачає об'єднання національних економік кількох країн на основі митного союзу, спільного ринку, уніфікації фінансових систем і проведення спільної валютної політики. На цьому етапі виникає потреба в установах, наділених правом не тільки координувати дії та спостерігати за економічним розвитком, а й приймати оперативні рішення від імені угруповання в цілому. Уряди погоджуються передати частину своїх функцій наднаціональним органам, наділеним правом приймати рішення з важливих питань організації.

Перехід до „вищої“ форми можливий лише за умови досягнення помітного прогресу у вирішенні всіх проблем, характерних для „нижчих“ форм, а також послідовного вдосконалення реалізації політики, спрямованої на отримання вигод усіма країнами-учасниками об'єднання. Це спонукає до посилення не лише економічної, але й політичної інтеграції, а з тим - формування політичного союзу.

Поряд з інтеграційними процесами активно посилюються процеси дезінтеграції. Дослідники відзначають, що у сучасному світі інтеграція та дезінтеграція розвиваються асинхронно, як два різноспрямовані процеси. При цьому дезінтеграційні явища і процеси можуть мати не тільки локальний характер (провінція Квебек у Канаді, Шотландія та Уельс у Великобританії, Корсика у Франції, Каталонія та Країна Басків в Іспанії, дезінтеграційні процеси в Росії, Азії тощо), але і глобальний (наприклад, розпад Радянського Союзу).

Посилення дезінтеграційних процесів у світі на сучасному етапі пов'язано, перш за все, з ростом культурної і національної невизначеності (мультикультуралізм), наявністю невирішеної та складної проблеми щодо втрати національних суверенітетів країнами, різних підходів до реалізації ідеології прав людини у різних об'єднаннях тощо. Ці процеси охопили багато держав світу, зокрема Західну та Східну Європу, породжуючи сильні відцентрові тенденції усередині Європейського Союзу.

13.2. Розвиток інтеграційних утворень в Європі

Друга половина ХХ століття пов'язана зі створенням та поглибленням інтеграційних процесів у Європі, де вони набули довшеної форми. Найбільш розвинутим у світі інтеграційним об'єднанням є *Європейський Союз*, який пройшов усі основні етапи інтеграційного процесу, розширив своє членство з 6 до 27 країн.

18 квітня 1951 р. шість країн (ФРН, Франція, Італія, Бельгія, Нідерланди, Люксембург) підписали Угоду про створення Європейського співтовариства вугілля та сталі, що стало початком створення майбутнього Євросоюзу. 25 березня 1957 р. ці країни поширюють співробітництво на інші економічні сектори, створюючи Європейське економічне співтовариство (ЄЕС).

Угода про створення ЄЕС передбачала вирішення трьох основних завдань:

- > формування митного союзу, що передбачав вільне пересування товарів, робочої сили, капіталу;
- > спільну торгову політику щодо третіх країн та впровадження єдиних зовнішніх тарифів;
- > спільну політику в галузі сільського господарства та транспорту.

Утворювались також Європейський соціальний фонд (ЄСФ), який мав сприяти врегулюванню питань зайнятості, та Європейський інвестиційний банк (ЄІБ) - для контролю за експортом капіталу.

У 1973 році відбувається перше розширення Європейського Співтовариства за рахунок приєднання Великобританії, Данії та Ірландії, у 1981 році - друге розширення (Греція), у 1986 році - третє розширення (Іспанія та Португалія). Крім того, 17

лютого 1986 року був підписаний так званий Єдиний європейський акт (ЄЄА), що ознаменував вирішення цілого ряду проблемних питань. Прийнятий документ містив широку програму дій Співтовариства на майбутні роки, охоплюючи різні сфери інтеграції - від утворення єдиного ринку країн-членів і „технологічного співтовариства" до європейського зовнішньополітичного співробітництва.

ЄЄА проголошував центральним завданням Співтовариства утворення до 31 грудня 1992 р. „простору без внутрішніх кордонів", тобто завершення формування єдиного спільного ринку, усунення всіх перешкод щодо вільного пересування товару, людей, послуг та капіталів в рамках ЄЕС. Крім того, згідно даного Акту вперше в історії Співтовариства країни-члени зобов'язувались тісно координувати економічну та валютну політику з метою перетворення ЄЕС в валютно-економічний союз.

Особливе значення ЄЄА надавав інтеграції в сфері наукових досліджень і розробок, в розвитку і освоєнні нових технологій. Сучасна політика в цій області розглядалась Співтовариством як необхідна умова підвищення конкурентоспроможності країн ЄЕС. За десятиріччя після 1976 р. середньорічні темпи росту виробництва продукції високої технології в Західній Європі були в 1,5 рази менші, ніж в США, і в 3 рази нижчі, ніж в Японії. Тому технологічна політика ЄЕС була узаконена у вигляді спеціальної статті з метою її ефективної реалізації на практиці.

Наступною віхою у розвитку інтеграційних процесів у Європейському Співтоваристві стало підписання Маастрихтської угоди. Так, 7 лютого 1992 р. в місті Маастрихт держави-члени ЄЕС підписують Угоду про Європейський Союз, яка встановила чіткі правила для майбутньої єдиної валюти, а також для іноземної політики і механізмів безпеки та тіснішого співробітництва у судових та внутрішніх справах. Згідно угоди назва „Європейський Союз" офіційно змінює „Європейське Співтовариство".

у 1995 році відбувається четверте розширення ЄС шляхом входження Австрії, Швеції та Фінляндії до складу країн-членів ЄС, а з 1999 року починає діяти економічний та монетарний союз. у 2004 році Європейський Союз розширюється вп'яте, залучаючи до своїх лав додатково 10 країн Східної Європи.

На сьогоднішній день членами Європейського Союзу є 27 Країн: Австрія, Бельгія, Велика Британія, Греція, Данія, Ірландія, Іспанія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Німеччина, Португалія, Фінляндія, Франція, Швеція, з 1 травня 2004 року - Чехія, Естонія, Угорщина, Латвія, Литва, Польща, Словаччина, Словенія, Кіпр та Мальта, з 1 січня 2007 року - Болгарія та Румунія.

Виділяють внутрішні та зовнішні фактори, що сприяли європейській інтеграції. Серед внутрішніх факторів слід відзначити такі: порівняно мала територія Європи, близькість країн; обмеженість ресурсів; розвиток транспортних можливостей; потреба національних підприємств в розширенні ринку, взаємопроникнення капіталу. До зовнішніх факторів можна віднести: політичне протистояння зі США, конкурентне засилля з боку економіки США та країн Азіатсько-Тихоокеанського регіону на чолі з економікою Японії.

У процесі свого розвитку ЄС пройшов майже всі форми економічної інтеграції- від зони вільної торгівлі до економічного союзу та досяг значних успіхів. ЄС забезпечив мир серед держав-членів Євросоюзу та процвітання своїм громадянам, створив єдину європейську валюту (євро) та вільний від кордонів „єдиний ринок", де товари, люди, послуги і капітал вільно пересуваються. На сьогоднішній день ЄС є провідною торгівельною силою та світовим лідером у різних сферах діяльності.

Для Європейського Союзу характерна своєрідна організація його роботи. Країни, що склали ЄС, залишаються незалежними суверенними націями, але при цьому вони делегували частину своїх законотворчих повноважень європейським інституціям для того, щоб рішення з конкретних питань, які представляють спільний інтерес, могли б прийматися на загальноєвропейському рівні. До головних законотворчих інституцій ЄС відносяться:

- > Європейський Парламент, який представляє громадян ЄС і безпосередньо ними обирається;
- > Рада Європейського Союзу, яка представляє країни-члени ЄС;
- > Європейська Комісія, яка представляє інтереси Союзу в цілому.¹

¹ Як працює Європейський Союз. Довідник інституцій ЄС. - К.: ТОВ „Компанія ЛІК", 2005.-52 с.

Цей „інституційний трикутник" виробляє політику та закони (директиви, законотворчі акти та рішення), чинні на всій території ЄС.

За дотриманням європейського законодавства слідкує Європейський Суд, а Суд аудиторів (або Рахункова палата) перевіряє фінансування діяльності Союзу.

Звичайно, європейське законодавство вимагає проведення однорідної економічної політики, що забезпечить сталий та рівномірний розвиток країнам. Проте у процесі поглиблення західноєвропейської інтеграції виявляються внутрішні і зовнішні суперечності, пов'язані з нерівномірністю господарського розвитку та диспропорціями економічної структури за територією. Це призвело до появи у складі ЄС двох груп країн - економічно сильних (Німеччина, Франція, Італія, Велика Британія) та економічно відносно слабших (Ірландія, Іспанія, Португалія, Греція та країни, що ввійшли до складу ЄС 1 травня 2004 р. та 2007 р.). Тобто не зважаючи на високий рівень інтеграції для ЄС зберігаються значний перепад економічних потенціалів країн-членів, неоднаковий рівень економічного розвитку. Про це наглядно свідчать обсяги валового внутрішнього продукту за паритетом купівельної спроможності країн ЄС (табл. 13.1).

Окрім ЄС, у Європі існує ще одне інтеграційне утворення - *Європейська асоціація вільної торгівлі (ЄАВТ)*, що виникла у 1960 р. за ініціативою Великобританії як альтернатива Європейському Економічному Співтовариству. На момент створення в ЄАВТ увійшли: Австрія, Великобританія, Данія, Норвегія, Португалія, Швейцарія і Швеція. З 1961 р. до ЄАВТ приєдналася Фінляндія як асоційований член. У 1970 р. учасницею ЄАВТ стала Ісландія. У 1973 р. з ЄАВТ вийшли Великобританія і Данія, у 1986 р. - Португалія, а в 1995 р. - Австрія, Швеція і Фінляндія. На даний час членами ЄАВТ є Ісландія, Норвегія, Швейцарія і Ліхтенштейн.

Основа ЄАВТ складає зона вільної торгівлі. У взаємній торгівлі скасовані мита і кількісні обмеження, однак відсутній єдиний зовнішній тариф. Кожна держава проводить самостійну торговельну політику стосовно третіх країн, а товари з цих країн не можуть вільно переміщатися усередині ЄАВТ (крім промислових

товарів з ЄС), поступово розширюється співробітництво в області науки і техніки, захисту навколишнього середовища.

Таблиця 13.1.

Обсяги валового внутрішнього продукту країн ЄС за ПКС у 2005-2007рр. (млрд, євро)

Країна	2005	2006	2007
Австрія	280,813	299,245	317,807
Бельгія	335,962	356,654	375,993
Велика Британія	1901,710	2018,812	2137,421
Греція	282,839	304,007	324,616
Данія	181,772	194,830	203,677
Ірландія	157,901	172,228	186,166
Іспанія	1183,478	1267,934	1351,608
Італія	1632,414	1714,954	1786,429
Люксембург	32,557	35,639	38,555
Нідерланди	566,596	602,050	639,512
Німеччина	2514,783	2668,947	2809,693
Португалія	210,803	220,379	230,549
Франція	1859,891	1956,775	2046,899
Фінляндія	159,985	173,046	185,485
Швеція	295,914	317,737	334,641
Чехія	207,552	227,721	248,902
Естонія	22,449	25,749	28,317
Угорщина	171,624	183,907	191,324
Латвія	30,402	35,102	39,731
Литва	48,087	53,406	59,644
Польща	517,955	567,696	620,868
Словаччина	86,375	96,708	109,587
Словенія	46,032	50,201	54,669
Кіпр	18,592	19,955	21,382
Мальта	8,265	8,818	9,396
Болгарія	72,199	79,187	86,317
Румунія	202,695	225,613	245,540
Європа у цілому:	13 053,809	13 903,161	14 712,369

Джерело: За даними Міжнародного валютного фонду на 01.03.2008 р. // ^{^^}.imf.org

Асоціація не ставить собі за мету створення економічного і валютного, а тим більше політичного союзу. Діяльністю ЄАВТ керує Рада у складі ради міністрів або постійних глав делегацій. У її завдання входить розробка рекомендацій і виконання урядами країн-членів угод, укладених у рамках асоціації. Рішення і рекомендації вимагають, як правило, одностайності. Поточними справами керує Секретаріат. Штаб-квартира знаходиться у Женеві.

Основними відмінностями ЄАВТ від ЄС є такі:

- > в ЄАВТ немає наднаціональних органів; вищий керівний орган - консультативна Рада, у якій кожна країна має один голос;
- > режим вільного безмитного товарообігу в рамках ЄАВТ діє тільки відносно промислових товарів і не поширюється на сільгосппродукцію;
- > за кожною країною-членом ЄАВТ зберігається зовнішньоторговельна автономія і власні мита в торгівлі з третіми країнами;
- > в ЄАВТ не існує єдиного митного тарифу.

Найбільш тісні зв'язки ЄАВТ має з ЄС. У 1991 р. ЄС і ЄАВТ підписали угоду про створення *Європейського економічного простору* (ЄЕП). Відповідно до досягнутого договору з 1 січня 1993 р. країни-члени ЄАВТ стали включати у свої національні законодавства законодавчі акти ЄС, що стосуються вільного руху товарів, капіталів і послуг, а також політики ЄС в області конкуренції.

Інтеграції ринків аграрної продукції не передбачається, оскільки сільське господарство ЄАВТ не змогло б витримати конкуренцію з боку ЄС.

13.3. Взаємовідносини між Україною та Європейським Союзом

Активне залучення нашої держави до європейських інтеграційних утворень є стратегічною метою зовнішньої політики. І це не дивно, адже вибір України на користь євроінтеграційного курсу є обґрунтованим і закономірним, оскільки Україна:

- > історично є складовою християнської макроцивілізації (українці становлять 3% християн світу);

- > поєднує в національній ментальності східно - та західнохристиянські цінності, зокрема: колективну й індивідуальну свободу, православну споглядальність, містику і співчутливість з католицькою дієвістю, раціоналістичністю і прагматизмом; для українців характерна європейська толерантність щодо інших політичних, ідеологічних та релігійних систем тощо.¹

Рух України до Євросоюзу вмотивований не лише притягальною силою його економіки та стандартів життя, основними параметрами яких є, зокрема, чверть світового ВВП, 40% світового експорту, 6-8-разова перевага над країнами Східної Європи за кількістю валового внутрішнього продукту на душу населення та подвійна - за часткою заробітної плати у вартості продукції підприємств. ЄС, крім того, неухильно наближається до формування демократичної форми національно-територіального устрою у вигляді федерації (з Європарламентом, Президентом Федерації, що має обиратися на прямих загальноєвропейських виборах, європейським міністром закордонних справ- координатором зовнішньополітичних дій учасників об'єднання). Головною перевагою європейської моделі федерації над євразійською (найбільш послідовно реалізованою в СРСР) є можливість поєднувати інтереси усіх суб'єктів інтеграційного процесу, не нівелюючи національну ідентичність народів, не асимілюючи їх зусиллями макроетносу. Саме у демократичності зазначеної системи міжнародних (міжетнічних) відносин усередині федерації, у гарантуванні нею національного суверенітету членів союзу закладено вирішальний мотив вибору інтеграційного вектора України.

Перспективність Євросоюзу для України пов'язана також із формуванням його власної системи безпеки. Незважаючи на те, що ЄС понад 50 років перебуває під військовим протекторатом США - країни, яка на три чверті забезпечує фінансову сторону Діяльності НАТО, - ідея та практика створення європейської самооборони набуває динамічного розвитку. У 2003 р. було подво-

¹ Україна між Росією та ЄС: пошук пріоритетів стратегічного розвитку // Від інтеграції та стратегічного партнерства Національного інституту стратегічних досліджень. - Веб-сайт: [http:// www.niss.gov.ua](http://www.niss.gov.ua).

13.4. Євразійські інтеграційні процеси та участь у них України

13.4.1. Співдружність Незалежних Держав (СНД)

Співдружність Незалежних Держав (СНД) є добровільним об'єднанням суверенних країн як самостійних і рівноправних суб'єктів міжнародного права з метою регулювання за допомогою міжнародно-правових засобів, міждержавних договорів й угод політичного, економічного, гуманітарного, культурного, екологічного й іншого співробітництва держав-учасниць. СНД не має наднаціональних повноважень.

СНД створена відповідно до Угоди Республіки Білорусь, Російської Федерації й України від 8 грудня 1991 р. (Мінськ), які, будучи державами-засновницями СРСР у 1922 р., взяли на себе право констатувати припинення його існування як суб'єкта міжнародного права і геополітичної реальності й оголосили про утворення СНД. 21 грудня 1991 р. у Алма-Аті був підписаний Протокол до цієї Угоди, що зафіксував участь у СНД Азербайджанської Республіки, Республіки Вірменія, Республіки Казахстан, Киргизької Республіки, Республіки Молдова, Республіки Таджикистан, Республіки Узбекистан і Туркменістану. У грудні 1993 р. до нього приєдналася Грузія. Штаб-квартира Співдружності знаходиться в Мінську.

Проте у зв'язку з воєнним конфліктом, який виник між Грузією та Російською Федерацією у 2008 році, парламент Грузії 14 серпня 2008 р. прийняв рішення про вихід країни з пакету договорів, що визначають перебування Грузії в СНД. Таким чином, розпочалася процедура виходу Грузії зі складу Співдружності Незалежних Держав, що свідчить про наявність значних суперечностей всередині організації.

Україна входить до складу СНД на засадах асоційованої, а не повної участі в діяльності Співдружності. Це дає їй змогу активно працювати в основних органах СНД і разом з тим дистанціюватися від рішень, які за своїм профілем порушують національний суверенітет або не відповідають власним інтересам України чи її міжнародним зобов'язанням стосовно інших держав та організацій.

Подібний вибір України спричинений характером реальних економічних відносин між Росією та країнами СНД. Так, російська економічна експансія не обмежується монополією на нафту, газ, інші природні ресурси. Економічне проникнення в інші країни СНД відбувається за допомогою потужних російських банків, фінансових компаній і трастів, промислових об'єднань. Вони створюють у країнах СНД спільні підприємства, беруть участь в акціонуванні перспективних підприємств, засновують фінансово-промислові групи.

Сучасний етап розвитку Співдружності незалежних держав відзначається активною фазою геополітичного переформатування з поки що нечіткими перспективами переорієнтації стратегічних векторів країн-учасниць у європейському чи то азійському напрямках. На сьогоднішній день існує дві основні концепції подальшого розвитку/модернізації СНД. Перший підхід пов'язаний зі створенням в рамках Співдружності повномасштабної зони вільної торгівлі і підтримується країнами, економіка яких тісно пов'язана з ринком Росії і СНД в цілому. Другий підхід реформування запропоновано Казахстаном - це шлях концентрації зусиль організації на тих питаннях, у вирішенні котрих зацікавлені всі її члени. Йдеться про п'ять напрямків:

- > розробку загальних принципів співробітництва в сфері міграції населення;
- > формування єдиного транспортного простору із загальними принципами формування тарифної політики;
- > розвиток співробітництва в науково-освітній сфері;
- > поглиблення гуманітарного співробітництва;
- > боротьбу з транскордонною злочинністю.

Тобто мова йде про збереження за СНД консультативно-координаційних функцій, розширення в її форматі соціально-гуманітарної складової і посилення кооперації по зазначених напрямках. Зважаючи на ту обставину, що більшість в СНД складають країни євразійської (проросійської орієнтації), концепція казахського лідера вважається більш прийнятною для подальших перспектив об'єднання.

Політика України в СНД не є в достатній мірі ініціативною, а спирається до певної міри на інерцію, хоча і з спробою розста-

новки власних акцентів. Україна намагається здійснювати свою співпрацю в рамках Співдружності Незалежних Держав з урахуванням обраного державою стратегічного курсу на європейську і євроатлантичну інтеграцію.

Про це, зокрема, йдеться у рішенні Ради національної безпеки і оборони України (РНБОУ) від 17 листопада 2006 року „Про подальшу співпрацю України в рамках Співдружності Незалежних Держав“, введеному в дію указом Президента України Віктора Ющенка 15 грудня 2006 року. Згідно з рішенням, СНД розглядається як один з важливих механізмів проведення міждержавних консультацій і переговорів з метою забезпечення національних інтересів України на пострадянському просторі, зокрема, шляхом узгодження і реалізації в рамках Співдружності проєктів багатостороннього співробітництва в різних сферах.

Пріоритетними напрямками діяльності України в рамках СНД визначено: послідовне впровадження зони вільної торгівлі за участю всіх держав-учасників СНД з урахуванням вимог СОТ; ініціація розробки проєктів щодо реалізації потенціалу України як транзитної держави, ліквідації надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру, боротьби з організованою злочинністю і незаконною міграцією і т.п.; поглиблення багатостороннього співробітництва в галузях енергетики, транспорту, агропромислового комплексу, охорони здоров'я, науки, соціальній сфері; розв'язання „заморожених“ конфліктів на пострадянському просторі, протидія трансграничній злочинності і співпраця в правоохоронній сфері.

13.4.2. Єдиний економічний простір (ЄЕП)

Заява про намір сформувати Єдиний економічний простір (ЄЕП) чотирьох держав була прийнята на зустрічі Президентів Республіки Білорусь, Республіки Казахстан, Російської Федерації і України в м. Москві 23 лютого 2003 року. З метою розробки відповідної чотирьохсторонньої Угоди Сторонами було створено спільну Групу високого рівня (ГВР), яка підготувала до вересня 2003 року проєкти Угоди і Концепції про формування Єдиного економічного простору.

19 вересня 2003 року в м. Ялті, під час проведення Самміту глав держав-учасниць СНД, Президентами Республіки Білорусь, Респу-

бліки Казахстан, Російської Федерації і України була підписана Угода про формування Єдиного економічного простору, ратифікована парламентами всіх чотирьох держав 20 квітня 2004 року.

Згідно даної Угоди передбачається формування Єдиного економічного простору (ЄЕП), який об'єднує митні території країн, на якому функціонують механізми регулювання економік, які ґрунтуються на єдиних принципах, що забезпечують вільний рух товарів, послуг, капіталу і робочої сили та здійснюється єдина зовнішньоторговельна та узгоджена, тією мірою і в тому обсязі, в яких це необхідно для забезпечення рівноправної конкуренції та підтримання макроекономічної стабільності, податкова, грошово-кредитна та валютно-фінансова політика¹.

ЄЕП формується поетапно, з урахуванням можливості різнорівневої та різношвидкісної інтеграції. Різномірівнева та різношвидкісна інтеграція означає, що кожен учасник угоди самостійно визначає, в якому із напрямків розвитку інтеграції та окремих інтеграційних заходах він бере участь і в якій мірі.

Угодою про формування Єдиного економічного простору передбачено:

- > формування зони вільної торгівлі без вилучень та обмежень, яка передбачає незастосування у взаємній торгівлі антидемпінгових, компенсаційних та спеціальних захисних заходів;
- > уніфікація принципів розробки та застосування технічних регламентів та стандартів, санітарних та фітосанітарних норм;
- > гармонізація макроекономічної політики;
- > створення умов для вільного руху товарів, послуг, капіталу та робочої сили;
- > гармонізація законодавств держав-учасниць у тій мірі, в якій це необхідно для функціонування ЄЕП, включаючи торгівлю та конкурентну політику;
- > формування єдиних принципів регулювання діяльності природних монополій, єдиної конкурентної політики та забезпечення недискримінаційного доступу та рівного рівня тарифів на послуги суб'єктів природних монополій.

¹ Угода про формування Єдиного економічного простору від 19.09.2003 р.

Україна погодилася нести зобов'язання за угодою за умови, що її положення не суперечитимуть її Основному закону - Конституції. Таким чином, підписання Україною Угоди про формування Єдиного економічного простору із зауваженнями робить її участь в цьому об'єднанні формальністю, у зв'язку з тим, що угода про ЄЄП суперечить відразу декільком статтям Конституції, де йдеться про винятковість владних повноважень Верховної Ради, Президента і Кабінету Міністрів України. Крім того, із зауважень виходить, що Україна самостійно визначає свої подальші зовнішньоекономічні кроки. Це відповідає принципу державного суверенітету, оголошеного статтею 1 Конституції України, і фактично нівелює узяті нашою державою зобов'язання в угоді про ЄЄП.

Також згідно Угоди одним з основних етапів існування ЄЄП є створення зони вільної торгівлі. Проте ніщо не заважає країнам СНД вільно торгувати між собою ще з 1994 року, коли власне був підписаний договір про вільну торгівлю. Даний документ був ратифікований парламентами всіх країн СНД, окрім Росії. Крім того, формування митного союзу у рамках ЄЄП може зробити неможливим створення у майбутньому зони вільної торгівлі України з ЄС та може перешкодити її інтеграційним процесам до європейської спільноти.

Таким чином, Україна нібито і зацікавлена в інтеграції до Єдиного економічного простору, але разом виступає лише за створення зони вільної торгівлі, що навряд чи вдасться, оскільки це суперечить цілям Росії, котра розглядає ЄЄП як спробу на відновлення власного політичного домінування на пострадянському просторі. Тому перспективи функціонування даного інтеграційного об'єднання є досить розмитими.

13.4.3. Чорноморське економічне співробітництво (ЧЕС)

Наприкінці ХХ ст. відбулися значні зміни у політико-економічній будові Європи, що призвело, зокрема, до виникнення ряду субрегіональних структур від Балтійського до Чорного морів, до яких входили країни з майже однаковим „посткомуністичним” станом економіки і політики, що сприяло їхній подальшій інтеграції в європейське середовище.

В геоекономічному розумінні Чорноморський регіон концентрує як економічні, так і транспортні інтереси багатьох країн. Тому 25 червня 1992 р. президенти Азербайджану, Вірменії, Болгарії, Грузії, Молдови, Румунії, Туреччини, України, голови урядів Албанії, Греції та РФ в Стамбулі прийняли Босфорську заяву і підписали Декларацію про заснування Чорноморського Економічного співробітництва (ЧЕС), де передбачено створити сприятливі умови для співробітництва в торгівлі, промисловості, транспорті, зв'язку, науці, техніці, енергетиці, сільському господарстві, туризмі, екології. ЧЕС передбачає обмін економічною інформацією, створення умов для контактів ділових людей, визначення галузевих проектів тощо.

Для нормального функціонування ЧЕС з 1994 року працює Постійний Міжнародний Секретаріат, який виконує організаційні функції й перебуває у Стамбулі. Створено систему виконавчих органів - 10 робочих груп: з торгівлі та промисловості, банківської справи й фінансів, статистики, транспорту, зв'язку, енергетики, науки й техніки, екології, сільського господарства, туризму та інші.

Поглибленню співпраці сприяють міжпарламентські зв'язки в рамках Парламентської асамблеї ЧЕС (ПАЧЕС), яка перетворилася на місце регулярних консультацій країн-членів. Її діяльність дозволяє національним парламентам проводити свою законодавчу діяльність відповідно до рішень Наради МЗС. До ПАЧЕС входять 70 членів, які призначаються національними парламентами на термін не менше року за певними квотами: РФ має в асамблеї 12 представників, Україна і Туреччина - по 9; Румунія - 7, Греція - 6, Болгарія, Грузія, Азербайджан - по 5, Албанія, Вірменія, Молдова - по 4.

Однією з найболючіших проблем для регіону є фінансування проектів його розбудови. Бюджетних коштів країн для цього не вистачає. Щоб сформувати сприятливий інвестиційний клімат, вони змушені орієнтуватися на банківські джерела. У 1994 р. підписано Угоду про створення Чорноморського банку торгівлі й розвитку (ЧБТР) в Салоніках, метою якого є сприяння торгівлі й фінансування спільних проектів у галузі інфраструктури й енергетики з капіталом 1,5 млрд. дол. США з пропорційним розподілом голосів. Найбільшу квоту мають РФ, Туреччина, Греція - по

16,5% голосів (внесок по 75 млн. дол. США); за ними йдуть Україна, Болгарія, Румунія - по 13,5%; Азербайджан, Албанія, Вірменія, Грузія - по 2,0%/ У червні 1997 р. Верховна Рада України ратифікувала Угоду про створення ЧБТР.

Для України система ЧЕС є важливим елементом у розвитку стратегії довгострокового співробітництва з країнами Сходу. Україна виявляє зацікавленість у реалізації в рамках ЧЕС проєктів щодо модернізації нафтопереробних заводів, створення нових потужностей, зокрема терміналів на берегах Чорного моря для прийняття нафти і газу, здійснення наукових досліджень з іноземними фірмами щодо використання нетрадиційних джерел енергії, технічного переозброєння металургійних підприємств та багатосторонньої програми виробництва електронної техніки для різних галузей народного господарства.

Протягом 1998-2002 рр. у рамках Чорноморського економічного співробітництва Україна реалізувала 7 проєктів на загальну суму 71 млн. дол. США. Це і реконструкція газопроводу, що проходить територією України і яким постачається російський газ на Балкани та до Туреччини, і будівництво танкера на суднобудівному заводі в м. Миколаїв для міжнародної групи Вардінноянїс-Авін, і відкриття кредитної лінії для підтримки до експортного фінансування тощо.

Отже, Україна є активним учасником ЧЕС та партнером Чорноморського банку торгівлі та розвитку. Подальше співробітництво нашої держави у рамках ЧЕС є взаємовигідним та сприяє залученню коштів в українську економіку.

13.4.4. ГУАМ

10 жовтня 1997 р. у Страсбурзі на зустрічі президентів чотирьох держав пострадянського простору (Грузії, України, Азербайджану і Молдови) було утворено політико-консультативний форум під аббревіатурою ГУАМ. Страсбурзька Декларація зафіксувала рівень політичного зближення і практичного співробітництва між країнами цієї групи, збіг їхніх позицій з ключових міжнародних проблем та процесів у пострадянському просторі.

¹ Міністерство закордонних справ України. Веб-сайт: <http://www.mfa.gov.ua>.

24 квітня 1999 р. на Вашингтонському саміті НАТО до ГУАМ приєднався Узбекистан, який вже у 2005 році вийшов зі складу даної організації.

Основними напрямками співробітництва у межах ГУАМ були виділені такі:

- > створення євразійського транспортного коридору, співробітництво у сфері видобутку й транспортування нафти до регіону Центрально-Східної Європи;
- > розвиток багатостороннього співробітництва у галузі безпеки, врегулювання конфліктів і боротьби з сепаратизмом;
- > військове та військово-технічне співробітництво, створення багатостороннього миротворчого батальйону;
- > політична взаємодія у міжнародних організаціях.

Проте добрі наміри ефективної та плідної співпраці щодо створення потужного інтеграційного об'єднання ГУАМ так і залишилися нереалізованими. Так, товарна торгівля між країнами-членами ГУАМ має слабку динаміку розвитку, яка характеризується різкими коливаннями. За 2000-2005 рр. частка експорту країн ГУАМ, який спрямовувався на ринки інших членів об'єднання, зросла лише на 1,6%. - з 2,5% у 2000 р. до 4,1% у 2005 р.¹

Крім того, активність та спад співробітництва між країнами-членами ГУАМ залежать від торговельної політики РФ. Зростання геополітичної та економічної вагомості РФ, в першу чергу за рахунок посилення торговельного та енергетичного тиску на країни СНД, "розмиває" самостійну економічну основу інтеграційного потенціалу ГУАМ.

При цьому Російська Федерація залишається одним з найвагоміших торговельних партнерів країн ГУАМ, тому різку втрату ними російських товарних ринків за короткий період важко компенсувати переорієнтацією на інші ринки. Зокрема, за підсумками 2005 р. понад 26,3% товарообороту країн ГУАМ формується

¹ Економічні перспективи поглиблення співробітництва України в рамках ГУАМ // Відділ економічної та соціальної стратегії Національного інституту стратегічних досліджень. - Веб-сайт: <http://www.niss.gov.ua>.

через торгівлю з РФ. При цьому питома вага експорту до РФ у 2005 р. зросла до 20,5% (проти 17,3% у 2004 р.), а питома вага російського імпорту - дещо знизилась (до 31,5% проти 33,2% у 2004 р.).

Іншим торгівельним партнером країн-членів ГУАМ є Європейський Союз. Проте економічне співробітництво з ЄС обмежується переважно товарною торгівлею та характеризується високим рівнем відкритості внутрішніх ринків країн ГУАМ для європейських товарів. За підсумками 2005 р., частка товарного експорту, спрямованого на ринки ЄС, становить в Україні 26,8%, Грузії 19,1%, Азербайджані - понад 45%, Молдові - 29,7%. При цьому присутність країн ГУАМ на ринках ЄС обмежується низькотехнологічною продукцією і є вузько концентрованою. Так, український товарний експорт до ЄС спеціалізований на чорних металах та виробках (25,1%), енергетичних матеріалах, нафті та продуктах її перегонки (19,3%), рудах, шлаках та золі (6,9%), текстилі (5,7%), деревині та виробках з неї (4%).

Між країнами ГУАМ зберігається також низький рівень виробничої кооперації та взаємного інвестування. Серед учасників ГУАМ відсутні навіть потенційні інвестиційні донори, здатні взяти на себе консолідуючу роль у фінансуванні спільних проєктів у сферах транзиту, машинобудування, енергетики. Україна, претендуючи на роль економічного лідера в альянсі, демонструє найнижчу інвестиційну активність - станом на 1.04.2006 р. обсяги інвестицій з України в ГУАМ складають лише 3,2 млн. дол., що більш як у десять разів менше за обсяги інвестицій, вкладених Азербайджаном, Грузією та Молдовою в Україну. А без зростання інвестиційних потоків країнам ГУАМ буде важко інтенсивно забезпечити модернізацію власних виробничих потужностей та виробництво конкурентоспроможної продукції, і як наслідок, здійснювати спільні зусилля щодо утвердження на ринках третіх країн.

Такий стан співробітництва між країнами ГУАМ є незадовільним та вимагає конструктивних дій щодо покращення ситуації. Зусилля країн, зокрема України, необхідно сконцентрувати на таких пріоритетних напрямках економічного співробітництва:

- > скасувати обмеження у товарній торгівлі в межах митної території блоку;
- > передбачити реальне зростання обсягів фінансування з бюджету для реалізації інформаційних, організаційних та інших проєктів розширення інституціалізації та покращання геополітичного іміджу блоку ГУАМ. Україна вже на середньостроковий період має виступити ініціатором та головним учасником таких проєктів;
- > розширювати співробітництво у електроенергетиці та атомній енергетиці;
- > нарощувати інвестиції у власну транспортну інфраструктуру з метою підвищення стандартів транзитних коридорів, що проходять через Україну та пов'язані з транзитними коридорами інших членів ГУАМ;
- > ініціювати спільні проєкти з участю держави в розробці сучасних технологій в сільському господарстві та переробці сільгоспсировини, в першу чергу рослинництва та харчовій промисловості як на двосторонній основі Україна-Молдова та Україна-Грузія, так і на багатосторонній-Україна-Молдова-Грузія. Це дасть змогу стимулювати конкуренцію на внутрішньому ринку, наростити та диверсифікувати спільне виробництво, розширити присутність вітчизняних виробників на ринках країн ГУАМ;
- > запропонувати спільні проєкти щодо удосконалення рекреаційної сфери та розвитку туристичної інфраструктури з метою підвищення її привабливості як для національних, так і іноземних туристів. Перспективним напрямком може стати діловий туризм, що поєднує відпочинок та проведення бізнесу в країнах ГУАМ;
- > ініціювати спільні локальні екологічні проєкти в акваторії Чорного моря, а також в басейнах Дністра та Дунаю, реалізація яких матиме не лише економічний, а й соціальний ефект;
- > розширити інформаційну підтримку інвестиційних проєктів на теренах країн ГУАМ з метою більш активної участі українських компаній в інвестуванні економік країн-учасниць блоку.

13.4.5, Азійсько-Тихоокеанський регіон та можливість для України

Одним із головних завдань зовнішньополітичного курсу України є піднесення на якісно новий рівень співробітництва України з країнами Азійсько-Тихоокеанського регіону (АТР), який має величезний економічний, інвестиційний і технологічний потенціал. Під час державного візиту до Республіки Корея в грудні 2006 р. Президент України у своєму виступі у Корейському університеті наголосив, що "на тлі своїх європейських та євроатлантичних пріоритетів Україна глибоко зацікавлена в розвитку міжнародних взаємин з лідерами азійського простору".

Одним з перших необхідних кроків є відкриття українських представництв при інтеграційних інститутах в АТР. Це надасть можливість розробляти довгострокові плани співробітництва, вчасно схоплювати та реагувати на економічні потреби і можливості регіону, у відповідності з ними перебудовувати систему пріоритетів у зовнішньоекономічній діяльності, бути готовою до будь-яких економічних регіональних змін.

По-друге, видається вкрай важливим опрацювання і вироблення комплексу пропозицій щодо заходів, спрямованих на створення оптимальних транспортних коридорів з Південно-Східної Азії (ПСА) в Європу через Україну. Ділові і політичні кола ПСА вже піднімають це питання перед українськими державними посадовцями. Йдеться про використання можливостей Одеського порту, шлях до якого є значно коротшим, ніж до портів Фінляндії, якими зараз користуються постачальники з ПСА. Географічне положення України надає вітчизняній економіці суттєві можливості для розвитку транзитної діяльності, збільшення обсягів і підвищення якості торгівлі.

По-третє, Україна як європейська країна, яка на даному етапі перебуває у процесі інституалізації своїх взаємин з ЄС, не може стояти осторонь поглиблення діалогу між країнами АТР та реалізації проектів, які ініціюються Японією та Китаєм. У їх форматі відкриваються значні економічні, транзитні, культурні можливості для співпраці. У цьому зв'язку не варто забувати досвід

Польщі, Словаччини, Румунії, Чехії, які в 90-ті рр., йдучи до членства у ЄС, одночасно поглиблювали економічну і політичну взаємодію з країнами АТР.

Особливо слід наголосити на подальшому розвитку двосторонніх відносин України з Китаєм, який має великі шанси стати найпотужнішим світовим лідером. Згідно прогнозів Goldman Sachs, китайська економіка перевищить економіку Японії в середині 2010-х рр., а економіку США - на початку 2040.

У даний час Китай є четвертим за обсягами найбільшим постачальником продукції до України. Україна займає третє місце серед країн СНД за обсягом торгівлі з КНР. Згідно з прогнозами, до кінця 2012 року обсяг торгівлі між країнами збільшиться до 10 млрд. доларів.¹

Тому для України перспективним напрямом є поглиблення стосунків між Китаєм шляхом входження до Шанхайської організації співробітництва (ШОС), яка була створена 15 червня 2001 року в Шанхаї. Метою діяльності цієї організації є утворення до 2020 року зони сприятливої для розвитку торгівлі (зона вільної торгівлі), послуг, діяльності банків, інвестицій, обміну технологіями та економічної співпраці, а також боротьби з тероризмом. На сьогодні розроблено 127 проектів співпраці по всім напрямкам. Устав ШОС не передбачає протиставлення проти третіх держав, регіональних груп та міждержавних союзів.

Україну, безсумнівно, цікавить зона вільної торгівлі, що планується створити в ШОС, яка є альтернативою аналогічній зоні у рамках ЄП. Крім того, особливий інтерес становить членство в цій організації „тандема” Китаю і Росії. Також є підстави сподіватися, що у випадку вступу України в цю організацію традиційний перманентний „тиск” Росії на Україну частково буде демпінгований Китаєм. Крім того, Україна зможе більш щільно співробітничати в рамках ШОС з Китаєм із меншою оглядкою на Росію, яка таке співробітництво особливо не вітає.

¹ Мотиваційні чинники та особливості співпраці Україна з Китаєм та у форматі ШОС (Шанхайська організація співробітництва) // Відділ інтеграції ат стратегічного партнерства Національного інституту стратегічних досліджень. - Веб-сайт: <http://www.niss.gov.ua>.

13.5. Міжнародні економічні організації

З метою розвитку міжнародної економіки, зовнішньої торгівлі та валютно-фінансового співробітництва у світовому господарстві були створені міжнародні фінансово-економічні організації. Роль цих організацій різноманітна. Одні з них здійснюють регулювання міжнародних валютних відносин, надають позики, технічну допомогу, в інших переважає інформаційно-аналітичний аспект діяльності. До об'єднань, що мають світове значення, належать, насамперед, Світова організація торгівлі, Міжнародний валютний фонд та група Світового банку.

Світова організація торгівлі (СОТ) - це міжнародна організація, метою якої є розробка системи правових норм міжнародної торгівлі та контроль за їх дотриманням. Головними цілями СОТ є забезпечення тривалого і стабільного функціонування системи міжнародних торговельних зв'язків, лібералізація міжнародної торгівлі, поступове скасування митних і торговельних обмежень.

СОТ має статус спеціальної організації ООН і представляє організаційно-правову основу системи міжнародної торгівлі. СОТ формує міжнародні правила, яких країни-члени повинні дотримуватися при здійсненні торговельних відносин, а також забезпечує умови для проведення багатосторонніх переговорів, направлених на глобальну лібералізацію торгівлі.

^ СОТ була створена 15 квітня 1994 року, коли у місті Маракеші (Марокко) було підписано відповідну багатосторонню Угоду. СОТ стала правонаступницею ГАТТ (Генеральна угода з тарифів і торгівлі) - організації, яка проіснувала з 1947 по 1994 рік і нараховувала 128 членів. У рамках ГАТТ було проведено вісім раундів багатосторонніх переговорів, спрямованих на лібералізацію торгівлі, скасування тарифних обмежень та зниження митних зборів. У ході останніх переговорів, відомих під назвою „Уругвайський раунд“, були досягнуті найважливіші домовленості (28 угод), які сьогодні служать головною складовою правової бази СОТ.

Процедура приєднання до Світової організації торгівлі, вироблена за півстоліття існування ГАТТ/СОТ, багатопланова і складається з декількох етапів. Як показує досвід країн-здобувачів, цей процес займає в середньому 5-7 років. Усі зазначені нижче про-

цедури приєднання цілком поширювалися і на Україну. На першому етапі в рамках спеціальних Робочих груп відбувається детальний розгляд на багатосторонньому рівні економічного механізму і торговельно-політичного режиму країни, що приєднується, на предмет їхньої відповідності нормам і правилам СОТ. Після цього починаються консультації і переговори про умови членства країни-здобувача в даній організації. Ці консультації і переговори, як правило, проводяться на двосторонньому рівні з усіма зацікавленими країнами-членами РГ. Насамперед переговори стосуються „комерційно значущих“ поступок, що країна, яка приєднується, буде готова надати членам СОТ щодо доступу на її ринок товарів і послуг, а також щодо формату і термінів прийняття на себе зобов'язань по Угодах, що впливають із членства у СОТ. У свою чергу країна, яка приєднується, як правило, дістає права, якими володіють і всі інші члени СОТ, що практично буде означати припинення її дискримінації на зовнішніх ринках.

Однією з головних умов приєднання нових країн до СОТ є приведення їхнього національного законодавства і практики регулювання зовнішньоекономічної діяльності у відповідність до положеннями пакета угод Уругвайського раунду. На заключному етапі приєднання відбувається ратифікація національним законодавчим органом країни-здобувача всього пакета документів, погодженого в рамках Робочої Групи і затвердженого Генеральною радою. Після цього зазначені зобов'язання стають частиною документів СОТ і національного законодавства, а сама країна-кандидат одержує статус члена СОТ.

Процес вступу України до системи ГАТТ/СОТ розпочався 30 листопада 1993 року, коли до Секретаріату ГАТТ було подано офіційну заявку Уряду України про намір приєднатися до ГАТТ, і закінчився 5 лютого 2008 року на засіданні Генеральної ради Світової організації торгівлі в Женеві затвердженням Протоколу про прийом України в члени СОТ. Україна стала 152 членом Світової організації торгівлі.

Проте після цієї події розпочався новий етап роботи. По-перше, Верховна Рада України 10.04.2008 р. ратифікувала Протокол про вступ до СОТ. По-друге, уряд повинен після цього ефективно організувати процес імплементації зобов'язань Укра-

їни перед СОТ, зокрема, шляхом реформування національної регуляторної політики, що визначає конкурентоспроможність українських компаній щодо іноземних конкурентів.

Вступ України в СОТ має як ряд переваг, так і недоліків. У цілому експерти сходяться на думці, що вступ до СОТ вплине на економіку України позитивно. Це і припинення антидемпінгових розслідувань, і збільшення обсягів експорту продукції конкурентоспроможних галузей. Україна отримає нагоду домагатися від інших країн-кандидатів на вступ до Світової організації торгівлі встановлення сприятливих правил торгівлі, що регулюватимуться вже не двосторонніми договорами, а нормами СОТ. Серед недоліків варто виділити, перш за все, втрату неконкурентоспроможними галузями частини попиту, що частково переорієнтується на якіснішу та/або дешевшу іноземну продукцію. Скорочення обсягів вітчизняного виробництва в цих галузях може спричинити негативні соціальні наслідки, оскільки реакцією на спад виробництва може бути вивільнення підприємцями частини робітників або зменшення їх заробітної плати. Іншою проблемою є необхідність адаптуватися до нових правил гри на ринках товарів та послуг, що для багатьох підприємств буде досить важко.

Середні імпорتنі мита при поставках товарів в Україну становлять 10,66% - для сільськогосподарських продуктів і 4,95% - для промислових товарів.¹ Загалом мита встановлено в діапазоні від 0 до 50%, при цьому за деяким пропозиціями передбачається їх поетапне скорочення до 2013 року. Найвищими тарифами, які може застосовувати Україна, є тарифи на цукор - 50% і соняшникову олію - 30%. У категорію товарів зі зниженими митами, які скасують на початковому етапі або в перспективі, входять цивільні літаки, будівельне устаткування, дистильований алкоголь, деякі види риби, деякі хімічні речовини, нафтові мастила, медобладнання, деревина, целюлозно-паперові вироби, деякі різновиди пряжі та тканин, деякі різновиди основних металів, сталь, IT-продукти, меблі та іграшки.

Іншою міжнародною організацією, яка впливає на глобальний фінансовий ринок є Міжнародний валютний фонд.

¹ СОТ сказала „так“ // Дзеркало тижня. - №5 (684) від 9 лютого 2008 р. - С.7.

Міжнародний валютний фонд (МВФ) - це міжнародна валютно-кредитна організація, що має статус спеціалізованої представницької установи ООН. МВФ був створений на Бреттон-Вудській конференції (1944 р.) і розпочав свою діяльність з березня 1947 р. Місце розташування - Вашингтон.

Створений спочатку як механізм спостереження за системою фіксованих валютних курсів, МВФ поступово трансформувалася у найбільш впливову глобальну організацію, яка регулює міжнародну макроекономіку. Його політика та діяльність визначаються статутом, який має назву Статті Угоди МВФ. Для досягнення головної мети - забезпечення стабільності міжнародної економіки - МВФ виконує сьогодні чотири основні функції: регулювання, нагляд, фінансування та технічне сприяння. Ці функції впливають з основних цілей МВФ, закріплених у Статті I Угоди МВФ:

- > розвиток міжнародного співробітництва у валютній сфері через постійну організацію, яка забезпечує механізм консультацій з міжнародних валютно-фінансових проблем;
- > сприяння розширенню та збалансованому зростанню міжнародної торгівлі, підтриманню високого рівня зайнятості та реальних доходів;
- > забезпечення стабільності валютних курсів, підтримка домовленостей членів щодо валютних курсів, недопущення конкурентного знецінення валют;
- > допомога у створенні багатосторонньої системи платежів за поточними операціями між членами, усунення валютних обмежень, які гальмують розвиток світової торгівлі;
- > надання загальних ресурсів Фонду членам у тимчасове користування з метою забезпечення можливості відхилень у платіжних балансах без застосування заходів, що завдають шкоди національному та міжнародному розвитку;
- > скорочення тривалості та зменшення ступеня нерівноваги у міжнародному балансі розрахунків членів.

Оскільки МВФ є організацією акціонерного типу, то його ресурси складаються із внесків країн-членів, для кожної з яких встановлюється вступна квота. До складу МВФ входить 185 країн світу, статутний фонд становить 217,4 млрд. СДР (близько 300 млрд. дол. США).

Україна стала членом МВФ 3 вересня 1992 р. Вступний внесок - 665 млн. СДР (майже 900 млн. дол. США). Враховуючи гостру нестачу валюти, Україна скористалася Фондом запозичення, створеним при МВФ для країн-членів, які переживають фінансові труднощі. Борг, оформлений як безстроковий і безпроцентний, потрібно буде викупити в майбутньому. Розмір квоти України становить 1372 млн. СДР (1921 млн. дол. США), - 0,65% статутного фонду МВФ. Україна делегувала своє представництво та захист інтересів на Раді директорів МВФ Нідерландам, які вважаються країною-опікуном України. Завдяки членству в МВФ Україна може отримати досить значні кредити для структурної перебудови економіки, стабілізації валюти і залучати іноземні інвестиції.¹

За роки співробітництва України з МВФ отримано понад 4 млрд. дол. США кредитних ресурсів, що було обумовлено девальвацією курсу національної валюти, слабкістю резервів НБУ та платіжного балансу.

Світовий банк є міжнародною організацією, яка була створена у 1944 році як Міжнародний банк реконструкції та розвитку. Коли він розпочинав свою діяльність, спрямовану на прискорення ліквідації наслідків Другої світової війни, до його складу входило 38 країн, з того часу їх кількість зросла до 185. Україна стала 167 членом банку 3 вересня 1992 року, здійснивши підписку на 908 акцій (\$1315,9 млн. акціонерного капіталу).²

Світовий банк не є "банком" у загальному розумінні цього слова, це міжнародне співтовариство країн або "акціонерів", які мають своїх представників у Раді виконавчих директорів. Ці представники визначають політику Банку і здійснюють нагляд за його діяльністю.

Світовий банк підтримує зусилля країн, спрямовані на інвестування капіталу у людські ресурси шляхом будівництва шкіл, оздоровчих центрів, постачання питної води та електроенергії, формування орієнтованих на розвиток урядів та захисту довкілля, надає консультації і позики для впровадження конкретних проектів.

¹ Міністерство закордонних справ України. Веб-сайт: <http://www.mfa.gov.ua>.

² Там само.

У міру зростання кількості країн-членів і зміни потреб Світовий банк збільшував свою мережу, і нині вона охоплює п'ять різних організацій, які разом утворюють Групу Світового банку:

1. Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР) надає допомогу країнам з середнім рівнем доходу. Більшість своїх коштів МБРР одержує шляхом продажу облігацій на міжнародних ринках капіталу.

2. Міжнародна асоціація розвитку (МАР) підтримує найбільш бідні країни з доходом на душу населення не більше, ніж \$885, яким вона надає безвідсоткові позики, технічну допомогу та консультації з питань політики.

3. Міжнародна фінансова корпорація (МФК) сприяє розвитку країн-клієнтів шляхом фінансування інвестицій у приватний сектор.

4. Багатостороннє агентство з гарантування інвестицій (БАГІ) заохочує іноземні інвестиції шляхом надання гарантій іноземним інвесторам на покриття збитків, спричинених некомерційними ризиками у країнах, що розвиваються, створюючи, таким чином, сприятливі можливості для інвестицій у цих країнах.

5. Міжнародний центр врегулювання спірних питань щодо інвестицій (МЦВСПІ) забезпечує інструменти для врегулювання шляхом погоджувальних або арбітражних процедур спірних питань щодо інвестицій між іноземними інвесторами та країнами-одержувачами інвестицій.

Світовий банк надає позики, ставки відсотку по яких значно менші, ніж ставки відсотку за кредитами комерційних банків. Банк також надає позики країнам, які часто не можуть знайти інші джерела безвідсоткових позик.

Крім того, Світовий банк встановлює для своїх країн-позичальників набагато більший термін погашення позик порівняно з комерційними банками. У деяких випадках термін погашення настає через десять років.

Існує два види позик, які надає Світовий банк:

- > інвестиційні позики для товарів, робіт і послуг з метою підтримки проектів економічного і соціального розвитку у широкому діапазоні секторів;

> системні позики для підтримки політики та інституційних реформ.

Цикл проекту починається, коли будь-яка країна визначає потребу, розробляє проект і звертається до Банку з проханням надати позику. Експерти країни-позичальника та Світового банку уважно вивчають план. Банк здійснює оцінку проекту з урахуванням відповідей на запитання, як-от: Чи сприятиме проект розвитку економіки країни? Чи принесе він користь населенню, яке потребує допомоги в більшому обсязі та збільшення своїх економічних можливостей? Який вплив проекту на довкілля? Чи існують інші джерела фінансування? Чи здатна країна підтримувати проект після його завершення?

Під час переговорів вирішується питання щодо якнайкращого впровадження схеми проекту. Після досягнення згоди здійснюється ухвала позик, і робота починається. Банк здійснює ретельний моніторинг ходу виконання проекту і поступову виплату позики.

Після завершення проекту здійснюється його оцінка для того, щоб визначити, наскільки він був успішним і яку користь він приніс та приносить економіці країни та її населенню. Цикл проекту часто складний і може тривати багато років.

Основні партнери Світового банку - це уряди і населення його країн-членів. Разом з тим Банк - це єдина організація в світі, що допомагає країнам з перехідною економікою та країнам, що розвиваються, шляхом надання позик або грантів. Наприклад, у різних частинах світу - в Африці, Азії, у Карибському басейні, Європі та Південній Америці - існують банки регіонального розвитку. Деякі комерційні банки також позичають кошти країнам, що розвиваються.

Україна також активно співпрацює зі Світовим банком. Протягом 1993-2003 рр. Україні було надано загалом 3,523 млрд. дол. США, з яких було використано 2,6 млрд. дол. США.¹ Пріоритетність фінансування програм за секторами економіки наглядно представлено на рис. 13.2.

¹ Група Світового банку. Веб-сайт: <http://www.worldbank.org>.

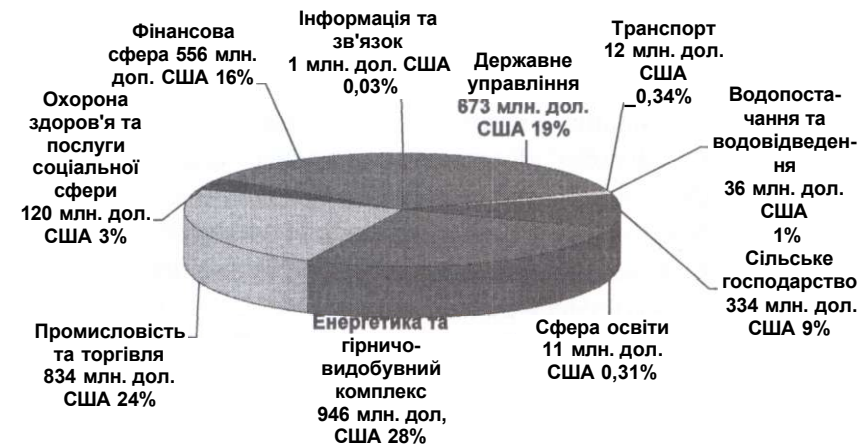

Рис. 13.2. Сукупні суми коштів, надані Світовим банком Україні протягом 1993-2003 рр., за секторами економіки

Окрім МВФ та Світового банку існують ще регіональні фінансово-економічні інститути. Зокрема, у Європейському регіоні слід відзначити **Європейський банк реконструкції та розвитку (Євробанк, ЄБРР)** - фінансово-кредитний інститут, який надає допомогу країнам від Центральної Європи до Центральної Азії для проведення ринкових реформ, активного інтегрування економік цих країн у міжнародні господарські зв'язки. Створений в квітні 1990 року (штаб-квартира - в Лондоні).

Стратегія ЄБРР спрямована на підтримку структурних та галузевих економічних реформ, шляхом розвитку конкуренції, приватизації та підприємництва. ЄБРР сприяє розвитку приватного сектора, зміцненню фінансових закладів та правових систем, а також розвитку інфраструктури, яка є необхідною для підтримки приватного сектора.

Через надання позик та здійснення інвестицій ЄБРР стимулює надходження до приватного та державного секторів економіки згаданих країн додаткових фінансових ресурсів, допомагає мобілізувати місцевий капітал на реалізацію проектів розвитку національної економіки.

Проекти, які підтримуються ЄБРР, мають сприяти сталому розвитку економіки країни, бути фінансово самоокупними та екологічно безпечними.

Банк є міжнародною організацією, до складу якої входить 63 члени (61 країна, Європейський Союз та Європейський інвестиційний банк). Банк здійснює свої операції у 30 країнах-членах - Азербайджані, Албанії, Білорусії, Болгарії, Боснії і Герцеговині, Вірменії, Грузії, Естонії, Казахстані, Киргизстані, Латвії, Литві, Македонії, Молдові, Монголії, Монтенегро, Польщі, Румунії, Російській Федерації, Сербії, Словацькій Республіці, Словенії, Таджикистані, Туркменистані, Туреччині, Угорщині, Узбекистані, Україні, Хорватії, Чеській Республіці.

Загальні активи Банку становлять близько 20 млрд. євро, частина України у статутному капіталі складає 16 000 акцій (160 млн. євро). Країнам ЄС належить 55,12% капіталу, США - 10%, Японії - 8,52%, країнам операцій - 11,78% (в тому числі України - 0,8%), іншим акціонерам - 14,58%.* Кожна країна-член представлена у Раді керуючих та Раді директорів Банку. Збори акціонерів проводяться щорічно у квітні-травні почергово у Лондоні (у непарні роки) та в одній із країн-членів банку (у парні роки). Сьомі щорічні збори (1998 р.) відбулися у Києві. В Україні ЄБРР має дипломатичний статус і статус привілейованого кредитора.

Усі повноваження щодо управління ЄБРР покладені на Раду керуючих на чолі з Головою і двома заступниками. Вона складається з міністрів фінансів або керуючих центральними банками країн-учасниць і представників від ЄС і ЄІБ. Рада керуючих делегує ряд своїх повноважень Раді директорів, яка відповідає за поточну діяльність Банку.

Свою діяльність Банк будує за стратегією керованого зростання, на основі жорсткого дотримання здорових банківських принципів. ЄБРР працює лише на комерційних засадах. На відміну від МВФ, надає тільки цільові кредити під конкретні проекти приватним і державним структурам на потреби розвитку економіки. 60% позичкових засобів спрямовуються у приватний і 40% - у державний сектор. Крім цільових кредитів, ЄБРР здійснює прямі інвестиції, а також надає технічну допомогу (консультації, курси навчання банкірів та менеджерів, допомога в органі-

зації систем розподілу продовольства). Спеціальних коштів для надання технічної допомоги ЄБРР не має, а залучає інші ресурси, в тому числі із створених у країнах ЄС спеціальних фондів, міжнародних організацій.

Україна стала членом ЄБРР у серпні 1992 р. після підписання Президентом України Указу „Про членство України в Європейському банку реконструкції і розвитку" N379/92 від 14 липня 1992 р. У 1993 р. відкрилось представництво Банку в Києві.

У процесі реалізації програм та проектів реформування економіки, Україна тісно співпрацює з Європейським банком реконструкції та розвитку по таких напрямках:

- > розвиток приватного сектору економіки шляхом відкриття кредитних ліній, а також надання кредитів та участі в акціонерному капіталі українських приватних підприємств;
- > розвиток фінансового сектору, а саме - підтримка кредитоспроможних українських комерційних банків, банківських ініціатив щодо організації фінансування приватних підприємств;
- > інвестиції в енергетичний сектор, а саме - реалізація проектів, спрямованих на підвищення потужності енергетичних об'єктів та впровадження енергозберігаючих технологій;
- > підтримка підприємств сільськогосподарського сектору з метою надання національному агропромислому комплексу можливості отримання фінансування для придбання мінеральних добрив, насіння, сільськогосподарської техніки та обладнання;
- > впровадження інфраструктурних проектів, зокрема, в галузі транспорту та телекомунікацій, а також мереж тепло- та водопостачання;
- > підтримка приватизаційних процесів шляхом надання технічних послуг та фінансування найперспективніших приватизованих підприємств;
- > експортні виробництва у машинобудуванні;
- > розвиток готельного господарства, експериментальні проекти у житловому будівництві.

¹ Міністерство закордонних справ України. Веб-сайт: <http://www.mfa.gov.ua>.

Процес співпраці України з ЄБРР характеризується не лише широким діапазоном галузей та напрямків діяльності, а й досить позитивною динамікою щодо кількості проектів та обсягів фінансування. Сумарні фінансові зобов'язання по понад 130 проектах за весь період діяльності ЄБРР в Україні становлять близько 2,87 млрд. євро.¹

Висновки

Розвиток міжнародної економічної інтеграції зумовлений поглибленням міжнародного поділу праці та є об'єктивним наслідком посилення взаємозалежності різноманітних процесів економічного життя країн. У результаті економічної інтеграції національні економіки „проникають” одна в одну, очевидно стає інтернаціоналізація господарського життя, коли переплітаються багато різних видів діяльності - науково-технічна, інвестиційна, фінансово-комерційна та ін.

Економічна інтеграція - це об'єктивний, усвідомлений і направлений процес зближення, зрощення і взаємодії національних господарських систем, що містить потенціал саморегулювання і саморозвитку, в основу якого покладено економічний інтерес самостійних господарюючих суб'єктів і міжнародний поділ праці. Міжнародна економічна інтеграція набуває форми міжнародних угод і узгоджень, що регулюються міждержавними (або наддержавними) органами. Метою інтеграції є нарощування обсягу товарів і послуг внаслідок забезпечення ефективності господарської діяльності в міжнародних масштабах.

Інтеграційні об'єднання у світі розрізняються за глибиною процесів, що в них відбуваються. Основними формами міжнародної економічної інтеграції є такі: підписання преференційних торговельних угод, створення зони вільної торгівлі, митний союз, спільний ринок, економічний та валютний союз.

Найбільш розвинутим у світі інтеграційним об'єднанням є Європейський Союз, який розширив своє членство з 6 до 7 країн. У процесі свого розвитку ЄС пройшов майже всі форми економічної інтеграції - від зони вільної торгівлі до економічного союзу та досяг значних успіхів. ЄС забезпечив мир серед держав-членів Євросоюзу та процвітання своїм громадянам, створив єдину європейську валюту (євро) та вільний від кордонів „єдиний ринок”, де товари, люди, послуги і капітал вільно пересуваються. На сьогоднішній день ЄС є провідною торговельною силою та світовим лідером у різних сферах діяльності.

Крім ЄС, у Європі існує ще одне інтеграційне утворення - Європейська асоціація вільної торгівлі (ЄАВТ), що виникла у 1960 р. за ініціативою Великобританії як альтернатива Європейському Економічному Співтовариству. На даний час членами ЄАВТ є Ісландія, Норвегія, Швейцарія і Ліхтенштейн. Основу ЄАВТ складає зона вільної торгівлі. У взаємній торгівлі скасовані мита і кількісні обмеження, однак відсутній єдиний зовнішній тариф. Кожна держава проводить самостійну торговельну політику стосовно третіх країн, а товари з цих країн не можуть вільно переміщатися усередині ЄАВТ (крім промислових товарів з ЄС).

Окрім Європи інтеграційні процеси активно розвиваються в Євразії. Основним євразійським утворенням, в яких Україна приймає участь, є Співдружність Незалежних Держав, Єдиний економічний простір, ГУАМ, Чорноморське економічне співробітництво. Дані організації знаходяться лише на стадії формування зони вільної торгівлі або носять, наприклад ГУАМ, консультативний характер. Проте євразійський регіон є для України перспективним та потребує подальшого активного розвитку.

З метою розвитку міжнародної економіки та забезпечення валютно-фінансового співробітництва у світовому господарстві були створені міжнародні фінансово-економічні організації. Роль цих організацій різноманітна. Одні з них здійснюють регулювання міжнародних валютних відносин, надають позики, технічну допомогу, в інших переважає інформаційно-аналітичний аспект діяльності. До об'єднань, що мають світове значення, на-

¹14

¹Юрій Сколотяний. Сміливість синдикат бере. І не тільки: Попри політичну кризу в країні, найактивніші вітчизняні банківські установи продовжують успішно залучати зовнішні ресурси // „Дзеркало тижня”, №16-17 (645-646) від 28.04.2007 р. - С. 13.

лежать, насамперед, Світова організація торгівлі, Міжнародний валютний фонд та група Світового банку. Україна є дійсним або потенційним членом багатьох з цих міжнародних організацій, тісно співпрацює з ними у рамках реалізації різноманітних програм та проектів.

Питання для самоперевірки

1. У чому полягає сутність економічної інтеграції?
2. Назвіть основні форми економічної інтеграції у сучасному світі.
3. Охарактеризуйте основні переваги та недоліки різних рівнів економічної інтеграції.
4. Проаналізуйте інтеграційні процеси в Європі.
5. Назвіть зовнішні та внутрішні фактори, що сприяли європейській інтеграції.
6. У чому полягають відмінності між Євросоюзом та Європейською асоціацією вільної торгівлі?
7. Дайте характеристику взаємовідносин між Україною та ЄС.
8. Виділіть основні переваги та недоліки інтеграції України до ЄС.
9. Проаналізуйте євразійські інтеграційні процеси та роль в них України.
10. Назвіть спільні та відмінні риси між СНД та ЄП.
11. Які перспективи України у розвитку Чорноморського регіону?
12. Проаналізуйте взаємовідносини між країнами у рамках інтеграційного утворення ГУАМ.
13. Які можливості для України існують у співпраці між країнами Азійсько-Тихоокеанського регіону?
14. Назвіть основні міжнародні економічні організації та їх головні функції.
15. Проаналізуйте переваги та недоліки вступу України до Світової організації торгівлі.
16. На які цілі спрямовуються кошти Міжнародного валютного фонду?

17. Фінансування яких галузей економіки України є пріоритетним для Світового банку?
18. Які основні напрями співпраці України та Європейського банку реконструкції та розвитку?

Проблеми для обговорення

1. Яке місце України у сучасних інтеграційних процесах у світовому просторі?
2. Чи можлива багатовекторна інтеграція України у сучасному світі?
3. Інтеграційне співробітництво ЄС та ЄП з Україною: протиріччя та перспективи.
4. Шанхайська організація співробітництва та місце в ній України.
5. Які перспективи участі України у таких інтеграційних утвореннях, як СНД, ЄП та ГУАМ?
6. Як забезпечити конкурентоспроможність національної економіки у результаті вступу України до СОТ?
7. Які програми реалізують в Україні МВФ, Світовий банк та ЄБРР?

ЛІТЕРАТУРА

1. Багрова І.В., Гетьман О.О., Власик В.С. Міжнародна економічна діяльність України. - К., 2004 р.
2. Жук М.В. Комерційні відносини України: організація зовнішньої торгівлі: Підручник. - Чернівці: Рута, 2004 р.
3. Закон України „Про концепцію Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу" від 21.11.2002 р. №228-IV.
4. Майер Дж. М., Олесевич Д. Міжнародне середовище бізнесу. Конкуренція та регулювання у глобальній економіці. - К., 2002 р.
5. Міжнародна економіка: в питаннях та відповідях / За ред. Ю.Г. Козака, В.В. Ковалевського, К.І. Ржепішевського. - К., 2004 р.
6. Нікітіна М.Г. Світове господарство і міжнародні економічні відносини: просторові аспекти розвитку. - К., 2004 р.

7. Перехідна економіка: Підручник / За ред. В.М.Гейця. - К.: Вища шк., 2003. - 591 с.
8. План дій Україна-Європейський Союз (Європейська політика сусідства) від 21.02.2005 р.
9. Світова економіка: Підручник / А.С. Філіпенко та ін. - К., 2000.
10. Угода про партнерство та співробітництво між Європейськими співтовариствами і Україною від 14.06.1994 р.
11. Угода про формування Єдиного економічного простору від 19.09.2003 р.
12. Україна на шляху до Європи / За ред. Л. Хоффмана, Ф. Мьоллерс. - К.: Фенікс, 2001 р.
13. Україна та світове господарство: взаємодія на межі тисячоліть / А.С. Філіпенко, В.С. Будкін, А.С. Гальчинський та ін. - К., 2002 р.
14. Фомишин С.В. Международные экономические отношения на рубеже тысячелетий. - Херсон, 2002 р.
15. Хомяков В.І., Бакум І.В. Економіка сучасної України.- Черкаси: ЧДТУ, 2006 р.
16. Циганкова Т.М., Гордєєва Т.Ф. Міжнародні організації. - К.: КНЕУ, 2001 р.
17. Чекаленко Л.Д. Зовнішня політика України. - К., 2006 р.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Адміністративні бар'єри - перепони, що виникають під час організації та здійснення підприємницької діяльності внаслідок запровадження органами державного управління та місцевого самоврядування додаткових бюрократичних процедур і правил, що заважають веденню бізнесу та передбачають відшкочувальний характер їхнього подолання.

Асиметрична інформація - відсутність симетрії або еквівалентної кількості інформації у контексті прийняття рішення учасниками спільної угоди.

Багатостороннє агентство з гарантування інвестицій (БАГІ) заохочує іноземні інвестиції шляхом надання гарантій іноземним інвесторам на покриття збитків, спричинених некомерційними ризиками у країнах, що розвиваються, створюючи, таким чином, сприятливі можливості для інвестицій у цих країнах.

Банк - фінансова установа, яка виконує комплекс визначених законодавством функцій з метою отримання прибутку.

Біфуркація - роздвоєння перебігу процесів, які досягли певної критичної величини, після якої втрачається однозначна залежність між минулим і майбутнім станами системи. В точках біфуркації створюються передумови якісно нових станів, що провокують радикальну зміну подальших тенденцій розвитку.

Бюрократична рента - частка трансакційних витрат, що безпосередньо спрямовується підприємцями для забезпечення функціонування державних структур управління та на позаофіційну грошову винагороду управлінців.

Витрати інституціональної трансформації - витрати, що пов'язані з переходом від однієї норми до іншої.

Відносини „принципал-агент” (агентські відносини) - встановлюється, коли деякий довіритель (принципал) делегує певні права деякому агенту, який зобов'язаний у відповідності з формальним або неформальним контрактом представляти інтереси принципала в обмін на винагороду.

Громадянське суспільство - це система взаємодії в межах права вільних і рівноправних громадян держави, їх об'єднань, що добровільно сформувалися та перебувають у відносинах кон-

куренції і солідарності, поза безпосереднім утручанням держави, покликаної створювати умови для їх вільного розвитку.

ГУАМ - це угруповання рівноправних країн пострадянського простору, що поєднує держави із подібними політичними та економічними зовнішніми орієнтаціями. Країнами-членами ГУАМ є Грузія, Україна, Азербайджан і Молдова.

Демократія (від грец. *demokratia*: *demos*- народ і *kratos*- влада, правління) - це форма державно-політичного устрою суспільства, яка ґрунтується на визнанні народу джерелом і носієм влади, на прагненні забезпечити справедливість, рівність, добробут усіх людей, що населяють певну державу.

Державне програмування - розробка цільових комплексних програм, необхідних для реалізації конкретного аспекту стратегії розвитку.

Динамічні ряди - послідовно розташовані у хронологічному порядку значення того чи іншого показника, які, змінюючись, відображають тенденції розвитку економічних процесів, є інформаційною основою для прогнозування соціально-економічного розвитку національної економіки та обґрунтування економічної політики.

Директивне планування - передбачає розроблення планів, які мають силу закону і є обов'язковими для виконання. Д.п. набуло розвитку в СРСР і застосовувалося як безальтернативна форма на рівні підприємства та економіки в цілому. В сучасних умовах директивне планування на макроекономічному рівні може використовуватися для розв'язання окремих найважливіших завдань, які мають загальнонаціональне значення, але терміни та масштаби такого планування мають бути строго обмежені.

Економічна відповідальність - відповідальність підприємця своїм майном за результати господарювання: продукцією (послугами), які і підлягають реалізації на ринку, та прибутком, який залишається у розпорядженні підприємця після сплати податків та зборів, передбачених чинним законодавством.

Економічна демократія - це система економічних відносин, головною метою якої є створення умов для вільної праці кожного, справедлива участь всіх в ухваленні і здійсненні рішень в галузі економіки, зростання добробуту і забезпечення високих стандартів якості життя.

114

Економічна інтеграція - це об'єктивний, усвідомлений і направлений процес зближення, зрощення і взаємодії національних господарських систем, що містить потенціал саморегулювання і саморозвитку, в основу якого покладено економічний інтерес самостійних господарюючих суб'єктів і міжнародний поділ праці.

Економічна рівноправність - це забезпечення рівних (однакових) економічних умов для будь-якої господарської діяльності, незалежно від форми власності та господарювання.

Економічна самостійність - це наявність у підприємців права на власність, права на самостійний вибір форми власності та форми господарювання, на самостійне планування своєї фінансово-господарської діяльності, вільне розпорядження прибутком, самостійний вибір ресурсів, постачальників та споживачів виробленої продукції, встановлення різних форм, систем та розмірів оплати праці.

Економічна свобода - це свобода економічних суб'єктів привласнювати різні об'єкти власності, вибирати сфери прикладання своїх знань, здібностей у межах різних типів власності та організаційно-правових форм господарювання, а також способів придбання ресурсів, розподілу доходів, споживання благ.

Економічний потенціал (від лат. *potentia* - „сила”, „можливість”) - це сукупність передумов, факторів та засобів, здатних забезпечити економічне зростання та підвищення на цій основі якості життя населення.

Економічний союз - це форма економічної інтеграції, що передбачає об'єднання національних економік кількох країн на основі митного союзу, спільного ринку, уніфікації фінансових систем і проведення спільної валютної політики.

Екстраполяція - спосіб прогнозування, який ґрунтується на попередньому вивченні розвитку об'єкта і перенесенні закономірностей його розвитку в минулому і сьогоденні на майбутнє за умови незмінності існуючих тенденцій.

Ефективність - критерій, який орієнтується на максимізацію підсумків наперед вказаних завдань.

Європейська асоціація вільної торгівлі (ЄАВТ) - це європейська організація з питань полегшення і розширення торгівлі,

277

що була створена 1960 року за ініціативою Великобританії як альтернатива Європейському Економічному Співтовариству. На даний час членами ЄАВТ є Ісландія, Норвегія, Швейцарія і Ліхтенштейн.

Європейський банк реконструкції та розвитку (Євробанк, ЄБРР)- фінансово-кредитний інститут, який надає допомогу країнам від Центральної Європи до Центральної Азії для проведення ринкових реформ, активного інтегрування економік цих країн у міжнародні господарські зв'язки.

Європейський економічний простір (ЄЕП) - це зона вільної торгівлі, що включає ЄС та країни Європейської асоціації вільної торгівлі, крім Швейцарії.

Європейський Союз (ЄС)- це регіональне інтеграційне об'єднання 25 країн Західної та Східної Європи, національні економіки яких функціонують у рамках митного союзу, спільного ринку, уніфікації фінансових систем і проведення спільної валютної політики.

Єдиний економічний простір (ЄЕП) - це об'єднання митних територій країн, на якому функціонують механізми регулювання економік, які ґрунтуються на єдиних принципах, що забезпечують вільний рух товарів, послуг, капіталу і робочої сили та здійснюється єдина зовнішньоторговельна та узгоджена, тією мірою і в тому обсязі, в яких це необхідно для забезпечення рівноправної конкуренції та підтримання макроекономічної стабільності, податкова, грошово-кредитна та валютно-фінансова політика. Країнами-членами ЄЕП є Республіка Білорусь, Республіка Казахстан, Російська Федерація і Україна.

Зона вільної торгівлі (ЗВТ) - це форма економічної інтеграції, що передбачає створення пільгової зони регіонального типу, у межах якої відбувається повна відміна митних тарифів у взаємній торгівлі при збереженні національних митних тарифів у відносинах з третіми країнами. Зона вільної торгівлі може координуватися невеликим міждержавним секретаріатом, що діє в якійсь із країн-членів.

Імплицитний (повний) контракт - як правило написана угода щодо передбачення усіх можливих варіантів поведінки учасників угоди.

114

Індикативне планування - має рекомендаційний характер, є орієнтиром щодо основних цілей і напрямків розвитку економіки. Процес індикативного планування передбачає формування системи контрольних цифр (індикаторів), досягнення яких є бажаним і відповідає державній соціально-економічній політиці. І.п. передбачає альтернативні способи досягнення визначених цілей і не має чіткого ресурсного забезпечення.

Інститути (з точки зору теорії підприємництва) - сукупність формальних і неформальних рамок, які структурують дії підприємців в інституціональному середовищі за допомогою застосування санкцій у разі відхилення від них. Формальними є інститути, які зафіксовані у писаних правилах (конституціях, кодексах, законах), а неформальними, що відображаються у нормах, звичаях, традиціях, тобто, переважно у неписаних правилах.

Інституціональна пастка - неефективна стійка норма поведінки.

Інституціональна динаміка - безперервний соціально-політичний процес у реальному часі, що інтегрує загальноєвропейське суспільством формальні і неформальні правила та індивідуальні дії господарських та політичних суб'єктів різних рівнів.

Інституціональна реформа - комплекс дій з реформи інститутів та інституціонального середовища у відповідності із задалегідь визначеними завданнями реформ.

Інституціональна угода - механізм управління трансакціями у рамках існуючого інституціонального середовища.

Інституціональне оточення - правила взаємодії та обмеження, що поширюються на макрорівні - на інститути, владні структури і на мікрорівні -на інституціональні угоди.

Інституціональне середовище- сукупність фундаментальних політичних, соціальних, юридичних правил, що регулюють сферу економічної діяльності.

Інформація - це специфічний продукт інтелектуальної діяльності, який несе певну змістовну цінність та може мати ціну. Економічна ціна інформації залежить від її цінності, актуальності, змісту, доступності, достовірності та може змінюватись у часі та просторі.

279

Інформаційний потенціал - це сукупність обсягів інформаційних ресурсів, інформаційної техніки і технологій для створення власних і збирання, накопичення, обробки і використання різноманітних форм інформації для задоволення відповідних потреб суспільства.

Інфраструктура національного ринку - сукупність елементів, які забезпечують стабільний розвиток і функціонування ринкового механізму національної економіки.

Інфраструктура національної економіки - сукупність структурних елементів господарської системи та інституцій, що забезпечують розвиток національної економіки.

Командно-адміністративна економіка - економічна система, яка базується на переважно адміністративних методах державного управління, характеризується пануванням державної власності, централізованим директивним плануванням, відсутністю товарно - грошових відносин.

Контракт - це ситуація угоди, яка є написаною або ненаписаною (або/та неформальною), що обумовлює специфічні дії сторін контракту.

Контрактні витрати (витрати угоди) - трансакційні витрати, що включають витрати сторін щодо врегулювання угоди. До них відносять витрати: пошуку і порівняння інформації, на спілкування сторін, на складання або перегляд умов угоди, можливі витрати часу, моніторингу та примусу щодо виконання контракту.

Кореляція - систематичний та зумовлений зв'язок двох або більше змінних. Кореляція не розкриває причини цього зв'язку, але визначає його наявність, ступінь зв'язку і його числове значення, використовується при побудові економетричних моделей.

Людський потенціал - це сукупні здібності та уміння індивідів (вроджені, набуті або ж втрачені) до інтелектуальної, творчої, розумової, економічної, культурної діяльності з метою індивідуального та суспільного розвитку.

Методи прогнозування - сукупність способів і прийомів розробки прогнозних документів і показників, які з певною ймовірністю характеризують кількісно і якісно майбутній розвиток об'єкта прогнозування.

114

Митний союз (МС) - це узгоджена відміна групою країн національних митних тарифів і введення спільного митного тарифу та єдиної системи нетарифного регулювання торгівлі щодо третіх країн. Митний союз передбачає безмитну внутрішньоінтеграційну торгівлю товарами і послугами, повну свободу пересування їх всередині регіону.

Міжнародна асоціація розвитку (МАР) підтримує найбідніші країни з доходом на душу населення не більше, ніж \$885, яким вона надає безвідсоткові позики, технічну допомогу та консультації з питань політики.

Міжнародна фінансова корпорація (МФК) сприяє розвитку країн-клієнтів шляхом фінансування інвестицій у приватний сектор.

Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР) надає допомогу країнам з середнім рівнем доходу. Більшість своїх коштів МБРР одержує шляхом продажу облігацій на міжнародних ринках капіталу.

Міжнародний валютний фонд (МВФ) - це міжнародна валютно-кредитна організація, головний орган регулювання міжнародної валютної системи, що має статус спеціалізованої представницької установи ООН.

Міжнародний центр врегулювання спірних питань щодо інвестицій (МЦВСПІ) забезпечує інструменти для врегулювання шляхом погоджувальних або арбітражних процедур спірних питань щодо інвестицій між іноземними інвесторами та країнами-одержувачами інвестицій.

Науково-технологічний потенціал - це сукупна можливість економіки генерувати об'єктивні знання, що результуються у кількісних та якісних характеристиках винаходів та нововведень, які безпосередньо пов'язані із створенням нової техніки і технології, використанням предметів праці, нових джерел енергії, розробкою нових науково-технічних проектів і програм.

НЕП - нова економічна політика, запроваджена в 1921 році, ознаменувала перехід Радянської економіки до ринкових відносин з одночасним розвитком планування народного господарства.

Несприятливий вибір - ситуація, яка відбувається кожного разу, коли існує інформаційна асиметрія між сторонами уго-

281

ди. Економічні агенти з урахуванням цієї особливості мають доступ до таємної інформації, що сприяє переддоговірному опортунізму і звідси отримують переваги.

Норма - визначає яким чином повинен поводити себе індивід (економічний агент) в інституціональному середовищі або на добровільних засадах або/та у відповідь на можливе застосування санкцій.

Обмежена (неповна) раціональність - біхевіористська особливість, яка передбачає раціональність лише до певної межі. Дане твердження пов'язано обмеженнями пізнавальних можливостей людини, у тому числі - у сфері усіх видів технологічних процесів, що призводить до неможливості обчислення оптимуму у кожній ситуації.

Опортунізм - переслідування власної зацікавленості що доходить до віроломства.

Оптимум - максимізація або мінімізація об'єктивної функції залежності від певного набору обмежень у певний період часу.

Підписання преференційних торгових угод передбачає створення між країнами режиму найбільшого сприяння при збереженні національних митних тарифів кожної країни, що підписала їх, ніяких міждержавних органів для управління не створюється.

Підприємництво - процес становлення та розвитку підприємців і організацій (фірм), що здійснюється у взаємодії з внутрішньофірмовим і оточуючим інституціональним середовищем та переслідує мету знаходження задовільного результату потенційних можливостей підприємців щодо соціально-економічних потреб.

Підприємницька культура- засіб легітимізації діяльності підприємця через обґрунтування цінностей що поділяються: персонал, професіоналізм, споживачі, громада, стратегія, організація.

План - це належним чином оформлене і затверджене управлінське рішення, в якому відображено завдання (система завдань) і конкретизована послідовність його виконання з визначенням необхідних ресурсів, обсягів фінансування, термінів реалізації окремих заходів та виконавців. Основним в процесі пла-

114

нування є наукова постановка цілей майбутнього розвитку та вироблення дієвих засобів їх досягнення.

Політична рента- рента, що привласнюється лобістами-законодавцями за умови прийняття законів, які є вигідними підконтрольному бізнесу або є замовленими підприємцями.

Політичний союз - найвища форма економічної інтеграції, що передбачає передачу національними урядами наднаціональним органам більшої частини власних повноважень стосовно третіх країн, що фактично означає створення міжнародної конфедерації та втрату суверенітету окремими державами.

Правило (концепція) Роулза - найсправедливіший розподіл максимізує корисність найменш забезпечених членів суспільства.

Прогноз - розрахунок і передбачення майбутніх тенденцій розвитку об'єкта на основі ретроспективної і поточної інформації. Розробка прогнозу має на меті визначення передумов розвитку об'єкта і застосовується на етапі, що передуює власне плануванню.

Прогнозування економічне - спосіб наукового передбачення основних напрямків розвитку економічної системи і окремих її елементів. В найбільш загальній формі прогнозування може бути визначено як знання наперед, вид діяльності, спрямований на отримання інформації про майбутнє та визначення альтернативних шляхів і способів досягнення намічених цілей.

Програма - комплекс дій, спрямованих на реалізацію мети, яка забезпечує вирішення пріоритетної проблеми розвитку економіки.

Регуляторний акт - нормативно-правовий акт або директивний лист, що встановлює або роз'яснює правила діяльності процесів підприємництва.

Реляційний (неповний контракт) - угода, що потенційно передбачає особливості недосконалої і неповної інформації серед її учасників.

Рента - рівень прибутку, що перевищує конкурентний.

Рентоорієнтована держава- головною метою державної влади є збагачення представників владних структур (та контролю - наглядових організацій) за допомогою перерозподілу

ресурсів через державний бюджет та заходи державного регулювання.

Ринкові невдачі - нездатність ринку досягти ефективного розподілу ресурсів.

Ринкові провали - ситуації, коли досягнення ринкових цілей або неможливе або неефективне.

Ринок - інститут з правилами, що регулюють купівлю і продаж товарів (послуг) як процес організованого обміну.

Рівновага за Нешем - становище, коли самостійна стратегія першого економічного агента призводить до того, що самостійна стратегія другого не дозволяє останньому отримати інший результат аніж той, що співпадає з результатами першого.

Рутини - загальноприйняті стереотипи мислення, які є укоріненими у суспільній свідомості. До цієї категорії відносять більшу частину нормального та передбачувального у бізнесовій поведінці.

Світова організація торгівлі (СОТ) - міжнародна організація, метою якої є розробка системи правових норм міжнародної торгівлі та контроль за їх дотриманням. Головними цілями СОТ є забезпечення тривалого і стабільного функціонування системи міжнародних торговельних зв'язків, лібералізація міжнародної торгівлі, поступове скасування митних і торговельних обмежень.

Світовий банк - міжнародна економічна організація, що підтримує зусилля країн, спрямовані на інвестування капіталу у людські ресурси шляхом будівництва шкіл, оздоровчих центрів, постачання питної води та електроенергії, формування орієнтованих на розвиток урядів та захисту довкілля, надає консультації і позики для впровадження конкретних проектів.

Система національних рахунків (СНР) - це система макро-економічного, бухгалтерського, цифрового відображення взаємопов'язаних показників та класифікацій, яка застосовується для аналізу і кількісного виміру результатів суспільного відтворення. СНР побудовано у вигляді певного набору рахунків та балансових таблиць, що характеризують результати економічної діяльності, структуру економіки, найважливіші зв'язки в національному господарстві.

Система прав власності - уся сукупність норм, яка регулює доступ до ресурсів (активів).

Соціальна відповідальність бізнесу - особливі зобов'язання підприємця з організації дій щодо забезпечення на добровільних засадах суспільного добробуту, які конкретизуються етичними пріоритетами.

Специфікація прав власності - припускає закріплення безперечно визначеного власника за кожним із таких правоможностей: право на володіння, користування, розпорядження, дохід, залишкову вартість, безпеку, наслідування, безстроковість, заборону шкідливого використання, відповідальність, залишковий характер.

Специфічність активу - фінансові, трудові, капітальні або інші активи, які можуть бути релевантними тільки до наперед визначених застосувань. Дані активи не можуть бути альтернативно застосовані за будь-яких інших раціональних витрат.

Співдружність Незалежних Держав (СНД) є добровільним об'єднанням суверенних країн як самостійних і рівноправних суб'єктів міжнародного права з метою регулювання за допомогою міжнародно-правових засобів, міждержавних договорів й угод політичного, економічного, гуманітарного, культурного, екологічного й іншого співробітництва держав-учасниць. Країнами-членами СНД є Азербайджанська Республіка, Республіка Вірменія, Республіка Казахстан, Киргизька Республіка, Республіка Молдова, Республіка Таджикистан, Республіка Узбекистан, Україна, Туркменістан, Грузія.

Спільний ринок (СР) - форма інтеграційного об'єднання, при якому країни, що інтегруються, домовляються про свободу руху не тільки товарів і послуг, а й факторів виробництва - капіталу, робочої сили.

Теорема Коуза - якщо трансакційні витрати дорівнюють нулю і права власності повністю специфіковані, то структура виробництва буде залишатися незмінною незалежно від змін у розподілі прав власності.

Товарна біржа - організований ринок на якому здійснюється процес купівлі-продажу товарів за певними стандартами та умовами.

Трансакційні витрати - витрати які виникають, коли обмінюються правами власності на активи і забезпечують свої ви-

ключні права у тому числі, що пов'язані із зміною або створенням інститутів і організацій. Таким чином трансакційні витрати є платою за існуючу неефективну систему прав власності.

Трансакція- економічна діяльність щодо відчуження та присвоєння прав власності і свобод, що є загальноприйнятною у суспільстві. Усі трансакції за Дж. Коммонсом поділяються на три групи: угоди, управління та раціонування.

Тренд - характерні зміни об'єкта прогнозування з часом, які визначають загальний напрям його розвитку, його тенденцію.

Трудовий потенціал - це сукупна чисельність громадян працездатного віку, які за певних ознак (стан здоров'я, психологічні особливості, освітній, фаховий та інтелектуальний рівні, соціально-етнічний менталітет) здатні та мають намір проводити трудову діяльність

Фінансовий потенціал країни- це сукупність грошових фондів підприємств, громадян, держави. Він включає як наявні фінансові ресурси суб'єктів господарювання, домогосподарств та кошти бюджетів, так і резерви, що не використовуються в даний період, але можуть бути залучені до суспільного виробництва за певних умов.

Фондова біржа - організований ринок на якому здійснюється процес купівлі-продажу цінних паперів за певними стандартами та умовами.

Фондовий ринок - це спеціалізований ринок на якому відбувається купівля-продаж цінних паперів.

Футурологія (прогностика) - (від лат. «футурум»- майбутнє), наукова дисципліна, яка займається вивченням майбутнього. В українському науковому світі аналогом футурології є прогностика - наукова дисципліна про закономірності розроблення прогнозів, предметом якої є дослідження законів і способів прогнозування.

Холізм - принцип підлеглості частини цілому.

Часовий лаг - показник запізнення в часі (відставання). В практиці прогнозування використовується при розрахунку кореляції (залежності) між показниками.

Чорноморське економічне співробітництво (ЧЕС) - об'єднання країн Чорноморського регіону, де передбачено ство-

рити сприятливі умови для співробітництва в торгівлі, промисловості, транспорті, зв'язку, науці, техніці, енергетиці, сільському господарстві, туризмі, екології.

Чорноморський банк торгівлі та розвитку (ЧБТР) - міжнародна фінансова установа, що забезпечує підтримку пріоритетних проектів у Чорноморському регіоні, насамперед у транспортній, телекомунікаційній, енергетичних галузях, а також у сфері захисту Чорного моря і довкілля, розвитку підприємницьких зв'язків між країнами-членами ЧЕС.

Шанхайська організація співробітництва (ШОС) - об'єднання країн Азійсько-Тихоокеанського регіону, метою діяльності якої є утворення до 2020 року зони сприятливої для розвитку торгівлі (зона вільної торгівлі), послуг, діяльності банків, інвестицій, обміну технологіями та економічної співпраці, а також боротьби з тероризмом.

Леся Омелянівна Петкова
Роберт Фрідріхович Пустовійт
Аліна Олександрівна Ходжаян
Валентин Адамович Єрмоленко
Наталія Олександрівна Халда
Людмила Миколаївна Задувайло
Владислав Михайлович Пасенко

НАЦІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

Навчальний посібник для студентів
вищих навчальних закладів

Комп'ютерна верстка О.В. Туровський

Гарнітура Тайме. Формат 60x84/16.

Наклад 1000. Папір офсетний. Ум.-др. арк. 16,7.

Надруковано в "МПЛеся".

*Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єктів видавничої справи серія ДК№ 892 від 08.04.2002.*

"МП Леся"

03148, Київ, а/с 115.

Тел./факс: + 38 050 469 7485, 407 6197

E-mail: lesya@ukrpost.net

0